cogito

BOZKURT GÜVENÇ

kültürün abc'si

YAPI KREDİ YAYINLARI

7. baskı

Bozkurt Güvenç Samsun'da doğdu (1926). Bir asker ailesinin çocuğu olarak, ilk ve ortaokul yılları boyunca, Anadolu'yu dolaşıp yurdun değişik yörelerini tanımak olanağını buldu. Kabataş Lisesi'nden sonra İTÜ'ye devam etti (1944-45). Mimarlık öğrenimini ABD'de tamamladı (1950). Meldâ Sonay ile evlendi (1952). Demokrasiye geçiş (DP) döneminin eğitim, felsefe ve yabancılaşma sorunlarıyla ilgilendi. "Kalkınıyoruz-Geriliyoruz" tartışmaları arkasında "Ne oluyoruz?" sorusuna yanıt aradı (1958-61). "Kültürün değişen bir varlık alanı olduğu" gerçeğini, Columbia Üniversitesi'ndeki insanbilim derslerinde öğrendi (1962-63). Hacettepe Üniversitesi'nde İnsanbilim Bölümü'nü kurdu; doçent (1969), profesör (1977) ve emekli oldu (1993).

Güvenç'in yayımlanmış araştırmaları insan, kültür, eğitim ve değişim sorunlarında toplanıyor: *Türkiye Demografyası* (HÜ 1971), *Sosyal Kültürel Değişme* (HÜ), *İnsan ve Kültür* (Remzi 1991), *Kültür Sorunu* (Remzi 1985), *Japon Kültürü* (1995), *Eğitimi* (1996), *Mantık ve Metot* (AÜ 1992), *Üniversiteye Geçiş* (ÖSYM 1992), *Güldüşün Fıkraları* (Remzi 2000), *Anılardan Sayfalar* (İş Kültür, 2004), *Türk Eğitim Tarihi* (İngilizce ve Rusça, Remzi 1998) Yazarın Erich Fromm'dan (*Özgürlük Sorunu*, Özgür İnsan), Octavio Paz'dan (*Yalnızlık Dolambacı*, Cem), Ben Ferrington'dan (*Darwin Gerçeği*, Çağdaş), Will ve Ariel Durant'dan (*Tarihten Dersler*, Cem), Calvin Wells'ten (*İnsan ve Dünyası*, Remzi) gibi çevirileri var. Yazarın, yerli ve yabancı dergilerde 300'ü aşkın makale, konferans ve bildirisi yayımlandı.

Bozkurt Güvenç'in "Türk Kültür Tarihinin Kaynakları" üzerinde yaklaşık on yıl süren son çalışması *Türk Kimliği* adıyla yayımlandı. (Remzi 2000). Ayrıca *The Other Turks Quest for Identity and Image*, Alkım, 2006.

Güvenç, 1997 yılında Türkiye Bilimler Akademisi'ne Şeref Üyesi seçildi.

10 Aralık 2018'de 92 yaşında yaşamını yitirdi.

BOZKURT GÜVENÇ

Kültürün ABC'si

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 902
Cogito - 67

Kültürün ABC'si / Bozkurt Güvenç

Kitap editörü: Ebru Salmaner

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel

Baskı: Promat Basım Yayım San. ve Tic. A.Ş.
Orhangazi Mahallesi, 1673. Sokak, No: 34 Esenyurt / İstanbul
Sertifika No: 12039

1. baskı: İstanbul, Ekim 1997
9. baskı: İstanbul, Şubat 2019
ISBN 978-975-363-799-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2015
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Sözbaşı • 7

Atalarımız ve Köklerimiz? • 9
Bilim, Din ve Sanat Olarak • 13
Cansız ⇒ Canlı ⇒ Canlıüstü • 16
Çağdaşlık: Kent ve Endüstri • 21
Değişim ve Süreklilik • 25
Evrim ve Devrimler • 29
Fonksiyonlar ve Yapılar • 32
Gruplar: Dil, Din, Yaş, Soysop vb • 36
Halkbilimi ve Ötekiler • 40
Irkçı Yaklaşımın Yanılgısı • 43
İnsan-Dil ve İletişim • 47
Japon Mucizesi (mi?) • 50
Kavram ve Kuram Olarak Kültür • 54
Laiklik Nedir, Ne Değildir? • 58
Metot ve Teknikler • 62
Neolitik (Tarım) Kültürleri • 67
Oğuzlar: Kim Bu Oğuzlar? • 71
Öğeler (Unsurlar) • 74
Psikolojik Farklılıklar • 78
Rönesans: Yeniden Doğuş • 81

Süreçler: Kültürleme,
Kültürlenme ve Kültürleşme • 85
Şamanlar ve Şamanlık • 89
Türler ve Sınıflar • 93
Uygarlık ve Kültürler • 97
Üretim Biçimi Olarak • 101
Varlık Türü Olarak • 105
Yasalar ve Yasaklar • 108
Zen Budizm-Tasavvuf • 112

Kaynakça • 117

Sözbaşı

Kültürün ABC'si hayli gecikti. Yıllar önce yazmayı tasarlamıştım. Kültürü konu edindiğimiz açık oturumlarda, tanımlardan öteye geçemezken, sorunları yüz sayfalık bir kitapçıkta toplamak kolay iş değilmiş. Denemenin gerçek bir ABC olması için, başlıca konuları Türkçenin ABC'si (29 harflik alfabesi)'ne sığdırma hevesine kapıldım. Bu heves yeni güçlüklere yol açtı. Sonunda, tasarım kendi çözümünü buldu, deneyip yanılarak: "ğ" harfi dışında, Türkçe ABC'nin harfleriyle başlayan 28 bölümlük kısa bir özet. Asıl güçlük, harf *sınırlamasında* değil, konuların ABC'yle uyumlu *sıralamasında* çıktı. Ancak 28 bölüme sıra numarası verme gereği kalmadı. Bölümler kendiliğinden sıraya girdiler. Okuyucum, seçtiğim ABC sırasını izlemek zorunda değil. Okumaya herhangi bir harf veya bölümden başlayabilir. *Japonya*, *Laiklik*, *Neolitik*, *Psikoloji*, *Rönesans* ve *Zen Budizm* gibi bir kaç harf dışındaki bütün bölümler Türkçe sözcüklerle başlıyor.

İşin başında toplam 20-25 bin sözcükten oluşan küçük bir kitap tasarlıyordum. Bilgisayarım saydı, yaklaşık 24 bin sözcükle ortalamayı tutturmuşum. Bu arada sekiz harfli sözcükler kullandığımı öğrendim. Cümleler gibi sözcüklerimi de kısaltmaya çalışıyorum. Okuma hızını kesmemek, keyfini bölmemek için, dipnotlardan kaçındım. Metin içindeki ve sonundaki kaynakları da konu sayısıyla sınırlı tutmaya çalıştım. Bunlardan yedisi kendi adımı taşıdığı için mahçubum doğrusu. On tanesinin çeviri, sadece beşinin yabancı dilde olması, kültürümüz açısından övünç verici bir gelişme sayılır. Önerilen kaynaklardan çoğunda, yüzler ve yüzlerce yeni kaynakla tanışmak olanağı ne heyecan verici bir beklenti olmalı!

Konuları, bir köşe yazısı boyunda (ortalama 800 sözcük) tutmaya; belki de, bugün için doğru gibi görünen kesin yargılardan sakınıp kalıcı sorulara öncelik vermeye çalıştım. Öğrenmeye değil düşünmeye, beğenmeye değil sorgulamaya çağırıyorum okuyucumu. Bu konuda gelecek öneri ve düzeltmelerin tümüne önceden teşekkür eder, ikinci basım için eleştirilerinizi beklerim.

Gazi Osman Paşa
15 Haziran 2001

Kaynak: Evans-Prichard, 1998. *Sosyal Antropoloji*. Birey

Dördüncü Baskıya Sözeki

Son yıllarda, dilimizdeki insan ve kültür yayınlarında olumlu gelişmeler görülüyor. Ciddi bir envanter çalışmasında yer alan 160 kadar eserin yarıdan fazlası 2000 yılından sonra yayımlanmış. (Özbudun 2007:393-402)

Yayınevinin çağrısına uyarak a) metinde görebildiğim düzeltmeleri yapmaya çalıştım, b) genel kaynakçaya 25 kadar Türkçe eser ekledim, c) bölümsonu kaynaklarını gözden geçirdim, d) kolay bulunmayan yabancı bazı kaynakları Türkçe çevirileriyle değiştirdim.

Ek kaynakları yeterli bulmayan okurlarıma, Hacettepeli meslektaşlarımın dilimize kazandırdığı: Kottak'ın *İnsanın Çeşitliliği* (çeviri, Ütopya 2001), *Antropoloji Sözlüğü* (Bilim ve Sanat 2003) ve *Kurumlar/Kuramcılar* (Dipnot 2007) üç eseri güvenle, övünçle önermek isterim.

Kültür varlığının *abc harf sayısıyla* sınırlı bu sözlük, küreselleşen dünyanın iletişim teknolojini kullanan ve hemen herşeyi genlere indergeyen medyanın yansıttığı dil-kültür ve çevre-yaşam sorunlarına kuşkusuz çözüm olamaz; ancak, postmodern bir hayatta kalmaya çalışanlara bir direnme gücü ya da umut ışığı sunabiliyorsa, ne mutlu yazarına ve de ne mutlu baskıyı gerçekleştiren yayınevine..

Gazi Osman Paşa
1 Mart 2007

Atalarımız ve Köklerimiz?

İnsanın ataları canlı Doğa'nın nadir bir türü, beslenme zincirinin bir halkasıydı. Yaşamak, yaşamını sürdürmek için avlar ve avlanırdı. Başlangıçta, yeğenleri olan kuyruksuz maymunlar gibi ormanlarda yaşarken, ağaçlardan yere inmişler, orman dışındaki çevrelere uyum sağlamış avcı-göçebeler olmuşlar. En az 2-3 milyon yıl süren, uzun ve yavaş bir evrim sonunda, avladıkları ve topladıkları canlılardan bazılarını evcilleştirip toprağa yerleşmeye başlamışlar. Çağdaş medeniyet veya uygarlığın beşiği olan yerleşik tarım kültürlerinin temeli, günümüzden 10-11 bin yıl önce böyle atılmıştı –diyor çağdaş insan bilim.

Canlı Doğa'nın bir parçası olan insantürü, yerleşik kültüre geçtikten sonra, Doğa'ya ve kendi yazgısına (kaderine) egemen olmayı da başardı: *"Kendini Yaratan İnsan"* oldu. İnsanbilimin verilerine göre, insanlığın evrimi iki döneme ayrılır: Tarihöncesi (biyolojik) ve tarih (yazı) sonrası (kültürel). Okullardaki tarih derslerinde söylendiği gibi, tarihöncesi çağlar da, kendi içinde, t*aş devri, tunç devri, maden devrine* ayrılır. İnsan ya da insanlık tarihinin yaklaşık yüzde 99'u (en az 2-3 milyon yılı), son derece çetin taş devri (donma-yanma) koşulları içinde geçmiş. Üzerinde yaşadığımız dünya, yüzbinlerce yıl boyunca buzullarla örtülü kalmış, buzullar kutuplardan ılıman havzalara doğru inerken insan ve topluluklarına ait bütün kalıntıları (taşları, kemikleri vb) önüne katıp denizlere sürüklemiştir. Öyle ki uzun tarih-öncesi dönemini, kıyı köşe yörelerde, buzul süpürmesinden kurtulmuş çok az sayıdaki örnek kalıntılarla yorumluyoruz. Dünyamız buzul çağları arasında öylesine ısınmış ki, kuzey yarım

kürede, tropik bölgelerde yaşayan bitki ve hayvanların kalıntılarına rastlanmaktadır. Doğa'nın ve iklimlerin geçirdiği büyük değişmeler içinde, kimi canlılar göç ederek –yani uygun çevreyi arayarak– varlıklarını sürdürürken, göçemeyen veya değişemeyen bazı türler tükenmiştir. Çünkü canlıların önemli bölümü sınırlı bir doğal çevrede, belli iklim koşullarında yaşamak üzere donatılmış; belli çevre ve yörelerde yaşamaya koşullanmıştır. Bu süreç içinde değişmelere uyum sağlayabilen canlılar çoğalır ve yaygınlaşır; çevreye ve koşullara uyum sağlayamayanlar göçer ya da tükenip giderler. Doğa bilimci Darwin'in ünlü "evrim kuramı"nın dayandığı "doğal seçilim" (*natural selection)* ilkesi kısaca böyle diyor.

Canlı türler arasında, belli çevre ve koşulları içinde yaşamaya şartlanmamış, kutuptan ekvatora hemen her iklim ve coğrafyada yaşayabilenler, insanlar ve onların evcilleştirdiği hayvanlar olmuştur. At kadar hızlı koşamayan, kuş gibi uçamayan, kaplan gibi avlanamayan, balık gibi derinlere dalamayan insantürü, nasıl başarmış yedi deniz ve dört iklimde yaşamayı? İşte, insanlık veya *kültür tarihinin* en temel sorunlarından birisi!

Kültür tarihçileri, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, *kültürel* bir varlık oluşuna, yani yaşayarak öğrendiklerini kültüründe saklayıp yeni kuşaklara aktarma yeteneği ile iletişim becerisine bağlı görürler. İnsan, biyolojik uyum gücüyle değil, kültürüyle dünyaya egemen olmuş; varlığını kültürüyle sürdürmüştür. Önce sopa gibi kullandığı, dallar ve kemiklerle, taşlarla savunmuş kendini, topluluğunu –-düşmanlarına karşı. Sonraları, fırlattığı taşları yontarak, kesici, vurucu, delici aletler ve el baltaları yapmayı öğrenmiş; daha sonraları, kılıç gibi kullandığı sopaların başına sivri uçlar takarak, kendinden hızlı koşup hayvanları avlayan, düşmanları yakalayan ok ve yayları yapmış; *"alet yapan insan" (homo faber)* olmuştur.

Alet yapımı, kültürlerin öylesine evrensel özelliği ve önşartıdır ki; alet *yapmayan* ya da en azından alet *kullanmayan* bir kültür düşünülemez. Bazı bilginler, toplum ve insanları, yaptıkları aletlere (veya üretim teknolojisine) göre sınıflamayı denemişlerdir. Taş devri insanları aletlerini taştan, tunç devri insanları

aletlerini bakır-kalay karışımı tunçtan, maden devri insanları aletlerini madenlerden yaparlar ve öyle de anılırlar: Eskitaş, ortataş, yeni/cilalıtaş, kalkolitik (bakırtaş), teknolitik (tektaş/endüstri) ve çağımızın bilgisayar ("biltek"/*Hi-Tech)* olması gibi.

Alet yapımı, alet yapmaya çalışan bireyin beyni ile bütün aletleri yapan ve en güçlü alet olan *insan eli* arasında sıkı ve yakın işbirliğini gerektirmiş, sağlamış olmalı –diye düşünülüyor. Böylece alet yapan insan, elini alet gibi kullanmayı da öğrenmiştir. 20-30 kişilik küçük boylar (topluluklar) halinde yaşayan avcı gruplarının toplum hayatı ve güvenliği, yalnız alet yapımı teknolojisini değil, avcı topluluğun ve bireylerinin belli koşullar altında ve tehlikeler karşısında, birlikte davranmasını da (işbölümünü/işbirliğini) hazırlamış olabilir. Alet yapımı teknolojisi üretim ve savunma ekononomisi koşullarını hazırlamış ve avcı grupların aralarında bir iletişim (anlaşma) aracını da zorunlu kılmış olabilir. İnsantürü, varlığının son 100 bin yılında, birbiriyle konuşmaya çalışarak sözlü iletişim kurmayı öğrendi. Alet yapımındaki gelişmelere paralel olarak, bireyler ve gruplar arasındaki iletişim, avcılık-toplayıcılık kültürünün de başlangıcı olmuştur –denebilir.

Güçlü kuvvetli erkekler ava çıkarken, yaşlılar çocuklar ve kadınlar boş durmamış, çevrelerindeki yiyecek içecekleri, giyime elverişli bazı maddeleri toplamayı öğrenmişlerdir. Günümüzde, Afrika'da, Güney Amerika ve Brezilya'da, Okyanusya'da hâlâ bu düzeyde yaşayan ve *"ilkel çağdaşlarımız"* olarak anılan avcı-toplayıcıların varlığı bilinmektedir. Atalarımız ve analarımızla ilgili temel sorun, onların *"ilkel"*liği veya *"uygar"*lığı değil, ne zaman, nasıl yaratıldığı; o günden bugüne nasıl geldikleridir. Yeryüzündeki toplumların büyük bölümü, eski zamanlarda, güçlü tanrılar tarafından yaratıldıklarına inanır. Tek tanrılı (semavi/kitabi) dinler de, yaygın inançlara uyarak, tüm insantürünün tek bir Tanrı tarafından yaratıldığı inancını benimsemiştir. Evreni ve dünyayı, bitki ve hayvanlar alemlerini yaratan Tanrı, sonunda "kendine benzeyen" veya yaratıkların "en şereflisi" (*Eşref-i mahlukat)* olduğuna inanan insanı, bugünkü ergin haliyle yaratmıştır ki buna "yaradılış" (tekvin/*creation*) inancı deniyor. En yaygın inanışa göre insan, günümüzden 5-6 bin yıl önce

yaradılmış olmalı. Doğa bilimcileri ise, insantürünün en az 3-4 milyon yıl önce ortaya çıktığını, değişip gelişerek insan olduğunu (yani evrimi veya *évolution*'u) savunuyorlar. Hangisi doğru, hangisi geçerli?

Bilim ile dini inançlar arasında henüz uzlaşma olmadığı gibi, olması da pek yakın veya kolay görünmüyor. Dünyayı değiştiren insan, kendi inançlarını değiştirmede pek başarılı görünmüyor. Şöyle noktalayalım: Siz de, ata yadigârı bu dünyada bazı şeyleri beğenmiyor ve değiştirmek istiyorsanız, kendinizden başlamayı denediniz mi?

Kaynak: Leakey, 1971, *İnsanın Ataları*, Türk Tarih Kurumu
Van Loon, 1990, *İnsanlığın Vatanı*, Güneş
Childe, 1970, 1988, *Kendini Yaratan İnsan*
Emiroğlu-Aydın, 2003, *Sözlük*, Bilim ve Sanat
Heredot, 2000, *Heredot Tarihi*, İş-Kültür
Kottak, 2001, *Antropoloji: İnsanin Çeşitliliği*, Ütopya
Arsebük, 1995, *İnsan ve Evrimi*, Ege Yay.

Bilim, Din ve Sanat Olarak

Gerçi günümüzde, kültür ile sanat kavramlarını, birbirinin yerine *eş anlamlı* ya da birlikte kullanma eğilimi oldukça yaygınsa da, kültür ile sanat –yakından ilişkili olmakla birlikte– *benzeş* ya da *özdeş* değildir. Her sanat olayı, doğru anlamda belki bir kültür olgusu sayılır da her kültür olgusu veya varlığı sanat değildir. Bu yüzden, sanat ile kültürü ayırmak gerekiyor –daha sözümüzün başında. Özellikle de bu kitabın başlığındaki "kültür" sözcüğüne bakıp, içinde sanat konuları bulacağını sanan okuyucumu düş kırıklığına uğratmamak isterim..

Hemen her sanat dalı bir tür kültür olayı veya sorunu ile ilgili olduğu halde, kültür, onun ABC'si ve öğeleri, sanatla sınırlı değildir. Bu yüzden, kültürü yaratan, tartışan, eleştiren ve geliştiren sanatçılar, yazarlar, düşünürler yanında; kültür olgusunu araştırıp anlamaya, açıklamaya çalışan felsefeciler, tarihçiler ve bilginlerde görülmüştür.

Kültür ile din arasında da benzer bir ilişki vardır. Din olgusunun yaygınlığına, tarihiliğine ve evrenselliğine ağırlık veren düşünürler, toplumları ve kültürleri, belli başlı dinlere göre sınıflayarak, Budist, Hıristiyan ve İslam medeniyetlerinden söz etmişlerdir. Toplumu oluşturan bireylerin çoğunluğu belli bir dine mensup ise, böyle bir sınıflama yapılabilir. Belli bir medeniyet alanına giren toplumun kültürü, aynı medeniyet alanına giren öteki toplumlarla anlamlı benzerlikler gösterebilir. Ne ki, kültür ve uygarlık alanlarında, *benzerlikler kadar farklılıklar* da anlamlıdır. Sözgelişi, Taylandlılar, Koreliler ve Japonlar –çoğunlukla– Budisttir. Ancak aynı toplumlarda, başka dinler de bulunduğu gibi, her birinin Budizmi anlayışı, yorumlayışı, uygulayışı kendine benzer. O kadar ki, yalnız Japonya'da Budizmin 150'den

fazla mezhebi, kolu, tarikatı vardır. İslam Alemi'ndeki durum pek farklı değildir. Uzakdoğu'da Malezya ve Endonezya, Ortadoğu'da İran ve Irak, Kuzey Afrika'da Cezayir ve Fas, Müslüman ülkelerdir ama bu ülke kültürlerinin eşit veya özdeş olduğu da söylenemez. Her birinin kendine özgü bir İslam anlayışı, yorumu ve uygulaması vardır. Sanat alanında olduğu gibi, İslam dini, "Allaha şükür Müslümanım" diyen veya *kelime-i şahadet* getiren herkese ortak bir "İslam kimliği" verir; ama kültürel farkları ortadan kaldırmaz.

İnsanı "kültürel bir varlık" olarak ele alıp inceleyen insanbilimleri, dinin ve sanatın önemini ve ağırlığını yadsımadığı gibi, onu tarihi (değişen ve gelişen) bir varlık alanı olarak görürler; kültürün bütünlüğü, birleştiriciliği ve belirleyiciliği üzerinde dururlar. Kültür maddesinde daha geniş olarak açıklanacağı gibi, dinler ve sanatlar da dahil olmak üzere *yaşayıp öğrendiğimiz her şey kültürdür –Tanrı'nın veya Doğa'nın yarattıkları yanında.*

Eğitim süreciyle kültür arasındaki karşılıklı ve işlevsel ilişkinin varlığı görülüyor olmalı. Eğitimcilere göre kültür, eğitim yoluyla kazandığımız *muhteva (içerik)*; eğitim ise bu muhtevayı kazandıran *süreçtir.* Bu bakış açısına ve yoruma göre, *eğitimsiz kültür, kültürsüz eğitim* düşünülemez. Eğitim yol ise, kültür yolcunun hayat boyunca yaşayarak öğrendiklerinin tümüdür. Öyleyse, bilimsel anlamda eğitim sürecinin müfredat programı –okulda okutulan dersler toplamı değil– yaşanan hayatın kendisidir. Okulda öğrenilenler, hayatta öğrenileceklerin çok küçük bir bölümüdür. Bu yüzden, "kültürsüz veya eğitimsiz insan olamaz" denmiştir. Dünyaya gelmiş, yaşamış her insanın gördüğü eğitim, kazandığı kültürel deneyimler vardır. Başkaları bu eğitimi ve kültürü eksik ya da yetersiz, kaba saba, gelişmemiş hatta "ilkel" bulabilir ama bu tür yargılar, bilimsel açıdan geçerli ya da güvenilir sayılmaz.

Bilimsel anlamda kültür, *dini, sanatı, yapıp ettiğimiz her şeyi* içine alan karmaşık bir varlık alanıdır. O bütünlük içinde yer alan *her şey, her şeye bağlı ve bağımlıdır.* Gözle görülmeyen, elle tutulmayan bu bağları, insanlar eğitimle öğrenir; dil ve iletişimle kurar, sürdürür. Özetle, *"Bilimsel anlamda kültür, toplumun üyesi olarak insanın, yaşayarak, yaparak öğrendiği ve aktarıp öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan karmaşık bütündür."*

Bütünün temeli (kaynağı), kuşkusuz, toplumdur. Kültür, toplumu oluşturan kişileri, onları bir arada tutan, birbirine bağlayan dil ve haberleşme süreçlerini, sanatlarını, inançlarını, törelerini, hukuk ve yönetim kurumlarını, üretim ve tüketim düzenlerini içine alır.

*Kültürün ABC'si*ne başlarken, kültür varlığının sınırları kolay çizilmeyen karmaşık bütünlüğünü kavramak elbet yararlıdır. Din ve sanat kültürlerinin bütünlüğünden de söz edilebilir. Bilimsel anlamdaki kültür, *din* ve *sanat* olgularını da içine alan daha geniş kapsamlı bir olgu ve kavramdır.

Böylesine geniş bir varlığın, bilimsel yöntem ve tekniklerle incelenmesi hiç kolay olmamıştır. İnsanbilimleri ailesine giren çeşitli bilimsel disiplinler, bu olgunun farklı yanlarını, türlerini, tarihini, sanatını, dinini, dilini, kurumların işleyişini, değişimini, gelişmesini, *bütünleşme* ve *çözülme* süreçlerini incelemeye çalışırlar. Ne var ki bütün bu farklı çabaların sonunda, kültür varlıklarının –dolayısıyla insanların– geçmişini, bugününü ve doğasını anlamaya, yakın geleceğini ve kader çizgisininin yönünü görmeye başlayabiliriz. İnsan bilgisi olarak kültür –tıpkı genel tarih gibi– yarın ne yapacağımızı, ne yapmamız gerektiğini söylemez ama bizi düşünmeye, araştırmaya, tartışmaya çağırır. Dini kültürler, geçmişte olup bitenleri yorumlayıp, olacakları haber verirken, sanatçılar olabilecekleri araştırır. Bilimsel anlamda kültür, kendi yazgısını çizen insana şöyle sorar:

"Ey yolcu! kimsin, nesin, necisin,
nereden gelmiş, nereye gidersin?"

Bilimsel anlamda kültür, yanıtlardan çok varlıkla ilgili temel sorular üzerinde durur. Sözgelişi: *İnsanlar ve toplumlar neden benzer, ne kadar farklıdır, neden veya nasıl değişir?* Bu sorulara bilim, din ve sanat insanlarının verdiği yanıtlar çok *değişik hatta çelişik* olabilir. Olsun varsın. Önemli olan *çeşitliliğin simgelediği birlik ve bütünlük*tür. Burada arayıp bulmaya ve okuyucuya sunmaya çalışılan bütüncü görüş açısı budur.

Kaynak: Güvenç, 1995, *İnsan ve Kültür'de*, Remzi
"Giriş" ve "İnsan Nedir?" Bölümleri
Lindholm, 2004, *Islami Ortadoğu*, İmge
Augé, 2005, *Antropoloji*, Dost
Durkheim, 2005, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç

Cansız ⇒ Canlı ⇒ Canlıüstü

Kültürün nasıl, ne tür bir varlık veya varlık alanı olduğu, eski çağlardan beri insan zihnini kurcalayan sorunlardan biri olmuştur.

Üzerinde yaşadığımız dünyaya şöyle bir bakılırsa, çevremizdeki şeylerin nesnelerin *canlı* ve *cansız* olarak iki büyük gruba/alana/aleme yayıldığı görülür. Cansız maddeler, Helyumdan Plutonyuma kadar uzanan 100 dolayındaki *element*'ten ve onların bileşiklerinden (minerallerden) oluşur. Kum, silisyum oksidi; kil ise alüminyum oksididir. Canlılar alemi ise, cansızlar dünyasındaki Karbon, Hidrojen, Oksijen, Azot, Kalsiyum, Demir, Sülfür, Fosfor, Çinko vb yapı taşlarından veya mineral bileşiklerinden kurulmuştur. Canlı hayatı olanaklı kılan ve içinde yaşadığımız *Biyosfer* (yaşamküre)'de, su (H_2O) ile hava ($N + O + C_2O$) da aynı elementlerden oluşmaktadır. Canlı varlıkların büyük bölümü su ile karbonlu hidrojenlerden (organik bileşiklerden) yapılmıştır. Bütün canlılar, doğar, yaşar ve ölür; kutsal kitaplarda da açıklandığı gibi, ölümlü varlıklar, yani canlılar, topraktan geldiler toprağa dönerler. Bireyler ölümlü, türler ise sürekli ve kalıcıdır. Canlı ve cansız alemlerinin toplamına *Doğa* veya *doğal çevre* adı verilir. Öyleyse "Doğa", *canlı ve cansızlardan oluşan bir varlık* alanıdır. İşte bu doğal çevrenin ve hayvanlar aleminin bir türü ve üyesi olarak ortaya çıkmış olan insan, Doğa'ya karşı yaşam savaşımını sürdürürken, öteki canlılardan ayrılarak, kendi yaşantı, deneyim ve birikimlerini toplayıp biriktirerek, bugün kültür adı verilen *canlıüstü* (*süperorganik)* varlık alanını yaratan tek yaratık olmuştur. Günlük

dillerde, bu varlık alanına *kültür* veya uygarlık (*medeniyet*) deniyor.

İnsantürü, bir canlı olarak canlıüstü varlık alanını yaratıyor, ama aynı varlık alanı (toplum) da insanı daha doğduğu günden başlayarak sarıp kucaklıyor; kurgulayıp programlıyor; belli kalıplara dökerek adeta yeni baştan yaratıyor. Kültürü taşıyan toplum çevresi (*sosyo)*, insan yavrusunun canlı bedenini *(biyo*) etkiliyor, davranışlarımızın programı olan kişiliğini *(ruhu/psiko)* oluşturuyor. Psikiatrist Fenichel'in önerdiği şu şemaya göre:

Sosyo *toplum*
⇓ ⇑ ⇒ *Psiko* ↓↑ ⇒ *Ruh*
Biyo *canlı*

İnsan varlığında gözlenen çoğu çelişkilerin kaynağı bu oluşumda bulunabilir.

Günlük konuşma dilinde "ruh" adı verilen *psikolojik* varlık alanını belirleyenler toplum ile biyoloji ise, bireyler birbirinden neden bu derece farklı olabiliyor? Kültür kuramının, hatta sosyal bilimlerin en çetin sorunlarından birisi budur. Konunun tartışmasını daha ileriye bırakarak şu kadarına değinelim: Psikolojinin konusu olan bireysel farklılıkların iki sebebi vardır a) Toplumla bireyin biyolojisi arasındaki etkileşim (yaşantılar), kültürel farklardan dolayı eşit değildir; b) insan yavruları, görünüşte birbirine benzeseler bile, *genetik* (kalıtımsal) bakımdan farklıdırlar. Bu yüzden, görünüşte *aynı* (!) eğitimi alan-veren topluluklar, bireyler, kişiler hatta ikizler, *genetik* bakımdan birbirinden yine de farklıdır. Aynı süreçlerden geçseler de, birbirinden az veya çok farklı kişiler olurlar. Toplum ve kültür, bebeği etkiler, ona özdeşi olmayan özgün kişilik kazandırır ama bireysel (genetik) farkları tümüyle ortadan kaldıramaz.

Sorokin ve Kroeber gibi bilginlerin *"canlıüstü"* varlık alanı adını verdiği *kültür* veya *uygarlık*, toplumbilimcilerin çalıştığı toplum alanından farklı, daha geniş bir alandır. Canlıüstü varlık, yukarıda bir önceki maddede ilişkilerini izlemeye çalıştığımız, *toplum, kültür* ve *kişilik sistemlerini* de içine alan bir *üst sistem*dir. Başka bir deyişle, insan varlığını, kaderini belirleyen,

yalnız *toplum*, yalnız *kültür ve kişilik sistemi* (karakter) değil fakat bunların *bileşkesidir*. Toplu yaşayan her canlı türünün kültürü yoktur. Sözgelişi arı ve karınca gibi böcek türleri toplu yaşarlar fakat kültür yaratmazlar. Böceklerin toplum düzeni *genetik bir program*la sağlanmaktadır. Öğrenmenin katkısı sınırlıdır. Arının düzgün altıgen biçimindeki kovan hücresinin boyutları son yirmibeş milyon yılda bir mikron bile değişmemiştir. Bazı maymunlar yavrularına bazı becerileri öğretiyor; ama bir dil ve kültürden yoksun oldukları için bu beceriler çok sınırlıdır. Evcil bazı hayvanlarla (atlar, köpekler gibi), kuyruksuz maymunlar oldukça karmaşık bazı becerileri öğrenebilir; ama bunları kendi yavrularına aktaramazlar. Her bireyin yeni baştan eğitilmesi gerekir –insan tarafından. Oysa insan, ana baba ve çevresinden aldığı veya kendi deneyimleriyle öğrendiklerini, kendisinden sonraki kuşaklara, toplumlara, kültürlere aktarabilmektedir, *dili, yazısı* ve *kültürü* ile.

İnsan, toplum ve kültür varlıkları, birbirinden bağımsız yaşayan adalar, adacıklar değildir. Belki bir zamanlar öyleydiler ama artık ada kalmadı. Her kültür ve uygarlık alanı çevresini etkilediği gibi, (doğal ve kültürel) çevresinden etkilenir ve değişir; değişimiyle de kendi çevresini ve öteki varlıkları etkiler.

Dünyamız her zaman bir *küre* idi; insanlar bu gerçeği gördükçe küreselleşiyor. Süreç bugün başlamadı; yarın bitmeyecek.

Toplumbilimci Durkheim'ın önerdiği *"toplumsal olay ve olguların toplumsal olayla açıklanması"* ilkesi, geçen yüzyıldaki geçerliğini ve güvenirliğini bir ölçüde yitirmiş görünmektedir. Sosyologun dikkate almaktan kaçındığı doğa (coğrafya, tarih ve ekoloji) olayları gibi, başka toplum ve dünyaların olayları, değişme ve gelişmeleri, sorunları da etkilemektedir –insanları ve toplumları. Çağdaş teknolojideki akıl almaz gelişmeler bu etkileşimi ortadan kaldırmadığı gibi artırabilir de... Dünyamız küreselleşmekten çok küçülmekte, etkiler giderek yoğunlaşmakta hatta kaçınılmaz olmaktadır. Geçen yüzyıllardan farklı olarak, bugün insan varlığını etkileyen ve belirleyen, kaderini çizen yalnız kendi (*"Don Camillo'nun küçük")* dünyası değil, belki de,

bütün kültür ve medeniyetleri içine alan tek bir *canlıüstü* varlık (uygarlık) alanıdır.

Canlıüstü alanın canlı ve cansız varlıklarla ilişkisine de değinmek gerekir. Güneş sistemini oluşturan gezegenlerin aynı elementlerden oluştuğu bilinir. Bunlardan yalnız birinde, *dünyamızda,* cansızlar, nasıl olduğu hâlâ tam bilenemeyen bir süreçle, belki de zorunlu olmayan ilk canlıyı yaratmıştır. Canlılar aleminde, milyonlarca yıldan sonra ortaya çıkan bir *insantürü,* yine zorunlu olmadığı halde, kendi ötesinde ve üstünde bir canlıüstü varlık alanının *hem yaratıcısı hem de yaratığı olmuştur.* Bunu yapması belki gerekmezdi ama denemiş ve başarmıştır. Nedenlerini ve amaçlarını iyi bilemiyoruz. Sadece süreçlerini ve sonuçlarını araştırıyoruz. Başka bir deyişle, *cansız, canlı* ve *canlıüstü* varlıklar arasındaki ilişkiler, günlük dilimizin mantığındaki *neden-sonuç* ilişkisine bağlı görünmüyor; ancak, evrenin boyutlarına ve sonsuz enginliğine bakarak, dünyamızdaki gelişmelerin, evrendeki başka gezegenlerde de var olabileceğini söylüyoruz –da bilmiyor, bilemiyoruz. Bu evrende yalnız olmak veya kalmaktansa, insana *benzeyen ya da benzemeyen canlı ve canlıüstü varlıkların* gerçek olmasını istiyoruz. Oysa Morin, belki de biricik dünyamızda yalnız olabileceğimizi düşünüyor. Belki gerçekten yalnızız ama bunun bilincinde değiliz. Bilim kurgu sinemasının en tutulan öyküleri böyle yaratıklar değil mi? *Gerçi, cansız maddenin canlıyı, canlının canlıüstüyü* yaratması belki zorunlu değildi ama, eğer *canlıüstü* varlık varsa, onu yaratan bir *canlının* bulunması, canlı varsa onu oluşturan cansızların varlığı zorunlu gibi görünüyor. Öte yandan bu varlıklarla ilgili yasalarda, kavramakta güçlük çektiğimiz simetrik ve simetriden yoksun ilişkiler de vardır. *Canlılar, cansızlar alemindeki yasalara, canlıüstü varlıklar canlılar alemindeki bazı yasalara bağlı gibi* görünürken; canlıların tümü, etkilenseler bile canlıüstü varlığın yasalarına, cansızlar da canlı varlık alanında geçerli olduğu sanılan yasalara bağlı görünmüyor.

Bu önemli gözlemin bilincinde olmayan kimi bilim adamları, kendi disiplinlerindeki gözlemleri ve bulguları daha üst ve alt düzeydeki varlıklarda da geçerliymiş gibi akıl yürütürler. Bu tutum ve davranış, kendi bilgi, edim ve edinimlerinin evrenselliği inancı, bilim dünyasında büyük yanılgılara yol açmıştır.

Evrimci Darwin'in, kültürü canlı bir varlık olarak görmesi, bilimsel buluş ve dehasını gölgeleyen yanılgısı olmuştur. İnsantürünün benzetme ve çağrışımlarla çalıştığı, akıl yürüttüğü biliniyor; ancak akıl yürütme de bir varsayımdır. Varsayımlar doğru çıktığı gibi yanlış da olabilir. Osmanlı, bu gerçeği bilim yapmadan görmüş ve dile getirmişti:

Benzetmede hata olmaz;
Hatasız benzetme olmaz.

"Bildiklerinizin doğru olup olmadığını sorgulayın ama sakın genellemeyin, çoğu zaman yanılabilirsiniz" –diyor bilim tarihi ve felsefesinin sözcüleri.

Kaynak: Güvenç, 1985, *Kültür Konusu ve Sorunlarımız*, Remzi
Zerzan, 2000, *Gelecekteki İlkel*, Kaos
Morin, 2001, *Dünya Vatan*, İletişim

Çağdaşlık: Kent ve Endüstri

Rönesans'tan bu yana Batı medeniyeti ve sanatı *modern* olagelmiş ya da modern olduklarını söylemişler; çağdaş olmakla övünmüş, dünyanın öteki toplumlarını da çağdaşlığa özendirmişlerdir. Her toplum çağını, kendi kültürü içinde, çağdaş yapan temel özellik nedir? Kültür tarihçileri, Rönesansı izleyen Reformasyonu (dinde reform çabalarını, yönetimlerin laikleşmesini), 17. yüzyıldaki keşifler çağını, 18. yüzyıldaki aydınlanma hareketleriyle, siyasi devrimleri, 19. yüzyılda yaygınlaşan sanayi devrimini, onu izleyen kentleşme, uluslaşma ve ulusal devletlerin kurulmasını, çağdaşlık tarihinin birbirini izleyen aşamaları olarak görmüş ve yorumlamışlardır. Öyle ki, günümüzde, "çağdaş kültür" denince nüfusunun büyük bölümü (%80 dolaylarında) endüstrileşmiş ve kentlileşmiş toplum ve uluslar akla gelmektedir. Bu anlayışın ayrılmaz ikizi olarak da, eğer bir toplum kentlileşiyor ve endüstrileşiyor ise, onun çağdaşlaştığı da varsayılır. Modernlik ya da çağdaşlık kuramının öncülleri bunlardır.

Büyük çoğunluğu köylerde yaşayan tarım toplumları, nasıl oldu da, kentlerde hatta büyük kentlerde yaşar duruma geldiler? Kent tarihçileri ile kent plancıları bu olaya *"kent devrimi"* adını veriyor. Kent devrimleri, üretim ekonomisinde gerçekleşen iki büyük teknoloji devriminin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Birinci kent devrimi, günümüzden binlerce yıl önce gerçekleşen *neolitik* (tarım) devrimiydi. İkinci kent devrimi ise, çok daha yakın zamanlarda, 1750' lerde Britanya Adalarında başlayan Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'ya, Amerika'ya ve Uzak Doğu'ya yayılmıştır.

İlk yerleşik tarımcılar, ancak temel gereksinmelerini karşılayacak kadar üretim yapıyordu. Avcılık yerine hayvancılık, toplayıcılık yerine evcilleştirdikleri türleri üretiyor, ürettikleri besinler ancak kendilerine yetiyordu. Bol yağış ile bol üretim *bolluk*, az yağış ile az üretim *kıtlık* demekti. Masal ve destanlardan hatırladığımız "Yedi yıllık bolluktan sonra beklenen yedi yıllık kıtlık" kehanetlerinin kaynağı buradadır. Tarım yerleşmeleri, sürekli bir açlık kaygısı ve korkusu içinde yaşamışlardır. Ekin başak tutmazsa, hayvanları hastalık vururs a, toplum açlığa mahkum olurdu... Zamanla üretimin verimini artırıp geleceğin kıtlık tehdidine karşı güvenceye kavuşup rahatladılar. Binlerce yıl süren birikimden ve özellikle de sulu tarıma geçtikten sonra, dokuz tarımcı ailesi 10 aileyi yaşatacak kadar artı ürün elde etmeye başladı. İlk kentlerin hemşerileri, çoğunlukla bu *onuncu* ailelerden oluşuyordu. Tarım kültürü küçük kentlerin eseri ve başarısıdır: Askerlik, yönetim, dinler, yazı, ticaret, para, sermaye, eğitim, bilim, sanat, felsefe ve hukuk vb. Mezopotamya ve Nil vadilerindeki elverişli iklim ve sulama koşulları, artı ürünü %10-15 düzeyine çıkardı. İlk kentler bu teknolojik devrimin sonunda ortaya çıktı. Büyük ticaret merkezleri, devletler ve başkentler dışında, kentleşme düşük düzeyde sınırlı kaldı.

Endüsti Devrimi, bir *enerji* devrimi oldu. Tarımcı, yalnız kas gücüyle evcilleştirdiği bitki ve hayvanların organik enerjisinden yararlanırken; sanayici, yer altından çıkarılan bitki (kömür) ve hayvan fosillerinin (petrol) enerjisinden yararlanarak, tarımcı ve hayvancı atalarının üretim verimini ona katladı. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, gelişmiş endüstri ülkelerindeki bir tarımcı aile, yaklaşık on aileye yetecek kadar artı ürün elde ediyordu. Tarım ürünlerinin verimi yaklaşık 100 kat artmıştı. "Endüstri Çağı" adı verilen büyük devrim budur. Topraktan ve rençberlikten kurtulan köylüler, kentlere göç ettiler, günümüzün kültürlerini oluşturdular. Geleneksel düzen alt üst oldu.

Kentlileşen nüfus, işbölümü yoluyla farklılaştı, uzmanlaştı; bilimde, teknolojide, sanatta ilerledi; sağlık ve eğitim alanlarında büyük atılımlar yaptı; ortalama ömür beklentisini ikiye katladı. Geleneksel tarım kentinde torun görmek, "mürüvvet" (ödül) sayılırken, çağdaş endüstri kentinde, insanlar torunlarının torunla-

rını görecek kadar uzun yaşamaya başladı. Yaşlanan nüfus yapısı, kentlerin yapısını, dokusunu, kurumlarını kökten değiştirdi. "*İkinci kent devrimi*" adı verilen olgu/süreç budur.

İngiltere gibi çağdaş toplumlarda, endüstrileşme kentleşmenin önünde, Türkiye gibi bazı toplumlarda ise, kentleşme süreci endüstrileşmenin önünde gelişti. Bütün bu değişmeler, ülkeler arasında önemli yoğunluk, altyapı, yaşam kalitesi farklarına ve sorunlarına yol açtı. Kimi ülkelerde, tarımsal kentler endüstri kentine dönüşürken; öteki ülkelerde, kentler kır kökenli kitleleri sindiremedi, göçmenlere iş veremedi, "köyleşmeye" başladı.

Çağdaş dünya, bu tür çelişkiler yaşıyor: Kimi toplumlarda kent ve endüstri kültürleri *çağdaşlığı* simgelerken, kimi "gelişen" toplumlarda kentlileşme ve endüstrileşme *az gelişmişliğin* simgesi oldu.

Ülkemizdeki kentlileşme (ikinci kent devrimi) geleneksel tarım kentlerini hazırlıksız yakaladı. Kasaba ölçeğindeki kentlerimiz, endüstri ürünleriyle, su, yol, ulaşım, iletişim, eğitim ve sağlık altyapılarını yenilemek fırsatını bile bulmadan, göçmen kitlelerin yükünü taşımak zorunda kaldı. Ülke nüfusu yılda %2-3 oranında artarken, büyük kentlerimiz %5-6 oranında büyüdü. Kapitalist, ya da sosyalist, dünyamızın hiçbir gelişmiş ülkesinde, bu hızla büyüyen kentlerin sorunlarını çözümleyecek bir yönetim düzeni bulunamamıştır. Kent (*polis)*'lerin etkinliğini ve denetleme gücünü yitirdiği durum ve zamanlarda, kentlileşemeyen kentliler (gecekonducular, varoşlar ve işsizler) kendi sorunlarını kendi bildikleri gibi çözümlemeye başladılar. Türk toplumu büyük bir hızla kentleşti ama kentlileşemedi.

Bugün yaşadığımız, yakındığımız "çarpık kentleşme" diye eleştirdiğimiz çağdaşlaşma ve çağdaşlaşmaya karşı duyulan yaygın tepki, bu tür sorunlardan kaynaklanmaktadır. Batı dünyasının 1650 ile 1950 arasındaki üç yüzyılda ve 15 kuşakta gerçekleştirdiği çağdaşlaşma sürecini, yaklaşık üç kuşakta yaşadık ama geride bırakamadık. Bu süreçten alınacak pek çok dersler var; ama ayakta kalma başarısını da görmezlikten gelmemeliyiz.

Britanya adaları, Tarım Devrimi'nin en geç ulaştığı bir kültür alanıydı. Byzantion kenti, en parlak dönemini yaşarken, Robin Hood'ların ataları ormanlarda hâlâ avcılık-toplayıcılık

düzeyinde yaşıyordu. Tarım Devrimi'nde binlerce yıl geç kalan Britanyalılar Endüstri Devrimi'nin öncüsü oldular. Endüstri Devrimi'nde gecikmiş olan Türk toplumunun, bugün kazandığı ivme ile bilgi toplumuna geçiş sürecinde pek çok toplumu geride bırakması beklenebilir. Geleneksel toplumu harekete geçirmek kolay olmadı ama değişen toplumu frenle durdurmak da kolay olmayacak.

Bütün çabalara karşın, yıllardır düşünemediğimiz yapısal enflasyonda, çarpık ya da çarpıtılmış kentleşmenin payı olmalı.

Kuşkusuz emin olamayız ama umutsuz da olmayalım: Değişme her zaman gelişme sayılmasa da; kalkınma için değişim şarttır. Gelişme ve gelecek için, değişimin önşartlarını büyük ölçüde yerine getirdiğimizi söyleyebiliriz.

Kaynak: Mumford, 1961, *City in History* ("Tarihte Kent") Harcourt, Brace and World
Van Loon, 1990, *İnsanlığın Vatanı*, Güneş
Childe, 1992, *Kendini Yaratan İnsan*
Zerzan, 2000, *Gelecekteki İlkel*, Kaos
Duben, 2002, *Kent, Aile ve Tarih*, İletişim

Değişim ve Süreklilik

A ve *Ç* maddelerinde görüldüğü gibi, yaratılıştan bu yana yaşamın ve kültürlerin değişmeyen tek kuralı/ilkesi *değişim* ve *süreklilik* olmuştur.

Bireyler ve topluluklar, kavimler, devletler gelip geçmiş fakat kültürler ve uygarlıklar sürekliliklerini korumuşlardır –tabii değişerek. Değişemeyenler, canlı türler gibi tükenmiş, değişenlerden bazıları var kalmıştır. Değişim ve süreklilik karşıt kavramlar gibi algılanır. Değişim varsa süreklilik, süreklilik varsa değişim yok sanılır. Bu görünüş veya algılama yanlış ya da yanıltıcıdır. Hızlı ya da yavaş değişim hemen daima sürekli olduğu gibi, süreklilik değişmeye engel değildir. Hatta bir adım daha ileri atarak, "süreklilik" adı verilen olgunun (kesintisizliğin), ancak değişim yoluyla ya da süreciyle gerçekleştiği savunulabilir. Çünkü, sürekli değişen çevre koşulları altında değişemeyen, değişmelere ayak uyduramayan elenir. Öteki canlılar, çevre koşullarındaki değişmelere "doğal seçilim" stratejisiyle, yani daha güçlü olanın kalıcılığı ile direnirken; insantürü, kültürünün değişmesiyle ayakta/hayatta kalmıştır. Kültür tarihi boyunca, sayıları çok yüksek olmamakla birlikte, doğal çevresini bilinçsizce, hovardaca tüketen ya da değişen çevre koşullarına zamanında uyum sağlayamayan kültürlerin önce göçmek, sonra Eskimolar gibi kutupaltı, Buşmanlar gibi çölümsü yörelere çekilmek zorunda kaldıkları; ya da tümden yok oldukları görülmüştür. Günümüzde sayıları 200'e yaklaşan "ilkel" veya küçük/basit toplumları, eski atalarımızmış gibi görmekten çok belki eski atalarımızın değişemeyen kalıntıları gibi değerlendirmek her hâlde daha doğru olabilir.

Kültürler, az veya çok, hızlı veya yavaş, uyumlu veya uyumsuz biçimlerde sürekli değişirler; ama kültürü oluşturan bireyler ve kurumlar bu değişmelere ayak uydurmakta güçlük çekerler. Kültür tarafından doğduğu andan itibaren alınıp, yoğrulan ve çok küçük yaşlarda belli bir sosyal-kişilik kalıbına dökülen bireyin karakteri (huyu) kolay değişmez. Atalarımız bu gerçeği görmüş ve şöyle dile getirmişlerdir:

Kuş ne görür yuvada onu öter havada.
Kişi yedisinde ne ise yetmişinde odur.
Ağaç yaşken eğilir–sonra doğrulamaz.
Huy canın altındadır can çıkmadan huy çıkmaz.

Belli bir toplumsal çevreyle etkileşime girerek biçimlenen genetik (biyolojik) ve psikolojik yapı kolay kolay değişmez; ama değişmiş çevreyle ilk kez etkileşime giren yeni kuşaklar mutlaka değişir. Kuşak çatışması olarak bilinen ve çaresi bulanamayan evrensel sorun buradan kaynaklanır. Yaşlılar gençlerden, gençler yaşlılardan yakınır dururlar da çözüm yolunu bulamazlar. Gelin kaynana çatışması evrensel örnektir ama annelerle kızları, babalarla oğulları arasındaki çekişme daha hafif değildir. İnsanlığın dramı (trajedisi ve komedisi)'dır değişim. Yaşamın kendisi bir eğitim ve öğrenme deneyimi olduğuna göre, aslında, değişim kaçınılmazdır; ama insanlar, kurumlar, değişim yerine sürekliliği –sanki değişmezliği– daha rahat kabul eder veya inançla savunurlar. Siyasi yaşamda sürekliliği savunan koruyucularla, değişimi arayan radikaller (köktenciler) arasındaki bitip tükenmeyen tartışma kaynağı buradadır. (Bkz "Değişim ve Değişmezlik" kutusu.)

Değişim ve Değişmezlik

Yaşlı politikacı genç meslektaşına değişimi açıklar:

"Bir gün yaşlanıp öleceksiniz, bedeniniz değişip toprağa karışacak, topraktaki maddeler çayır çimene dönüşecek, büyükbaş hayvanlar otları yiyip et ve süt üretecek, işe yaramayan artıklarını, öbek öbek sağa sola bırakacaklar. İster misiniz, o öbeklere bakıp, genç dostum ne kadar değişmiş!" diyeyim.

Genç politikacı yaşlı rakibine değişmezliği şöyle anlatır:

"Allah gecinden versin ama, ölümlü bir meslektaşım olarak, aynı değişim serüveni sizin de başınıza gelebilir. İster misiniz, aynı öbeklere bakıp, benim yaşlı dostum ne kadar da değişmemiş!" diyeyim?

Değişim, değişmezlik ve süreklilikle ilgili konuların ne ölçüde duygusal ve çözümsüz, hatta evrensel olduğu, kutuda, Fransızcadan dilimize uyarlanan fıkrada açıkça görülmektedir.

Değişim sürecinin görece yavaş, ömür beklentisinin ise yine görece kısa olduğu dönem ve çağlarda, insanlar değişime tanık olacak kadar yaşayamıyorlardı. Ortalama yaş 30-35 dolayında idi. Ne olup bittiğini anlayıncaya değin ömür sona eriyor, masallar, meseller, destanlar, hayatın gelip geçiciliğine karşı, kalıcılığı, sürekliliği ve değişmezliği yankılıyor gibiydi. Ancak, Endüstri Devrimi'yle birlikte yaşanan kültürel değişmeler ve en az ikiye katlanan ömür beklentisi, değişmenin kaçınılmazlığını gözler önüne serdi. N'apsın insanoğlu? Değişimi sineye çekmekten başka? Değişime razı oluyor ama ruhun ölümsüzlüğünü, cennetteki hayatı, değişenler içinde değişmeyen bir öz bulunduğunu hayal ediyor. Aslında, bilmiyor, emin olamıyor ama inanmak ihtiyacında. Çünkü, şairin dediği gibi "Kişi hayal ettiği sürece ve hayal ettiği kadar yaşıyor!" Gerçekten şu satırları yazıp okurken, yaşıyor muyuz yoksa yaşadığımızı hayal mi ediyoruz? Nasıl emin olabiliriz ki? Emin olamayız. Ancak insandaki hayal kurma ve inanma gücünün hemen her kültürde ve her zaman görüldüğünü söyleyebiliriz. İnsanoğlu yenemediği engelleri ha-

yal gücüyle aşıyor. Hayal gücü olmasaydı nasıl dayanabilirdi insan yaşamın güçlüklerine?

Gülüp geçtiğimiz çözümsüz çelişkilerimizin nice ciddi sorunlar olduğu gerçeği işin bkz. Güvenç, 2000.

Kaynak: Güvenç, 1976, *Sosyal Kültürel Değişme*, Hacettepe Ünv.
Van Loon, 1990, *İnsanlığın Vatanı*, Güneş
Kottak, 2001, *Antropoloji: İnsanın Çeşitliliği*, Ütopya
Kümbetoğlu-Birkalan-Gedik, 2005, *Gelenekten Geleceğe*, Epsilon
Levi-Strauss, 2000, *Hüzünlü Dönenceler*, YKY
Morgan, 1987, *Eski Toplum*, Payel

Evrim ve Devrimler

Kültür varlığında *evrim* ve *devrim*, bir önceki maddelerde yer alan *değişim* ve *süreklilik* kavramlarıyla yakından bağlantılıdır. Evrim *(evolution, tekâmül)* ve devrim *(revolution, inkılap, dönüşüm),* değişim sürecinin biçimini gösteriyor. Kavramsal olarak, kendiliğinden, barış içinde, dengeli ve kesintisiz olarak gerçekleşen değişmelere "*evrim*"; planlı veya zorlanmış, çatışma içinde, hızlı, düzensiz ve dengesiz sonuçlar veren, süreksiz (kesintili) gerçekleşen değişmelere, "*devrim*" deniyor. Genellikle evrim süreçleri uzun ve kesintisiz; devrim ise kısa ve kesintili olarak (bir iki adım ileri bir adım geri) gerçekleşir. Devrimleri karşı devrimler izler.

Yerleşik düzen ve egemen ideolojiler açısından, evrim, kulağa hoş gelen, arzu edilen, izlenen bir yön olduğu halde; devrimler nereye varacağı belli olmayan, yakıp-yıkıcı, korkulan, önlenmeye, ertelenmeye çalışılan olaylardır. Kültür olgusunun bilinen tarihine göre, insanlık serüveninin büyük bölümü *evrimle,* ama önemli aşamaları *devrimle* gerçekleşmiştir. Bir kültür devriminin nerede, nasıl başladığını söylemek görece kolaysa da, ne zaman bittiğini, biteceğini söylemek mümkün değildir.

Sözgelişi, milyonlarca yıl süren taş devrinden sonra, *Neolitik* (yenitaş/tarım) Devrimi'nin, Mezopotamya'da "Verimli Hilal" üzerinde, Çin'in Sarı Nehir vadisinde veya Çin Hindi'nin Mekong deltası üzerinde günümüzden 9-10 bin yıl önceleri başladığı söylenebilir. Tarım Devrimi on bin yıl kadar sürdükten sonra, yerini Endüstri Devrimi'ne bırakmıştır ama Tarım Devrimi sona ermemiştir. Endüstri Devrimi'nin de sona erdiği, endüstri sonrasının veya *post- modernizmin* başladığı öne sürülüyorsa da, endüstri dönemi henüz sona ermeden "endüstri sonrası" bilgi toplumuna ulaştığı söylenmektedir.

Avcı-toplayıcı insan hayvanları evcilleştirmeyi, toprağı ekip biçmeyi öğreninceye kadar milyonlarca yıllık bir evrim geçirdi. Doğal üreme ve çoğalmada görülen genetik hatalardan (*mutasyon*lardan) yararlanarak, insantürünün doğal yaşama müdahale etmesi kültürel bir devrimdi. Neolitik ve cilalıtaşla başlayan Tarım Devrimi belki de insantürünün tanık olduğu en büyük devrim oldu. Onbin yıllık bir evrime yol açtı. Bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını ancak karşılayacak kadar üretim yapabilen insan, üretim araçlarını geliştirerek, daha fazla üretmenin, verimi artırmanın yollarını buldu. Sonunda, saban tutan eller serbest kaldı, bilim yaparak, dünyayı keşfetmeye ve aydınlatmaya başladı. Demiri çeliğe dönüştürmenin yollarını arayıp, güçlükleri yenerken, buhar gücünü kullanmayı akıl etti. Kömür yataklarını keşfetti, suyu buharlaştırarak ısı enerjisini harekete dönüştürmeyi başardı. İçten patlamalı motorlar, petrolün içindeki saklı enerjiyi doğrudan kuvvete çevirdi. Endüstri Devrimi'nin araçları bulunmuştu. Elektrik, enerjiyi taşıyan ve birbirine dönüştüren yeni bir teknoloji oldu. Bu tür araç ve enerji kaynaklarıyla insantürü *yaygın üretimden yoğun üretime* geçmeyi öğrendi. Tarımsal üretimde verim artışı nasıl birinci kent devrimine yol açmışsa, endüstriyel üretimdeki verim artışı *ikinci kent devrimi*ne yol açtı. Kentler, metropollere, megapollere dönüşürken, kitleler belli yerleşme bölgelerine yığıldı. Kentsel yaşamın, altyapı faturaları yükselmeye başladı. Çağdaş yaşamın kalitesi gündeme geldi ve sorgulandı. Eskiye göre, daha çok yaşıyor, çalışıyor, daha çok üretip tüketiyor daha pahalı tatiller yapıyoruz ama yaşadığımız hayatın kalitesi yükseldi mi? Bilemiyoruz!

Günümüzde %5 düzeyindeki tarım ve %15-20 düzeyindeki endüstri sektörü tüm toplumun gereklerini karşılayacak kadar bol üretim yapabiliyor. Çağdaş toplumun %65-70'i hizmetler kesiminde çalışırken, %5-10 oranında bir işsizler ordusunu besleyip ayakta tutabiliyor.

Giderek evrim ve devrimler öyle hızlandı, toplumlarda ve doğada öyle dengesizlikler öyle çevre ve gelecek sorunları yarattı ki, artık evrim ile devrimi ayırmak kolay olmuyor. Teknolojinin alıp başını gittiği, kültürün geri kaldığı, yetişemediği kabul ediliyor. Hızlanarak süren evrim ve devrimlerin nereye varaca-

ğı, ekonomik gelişme ve sürdürülebilir kalkınmanın bir sınırı olup olmadığı tartışılıyor.

Kömür, petrol, buhar makinesi, benzin motoru, elektrik enerjisi, elektronik, uçak, atom, uzay çağı, bilgi, bilgiişlem, iletişim çağı, bilgi toplumu derken, insantürü, 2000'li yılların eşiğine ulaştı; gelişme ve medeniyetin sınırlarını zorladığını biliyor; ama geri dönemiyor, nereye yöneldiğini nereye varacağını kestiremiyor. "Barış için savaş" hazırlığı yanılgısından kurtulamıyor. Doğu-Batı bölünmüşlüğünü kaldırırken, ne'liğini henüz bilmediği küreselleşme (*globalizasyon)* sloganına umut bağlıyor. Dünya küreselleşirken, kuzeyli varlıklılar ile güneyli yoksulların yeni yarımlarına dönüştüğünü göremiyor. Aslında, biraz çaresiz, çünkü, çok biliyor, bilmediklerini çabucak öğreniyor, her şeyi kontrol altına almayı başarıyor, ama kendi güdülerini denetleyemiyor. Buraya, bugüne nasıl geldiğini kavramaya başlıyor ama yarın ne yapacağını kestiremiyor.

Kültürel evrim ve devrimler insanı böyle bir kavşağa sürükledi. Geri dönüş mümkün olmadığına göre, hangi yöne gideceğiz, nasıl? Daha mı hızlı daha mı akıllı? Kalkınmış ülkeler: "Bizler hızlı gittik, yanıldık. Sizler yavaşlayın, mutlu olun" diyorlar. Gelişenler karşı çıkıyor: bırakın biraz da biz yanılalım.

İnsanın dünya egemenliğinin sırrı kültürel *evrim* ve *devrimlerdi*. Kültürel evrim ve devrimlerin, insanı içine düştüğü bu açmazdan kurtarıp kurtaramayacağı belli değil. İnsanı yücelten kültür ve medeniyet onun, onunla birlikte dünyanın sonu olamaz mı? Düşünen başlar, bu soruyu sorup, tartışırken kendilerini izleyen, dinleyen dünyayı telaşa vermemeye dikkat ediyor. Kültürel evrim ve devrimleri gerçekleştiren teknoloji, böylece kültür karşıtı bir kavram oldu çıktı. Teknolojiyi üreten insan onun gücüne teslim olmamaya çabalıyor. Belki pek parlak bir durum, umut veren bir gelecek tablosu değil, ama bugünkü durum ve yakın gelecek zaman tünelinde böyle görünüyor. İnsantürü bir açmaza düşmüş, nasıl çıkacağını bilemiyor.

Kaynak: Bronowski, 1987, *İnsanın Yücelişi,* Verso
Zerzan, 2000, *Gelecekteki İlkel,* Kaos
Bock, 2001, *Davranışın Kültürel Temelleri*, İmge

Fonksiyonlar ve Yapılar

Kültürel varlık alanının incelenmesinde, türlü kavramları kullanmayı sürdüreceğiz Bu kavramlardan en önemli ikisi, f*onksiyon* (iş/işlev/görev) ve *yapı* (ilişki) dır. Bildiğimiz her yapının işi, her işin de bir yapısı olduğuna göre, bu iki kavramı açıklamaya, anlamaya çalışalım.

Bir akarsunun iki kıyısında gelişen bir yerleşmede, insanların bir kıyıdan ötekine gidip gelmeleri bir gereksemedir ki karşılanması bir *iş, hizmet, görev veya fonksiyon*dur. Kültürler bu fonksiyonu türlü biçim ve yapılarla karşılıyabilir. Sözgelişi: a) salla, b) sandalla, c) gemiyle, d) köprüyle, e) balonla, f) helikopterle, g) uçakla, h) teleferikle, i) tünel veya tüple geçebilirler karşı yakaya. Daha başkaları da konuşup tartışarak düşünülebilir: Leander öyküsündeki boğazı yüzerek geçmek, akarsu yatağını doldurmak, dondurmak, boşaltmak ya da telefon ve internet ağı ile gidip-gelme ihtiyacını azaltmak gibi.

Tek bir fonksiyonu karşılayan çeşitli yapılar bulunabilir. Bu gözleme paralel olarak, tek bir yapının farklı fonksiyonları da olabilir. Sözgelişi, yazıyı, basılı kağıtlardan kitaplardan okur; sözü radyodan dinler; resimleri müzede, resimli öyküleri tiyatro ve sinemalarda görebilir; müziği konser salonlarında izleyebiliriz. Bunlar, insanlar ve topluluklar arasındaki iletişim fonksiyonunu sağlayan *farklı yapılar*dır. Televizyon adını verdiğimiz ve sadece görsel boyutunu vurguladığımız ekran, bütün bu fonksiyonları teker teker, ayrı ayrı veya aynı zamanda ve birlikte yerine getirebilen bir yapıdır. Aynı bağlamda, kalem kağıt, daktilo veya matbaa makinesi, PTT servisi, bir faks ve bir

fotokopi cihazı, bilgi ve düşüncelerimizi, yazıya geçirme/dönüştürme ve yayma işini gören araçlar, yapılardır. Çağımızın, internete bağlı bilgiyazarlı bilgisayarı, bütün bu fonksiyonları yerine getirebilen başka bir yapıdır. Bir yapının, birden çok işlevi olabilir. Toplum ve insanbilimciler, toplumdaki yapıların işlevlerini, temel işlevleri yerine getiren türlü yapıları araştırırlar.

Geçen yüzyılın İngiliz toplumbilimcisi Herbert Spencer'in önerdiği "fonksiyon-yapı" ayrımı, çağdaş toplum ve insanbilimcilere yol göstermişti. Ünlü Durkheim, kurumların fonksiyonlarını inceleyen ilk toplumbilimci idi. Toplumda/kültürde var olan ve varlığını sürdüren her öğenin –tıpkı bedenimizdeki organlar gibi– gizli ya da açık işleri, işlevleri vardır ya da olmalıdır. Olmasaydı yaşayamazlardı.

İngiliz uyruklu insanbilimci Malinowski (1944) şöyle düşünüyordu:

İnsantürü besinsiz ve barınaksız yaşayamaz, çoğalmadan (üremeden) varlığını sürdüremez. Öteki türler için de geçerli olan varlık koşulları karşısında, konuşma ve kavramsal düşünce yeteneğine sahip olan insan, k ü l t ü r adı verilen bir varlık alanını yaratmış, geliştirmiş; beslenme, barınma ve çoğalma gibi toplumun temel biyolojik (yaşam) gereksemelerini kurumlaştırmıştır.

Ancak, bu işlevleri yerine getiren kültür, karşıt olarak, üyelerine bir dizi görev ve sorumluluk yükler. Toplumsal/kültürel törelere (gelenek ve göreneklere) uymak bireylerin görevi olur. Organizma ile organ arasındaki ilişki benzerliği burada sona erer. Kültürel sistem çalışmazsa yani fonksiyonlarını yerine getiremezse bireyler ölür, ama toplumu veya kültürü oluşturan bireyler, açlıktan, soğuktan, hastalıktan ölse, dölsüzlükten sona erse de, kültürel sistem varlığını sürdürür. "*Benzetmede hata olmasa* bile *hatasız benzetme olmadığı*"gerçeğinin yeni bir örneği. Canlı varlık, organlarının sağlıklı çalışmasına bağlıdır. Sindirim, dolaşım, boşalım, solunum organları çalışmazsa, canlı yaşayamaz. Oysa, canlının organlarına benzetilen birey(ler) ölse, bazı kurumlar çalışmasa bile, kültür ve medeniyet varlığını sürdürür. Kültür ve medeniyetin canlıüstü bir varlık oluşu sanki bu

tür farklardan kaynaklanır: Bireyler ölümlü, kültürler ise türler gibi sürekli görünür.

Fonksiyon açıklamasına son vermeden önce, kavramın bazı sınırlarına da değinelim. İlikler ve düğmeler, giysilerimizin karşılıklı parçalarını bağlamaya ya da ayırmaya yarayan işlevsel (görsel) yapılardır. Ceket, palto gömlek ve kol düğmeleri bu işlevi hâlâ görürler. Ancak, giysilerimizde işlevi anlaşılmayan bir sürü düğme fazlası kalmıştır. Bunlara fonksiyonsuz (*dysfunctional*), ikincil veya sosyo-psikolojik gereksinmeler adı verilir. Giyim, belki barınma kadar temel bir ihtiyaçtır ama bir sanat veya endüstri kurumu haline gelen kadın modasının biyolojik bir gereksemeden çok, sosyal-psikolojik-ekonomik fonksiyonları karşıladığı kolayca görülebilir. Giyinerek örtünme evrensel bir gereksemedir. Ancak, moda, giyinmeyi bir soyunma sanatı durumuna da getirebilir. İnsanları giydirirken soyar, soyarak da giydirir. İnsanlar bu tür çelişkileri sorgulamadan teslim olurlar. Çünkü giyim kuşam, kişinin toplumdaki yerini, varlığını, sırasını, saygınlığını simgeler. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal-kültürel fonksiyonlar, hiç kuşkusuz, biyolojik fonksiyonlar kadar önemli görülebilir. İhtiyaçların önceliği görelidir. Ortalama Amerikalı, gelirinin %25'ini beslenmeye harcarken, Ortalama Hintli %75'ini ayırır beslenme için. Kuşkusuz, Amerikalının beslenmesi daha az önemli değildir. Hatta varlıklı ülkelerin gereğinden fazla beslendiği de gözlenmiştir. Halkbilimci Sumner'e göre

"Töreler herşeyi doğru kılar.
Ne var ki töreler de değişir!"

Gereksemelerimizi karşılayan işlevlerin göreceliğine ve yapıların çeşitliliğine dikkat eden kimi toplumbilimciler, fonksiyonlarla birlikte yapıları ya da yalnız yapıları (ilişkileri) incelemeye çalışmışlar, bilim dünyasında *"yapısalcılar"* olarak tanınmışlardır. Evrimcilerin kültür öyküsünü "tahmini tarih" veya "onarılmış tarih" olarak eleştiren yapısalcılar, tarihe (evrime) dayanmadan, kültürel varlık alanını, doğa bilimci gibi, doğrudan, kurumlar arasındaki ilişkilere dayanarak; başka bir deyişle, kurum ve yapıların işlevlerine bakarak açıklamaya çalışmışlardır. Durkheim'ın Malinovski'nin "fonksiyonalist" okulun

devamı gibi görünen *"yapısalcılar"*, *"sosyal olayın sosyal olayla açıklanması"* kuralı uyarınca, tarihiyle birlikte, daha çok psikolojik bir varlık olarak gördükleri bireyleri, kişi ve kişilik sistemlerini, gözlem, araştırma ve ilgi alanlarının dışında tutmaya çalışmışlardır. Oysa, temel ihtiyaçları karşılayan kurumlar, insanlardan oluştuğu gibi, "yapı" adı verilen *ilişkilerin*, bireyler tarafından kurulduğuna dikkat edilmesi gerekir. İnsan varlığını dikkate almayan insanbilim olamayacağı gibi, insanı dikkate almayan kültürbilim de olamaz.

Özetle, fonksiyon ve yapı kavramları, canlıüstü kültür ve uygarlık, varlığı anlamaya yardımcı olan araçlardır. Ne kadar güvenilir hizmet verdikleri, ne ölçüde özenle ve sağlıklı kullanıldıklarına bağlıdır.

Kaynak: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür,* Remzi
1997, *Türkiye'de Sosyal Bilimler,* TÜBA
Malinowski, 1992, *Bilimsel Kültür Teorisi,* Kabalcı

Gruplar:
Dil, Din, Yaş, Cins, Meslek, Soysop vb

Birbirine benzeyen, aynı yerde bulunan benzeş bireylerin küme veya öbeklerini *"grup"* olarak adlandırıyor ya da sınıflıyoruz. Toplum ve insanbilim açısından grup, birbirine benzemese de, aynı yerde aynı zamanda bulunan ve bazı şeyleri/öğeleri *paylaşan* bir topluluk, küme veya öbektir. Toplum ve insanbilimciler, tesadüfen veya geçici bir süre için bir arada (aynı yerde) bulunan kümelerle, belli amaçlarla belli yer ve zamanlarda toplanan kalıcı ve sürekli grupları ayırırlar. Gösteri yürüyüşü yapan kişiler, bir kalabalık, maaş almak için kuyrukta bekleyen emekliler, otobüs veya uçakla bir kentten ötekine yolculuk yapan kişiler geçici (ikincil) gruplardır. Gösterinin, ödemenin veya yolculuğun sonunda, ayrılıp dağılırlar. Geçici grupların içinde ve dışında bulundukları halde, kalıcı (birincil) sayılan dil, din, soy, cins, meslek ve aile grupları olabilir. Bir trafik ışığında bekleyen ya da trafik kazasını izleyen insanlar, geçici (ikincil) gruba örnektir. Karşıya geçince veya merakları tükenince dağılırlar; grup sona erer. Buna karşılık, bir aile kurumunun üyeleri, sürekli olarak aynı yer ve zamanlarda bulunmasalar bile birincil (asıl) gruba girerler; çünkü temel, biyolojik maddi veya manevi, sosyal-kültürel pek çok öğeyi paylaşırlar: konut; yemek-içmek; sağlık-hastalık; güven-güvensizlik; mutluluk-mutsuzluk; üretim-tüketim; doğum-ölüm; varlık-yokluk; soykökü-miras ve gelecek gibi. Bu paylaşım ve ona bağlı hak ve sorumluluklar, zaman ve mekanla sınırlı değildir.

Grupların, sürelerine veya sürekliliğine göre asıl ve ikincil (tali) olarak sınflanması mümkündür. Ancak, grupların paylaşmalarına, paylaştıkları şeylerin önemine, önceliğine, sayısına ve sıklığına göre sınıflanması belki de daha doğru ve geçerlidir. Cinsiyet, dil, din grupları sürekli olduğu halde pek de fonksiyonel değildir. Kişi kendi cinsine daha bir yakınlık duyar ama cinsinin her üyesi ile bir grup içinde bulunmaz. Kişi kendi dilini konuşan, kendi dinine inanan herkese yakınlık duyabilir ama bir grup oluşturmaz. Kişi kendi mesleğine mensup kişiyi meslektaşı olarak sayıp yakınlık duyabilir, ancak birlikte çalışmadığı kişiyle aynı grupta bulunmaz. Bunun gibi, bir futbol takımının renklerini tutabilir, bir siyasal partiyi destekleyebilir, belli bir dünya veya ahiret görüşünü başkalarıyla paylaşabiliriz ama bu türlü ilişkiler, paylaşmalardan çok, adı konmamış, belirsiz ortaklıklardır. Bu türlü benzerlik ve yakınlıklara belki "alt kültürler" demek daha doğru olur. Bir ülkede, toplumda yaşayan kadınlar ve erkekler, kadın ve erkek milletleri olarak anılabilir ama mutlaka grup oluşturmayabilir, bir grup bilinci, dayanışması içinde bulunmayabilirler. Siyasal bir partinin üyeleri, bir grup olmasa da, merkez ve yerel yönetim organlarında çalışan, düzenli buluşan, çalışan, üyelikten başka şeyleri de paylaşan temsilciler, sözgelişi Meclis Grubu, doğru anlamda bir gruptur.

Gruplar, kültür varlığının kendisi gibi son derece dinamiktir. Büyür, küçülür, güçlenir, zayıflar, çözülür ve dağılır. Değişkendir, değişir. Birbirine dönüşebilirler –Asıl gruplar ikincil gruplara, geçici gruplar kalıcı gruplara– Bir yolculuğu paylaşan geçici (ikincil) grubun üyeleri, yolculuk sırasında evlenmeye karar vererek kalıcı bir aile grubuna dönüşürken; aynı yolculuğu paylaşan evli çift, yolun sonunda ayrı yaşamaya veya boşanmaya karar verebilir. Yalnız tabii boşanmakla, grup tümden yok olmaz, ana babanın sosyal-kültürel, yasal ve hukuki ilişkileri tükenmez. Hayat boyu sürebilir. Aile, dil, din, meslek ve benzeri kurumları kalıcı yapan ilişkiler bunlardır.

Gruplar, insan ve toplumbilim açısından son derece önemlidir. Çünkü, gruplar üyesi bulundukları kültürlerin özellik ve niteliklerini büyük ölçüde taşır, yansıtırlar. Bir toplumu, kültürü veya alt kültürü tümüyle izleyip incelemek mümkün olmadı-

ğı halde, gruplar doğru seçildiği ve doğru yaklaşıldığı takdirde sağlıklı ve güvenilir biçimde gözlenip araştırılabilir. Sosyal araştırmalar, tümü üzerinde değil, toplumu temsil ettiği varsayılan seçilmiş örneklem grupları üzerinde yapılır. Sosyologlar daha çok temsili örneklemler (yapay gruplar) üzerinde sorukağıdı veya *survey* teknikleriyle çalışırken; insanbilimciler, aile, cins, okul, yaş, kuşak, akran, meslek, iş gruplarına katılarak gözlem tekniği ile bilgi (veri) toplamayı tercih ederler.

Grupların, ulaşılabilirliği yanında, araştırmaya elverişli ikinci özelliği, toplum ve kültür bütününde yer alan başlıca kurum ve işlevlere sahip olmalarıdır. Eğer bir grup yaşıyorsa, toplum içinde, üyelerinin ve çevresinin gereksemelerini karşılıyor demektir. Yani açık veya örtülü işlev(ler)i vardır. Bu işlevi yerine getirmeye çalışan bir lider veya yönetim kadrosu vardır. Faaliyetlerin giderlerini karşılayan gelir kaynakları vardır. Yeni (genç) üyelerin gruba uyumunu sağlayan bir eğitim süreci yürütülmektedir. Grup üyelerinin iletişimini ve anlaşmasını sağlayan özel bir dili bulunmalıdır. Üyelerini bir arada tutan, ve ötekilere karşı birlik ve dayanışmasını sağlayan bir kimliği (bizlik) özdeşim duygusu ve dünya görüşü vardır. Grubun, öteki gruplara göre üstünlüğünü simgeleyen veya varlığını koruyup savunan bir sanat (güzellik) anlayışı geçerlidir. Grup içi anlaşmazlık ve çatışmaları önleyen, yorumlayan ve yargılayan bir hukuk veya ahlak düzeni (davranış kalıpları) ya da bu tür görevlerden sorumlu üyeleri vardır. Öyle ki, her grup, aile kurumu gibi, toplumun bir nüvesi, minyatürüdür.

Kültür alanında en anlamlı gruplar, mekan ve zamanda, geçmişten geleceğe oldukça bağımsız bir sürekliliği temsil eden yerleşmelerdir. En küçük köylerden, aracı kasabalara, kentlere ve başkentlere kadar her boydaki yerleşme, çok önemli bir alt kültürü temsil eder. Kentler çağdaş eğilimleri simgeledikleri, köyler geri kalmışlığı temsil ettikleri için araştırmacıların dikkatini çekerler. Bu iki ucun arasında yer alan kasabalar ülkenin siyasi ve ekonomik hayatında en önemli işlevlere sahip olabilir; ancak incelenmediği için dikkatlerden kaçabilir. Tarım kentleri, tarım kültüründe idari, siyasi ve kültürel bir merkezdi; endüstri, ticaret ve iş hayatının odağındaki endüstri kentleri ise, sorunla-

rı, bilgi ve eğitim olanakları ile insanlığın kaderini elinde tutmaktadır. Kentlerin, kültür tarihindeki özel yeri ve işlevi için Bkz Lewis Mumford, *Kentlerin Kültürü* ve *Tarihte Kent.*

Kuşkusuz toplum ile onu oluşturan gruplar, eşit ya da özdeş değildir. Toplum, birey ve gruplardan oluşan fakat onların toplamını aşan, aşkın bir varlık alanıdır. Onun için toplam değil *"toplum"* adını almıştır. Sadece grupları incelemekle toplumu incelemiş, açıklamış olmayız. Ancak, grupları incelemekle, bütün boyutlarıyla inceleyemediğimiz toplumun işlevleri, yapıları, kurumları, süreçleri ve değişme dinamikleri konusunda geçerli ve güvenilir ip uçlarını yakalamış oluruz.

Kaynak: Güvenç, 1995, *İnsan ve Kültür,* Remzi
Atay, 2004, *Din ve Hayat,* İletişim
Durkheim, 2005, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri,* Ataç

Halkbilimi ve Ötekiler

Halkbilimi, çağdaş (yaşayan) halk kültürünü inceleyen bir insanbilimidir.

Yabancı dillerdeki *etnografya, etnoloji* ve *folklor* gibi adları Türkçeye de girmiştir: Etnografya müzesi, etnoloji araştırması, folklor yarışması gibi. *Ethnos* (halk) sözcüğünden türetilen etnografya, halkın (belli bir topluluğun) günlük yaşamıyla ilgili belge ve töreleri derler, sınıflar, sergiler. Etnoloji, etnografyanın topladığı bilgileri, inceler, değerlendirir ve yorumlar. İngiliz uyruklu W. J. Thomas tarafından önerilen, *"Folklore"* ise, yazılı olmayan her türlü geleneksel töreyi ve sanatı derleyip yaşatmayı amaçlayan bir bilgi ve ilgi alanıdır. *Folk* sözcüğü halk ve topluluk, *lore* ise bilgi anlamındadır. Bu kısa açıklamadan, etnografya, etnoloji, ve folklor gibi yabancı kökenli sözcüklerin "halkbilim" veya "halk bilgisi " anlamına geldiği görülmektedir. Başka bir deyişle bütün bu bilgiler, belli bir topluluğa ait bilgiler toplamı olarak akademik ve evrensel insanbilimin kollarıdır. Günümüzde bütün bunlar, sosyal-kültürel insanbilimin dalları olarak görülür.

Benzer araştırma ve yayınlar, araştırmanın konusundan çok, yapıldığı ülkeye göre değişik isimler alır. Sözgelişi, Amerika Birleşik Devletleri'nde *"kültür antropolojisi"*, İngiltere'de *"sosyal antropoloji"*, Fransa'da ve öteki bazı Latin ülkelerinde *"etnoloji"*, Almanca konuşulan ülkelerde *"Völkerkunde"*, bazı kuzey ülkelerinde ise sadece *"folklor"* gibi. Ülkemizde, halk edebiyatı, halk oyunları, halk şarkıları ve halk giysileri anlamında kullanılan *"folklor"*, halkbilimin halk sanatına yönelen dalıdır.

Ortak ilgi ve araştırma alanları halk olan bütün bu bilgi ve

bilimlerin farkları, benzerlikleri kadar önemlidir. İnsanbilim, *"ilkel", geleneksel, ve modern* bütün kültürlerle, klasik sosyal-kültürel insanbilim yazısı olmayan, küçük ve basit kültürlerle ilgilenirken; halkbilimciler, çağdaşlaşan/modernleşen toplumların geleneksel (kaybolmaya yüz tutmuş) halk kültürü üzerinde çalışırlar. Değişen/gelişen ve çağdaşlaşan toplumun incelenmesi işi çoğunlukla toplumbilimcilere bırakılır.

Tarihi gelişmesi bakımından, şöyle bir yaklaşım ve sınıflama belki daha açıklayıcı olabilir: Endüstri Devrimi'nden önce dünyamızın çoğu ülkeleri geleneksel sayılabilirdi. Rönesans ile Endüstri Devrimi arasında yaşanan değişme ve gelişmeler sonunda, bazı Avrupa toplumları kendilerini modern (asri) veya çağdaş, uygarlığın (medeniyetin) temsilcisi saymaya başladılar. Sahip oldukları geniş imkanlarla dünyayı incelediler. Keşfettikleri yazısız, ilkel topluluklara "çağdaş" uygarlığın gerisinde kalmış anlamında "kültür" adını verdiler. İnsanbilim, 19. yüzyılın ortalarında, insanbilimcilerin topladığı bilgilerle doğdu. İskoçyalı, İngiliz ve Fransız filozoflar, 19. yüzyılın başlarında kendi toplumlarındaki değişmeleri inceleyerek sosyoloji yaptılar. Ne var ki, "medeni" ülkeler, hemen bir iki kuşak içinde, köylülükten (tarımdan) kurtulup kentlileşemediler; endüstrileşen ülkelerde yeni yetme bir kent kültürü doğarken, geleneksel halk kültürü varlığını sürdürdü. Tıpkı bugün kendi ülkemizde görüp yaşadığımız gibi. Toplumbilimciler modern toplumun kurumlarını, süreçlerini incelerken; halkbilimciler, ülkelerindeki geleneksel yaşama yöneldiler. Halkbilimi böyle doğdu. Bu işi bütüncü bir yaklaşımla, yani "maddi kültür-manevi kültür" ayırımı gütmeden, sistematik olarak yapanlara ve tanıtanlara *etnograf*, yorumlayanlara *etnolog*; halk sanatlarına önem ve öncelik verenlere *folklorcu* dendi. Öyle ki halkbilim, modern toplumun doğuşuna ve toplumbilime karşı, gelenekselin bilgisi olarak gelişti. Müzeler, arşivler, enstitüler ve dernekler böyle kurulup adlandırıldı.

İlk halkbilimciler, genellikle kendi toplumlarının geleneksel kesimlerinde çalışıp yaşayan halk sanatlarında derlemeler yapan, malzeme toplayan amatörler, gönüllülerdi. Akademik eğitim kurumları bu konulara ilgi duyunca, folklor, etnografya, akademik etnoloji olmaya başladı.

Çağdaş insanbilimciler ise, varlık nedenini ve başarısını il-

kel ve yabancı topluluklar üzerindeki kültür-aşırı araştırma ve çalışmalar ile kanıtladıktan sonra, kendi toplumlarını incelemeye yöneldiler; toplumbilime rakip oldular. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, akademik kurumlarda çalışan toplumbilimcilerle insanbilimciler, kendi ülkelerinde değişmeye direnen geleneksel (köylü/tarımcı) toplulukların varlığını fark ettiler. Halkbilimcilerin en az yüzyıldır sürdürdüğü araştırma ve çalışmalara katıldılar.

Aslında, bütün insan ve toplumbilimcilerin ortak ilgi alanı tek kelimeyle *kültür*lerdir. Bütün bu bilgi ve bilim alanlarını birbirinden ayıran özellik ve nitelikler, sadece kültürel farklardır. Yani insan, toplum ve halkbilimcileri, ilgi duydukları ve inceledikleri kültüre göre birbirinden ayrılmaktaydı. Geçmişte belki böyleydi ama giderek bu temel farklılıklar da ortadan kalkmaya başladı. Çağdaş Cumhuriyetlerde izlenen demokratik ilkeler, sosyo-ekonomik bakımdan *üst, orta* ve *alt* sınıf ve zümreleri birbirine yaklaştırırken, modern, geleneksel ve *"ilkel"* kültür farkları orta sınıfın egemen kültürü çevresinde birbirine yaklaşırken, bölgesel ve etnik farklılıklar yok olurken, yeni ulusal kültürler doğmaktadır. Günümüzün konusu ve sorunu *küreselleşme* sürecinde, bu benzeşme ve yakınlaşmanın yalnız ulusal düzeyde değil, uluslar ve kıtalar arasında gerçekleştiğine tanık olunmaktadır. Gerçi, kültürel farklar tümüyle ortadan kalkmamıştır ama kültürler birbirine yaklaşmaktadır. Çağdaş halkbilimleri, günümüzün kültürel çeşitliliğini incelemeyi sürdürüyor. Giderek, halkbilimlerini toplum ve insanbilimlerinden ayırmak sanki güçleşecek gibi görünmektedir. Toplumbilimciler değişme ve gelişmeyi, halkbilimcileri ise zamana direnen gelenekseli inceleyip korumaya çalışırken; bütüncü insanbilimcilere bu iki ucu bağdaştırmak görevi düşüyor. İnsan ve toplumla ilgili bu tür bilimler arasındaki farkların giderek azaldığı ya da azalacağı söylenebilir. İnsan ve toplumbilim kendini kanıtladığı oranda, halkbilimlerine duyulan ilgi azalacak, halkbilim bir halk sanatı olarak varlığını sürdürecek gibi görünmektedir.

Kaynak: Örnek, 1976, *Türkiye'de Halkbilim*, İş-Kültür

Irkçı Yaklaşımın Yanılgısı

Yabancı ülkeleri ziyaret eden gezginler, yabancı ülkelerde, uzak diyarlarda çalışan görevliler, din adamları, yabancı toplumları tanıma fırsatını bulan tüccarlar, askerler, gözlemciler, kültürel farkları görmekle yetinmediler; açıklamaya çalıştılar. İnsanlar birey olarak insana benzer olsalar da toplum ve topluluk olarak ne kadar farklıydılar. Tanrı'nın insanları bu kadar farklı yaratmış olabileceğine inanmakta güçlük çektiler. Yalnız toplumlar, kurumlar, töreler değil, insanların renkleri, tenleri, boyları posları da farklıydı. Sanki hepsi insana benziyor gibiydi ama sanki hiçbiri ötekine benzemiyordu. Bütün bu farklı ırklar, kutsal kitaplarda yazıldığı gibi, ortak bir atadan geliyor olabilir miydi? Eğer öyle ise, Adem Baba'nın ya da İsa Peygamber'in ten rengi nasıldı? Beyaz mı, kara mı, sarı mı, kızıl mı? Bu renklerden hangisi kimin atasıydı? Kutsal kitaplarda insan vardı ama ırk farklarından söz edilmiyordu. Dünyaya egemen olmaya başlayan sömürgeciler, insan ticaretine bir kılıf bulup, vicdanlarını temize çıkarabilmek için, beyazlara benzemeyen renkli insanların yani öteki ırkların beyazlar kadar gelişmemiş olduğu inancını yaydılar. Beyazlara göre geri kalmış (gelişmemiş/ilkel) görünüşlü bu yaratıklar insanlarla hayvanlar arasındaki varlık düzeyinde bulunuyordu. Tam insan olmadıklarına göre sömürülmelerinde, esir ve köle olarak çalışmalarında sakınca olamazdı.

Ancak, 19 yüzyılın ortalarında, bu "ilkel"lerin aralarında yaşayıp dillerini/kültürlerini öğrenme fırsatı bulan bazı araştırmacılar, Güneydoğu Asya'da, Afrika'da ve Güney Amerika'daki ilkellerin hiç de sanıldığı gibi ilkel olmadığı gerçeğini gördüler

ve yazdılar. İlkeller, ilkel değil sadece farklıydılar. Komşularımızdan biraz daha az ya da çok. O zaman şu soru kaçınılmaz oluyordu: Neden?

Aslında, insanlar arasındaki farkların varlığı çok daha eskilerden beri biliniyordu. Homeros, Truva savaşlarından dönen Odysseia'nın, Akdeniz çevresinde yaşayan garip insanlar arasındaki inanılmaz serüvenlerini öykülüyordu. Tarihçi Herodot ise, Helenlerle Persler arasındaki davranış farklarını, törelerle / (kültürle) açıklamaya çalışıyordu. Ünlü Marko Polo da, ne kadar güvenilir olduğu bilinmeyen anılarında, ırklardan ziyade, beyazlara benzemeyen insan ve toplumların kültür farkları üzerinde durmuştu.

Dünyanın dört bir yanından derlenmiş bilgiler belli eğitim merkezlerinde toplanmaya, ansiklopedilerde yayımlanmaya, tarih ve coğrafya kitaplarında yer almaya başlayınca, insanların merakıyla birlikte şüpheleri de arttı: İlkel (renkli) çağdaşlarımız neden dolayı farklıydılar acaba –beyazlardan? Muhtemelen renkliler de aynı soruyu soruyorlardı kendilerine. İnsanlar ve topluluklar öyle çeşitliydi ki sorunu yanıtlamak pek de kolay değildi. Kendilerini geri kalmış (ilkel) insanlara medeniyet ve iman götürmekle görevli sayan beyazların kara dumanlı gemileri, ateşli silahları vardı. Beyaz ırktan insanlar, güçlü olduklarını hemen her yerde kanıtlıyorlardı. Demek ki beyaz ırk yalnız farklı değil, renklilerden güçlü ve üstündü. Medeniyeti *"doğaya egemen olmak"* diye tanımlayan beyaz insan, kendinde, öteki (renkli tenli doğal) insanları yönetme hakkını da buluyordu. Doğaya egemen olan Batı medeniyeti, doğaya yakın ve bağımlı görünen toplumlara da egemen oldu. Sosyal Darwinciler, Evrim Kuramı'nın dayandığı *"En güçlünün kalıcılığı"* ilkesinin yalnız canlılarda değil, canlıüstü varlık alanında da geçerli olduğunu savundu. Hukukçular, hukukun gücünden söz ederken, beyazlar, güçlünün haklı olduğunu savundular, inanmayanlara savaşla kanıtladılar. Beyaz insanlar ötekilerden daha güçlü olduğuna göre, kültürler arasındaki farklar ırkla açıklanabilirdi. Gobineau gibi beyaz tenli bilginler bu varsayımı kanıtlayan örnekleri bulup yazdılar.

Son yüzyılda yapılan bilimsel, genetik ve toplumsal araş-

tırma ve karşılaştırmalar ise, toplumlar ve insanlar arasındaki farkların, genetik, biyolojik değil kültürel olduğunu yani ırkçı varsayımın yanılgısını ortaya koydu. Çeşitli ırkların göze görünen (*fenotipik)* ve görünmeyen (*genotipik*) farkları vardı; ama canlıüstü varlık alanındaki farkların sebebi biyolojik veya ırksal değildi. İnsantürünün yarattığı ve insanı yaratan canlıüstü varlık alanı tek bir neden-sonuç ilişkisi ile açıklanamayacak kadar karmaşık bir olguydu. Gerçi bazı ırksal özellikler, insanın doğal çevreye uyumunu kolaylaştıyordu ama kültürel farklar ırk farklarıyla açıklanamıyordu. Oysa belli toplumlarda *yoğunlaşmış* gibi görünen ten, göz, saç rengi, çekik gözlülülük, burun ve dudak biçimi fiziksel (ırksal) özellikler, toplumun "kültürel seçiciliği" ile açıklanabilirdi. Bireyler ve toplumlar, çoğalma sürecinde eş seçerken, benzerlerini tercih ediyordu. Kültür kuramı, ırksal açıklamanın yanlışlığını gösterdi ama bireylere ve toplumlara üstünlük duygusu veren, üstünlük kompleksini besleyen ırkçılığı tümüyle ortadan kaldıramadı. Beyaz tenli insanbilimciler kültürlerin göreceliği tezini savunurken, ırkçılar beyaz tenli ırkların üstünlüğünü kanıtlamaya çalıştılar. Diktatör Hitler. "Bütün ırklardan hatta beyazlardan üstün Almanların dünyayı yönetmesi gerektiği inancıyla" dünyanın altını üstüne getirdi. Sonunda yenildi ama silinmedi. Onun kafatasçı çocukları ve yandaşları, farklı ırk, din ve dilden insanların Medeni Avrupa'ya üye olamayacağını savunuyorlar.

İkinci Dünya Savaşı yıllarından sonra, insanlık tam şu kafatasçılık salgınından kurtuldu kurtuluyor derken, beklenmeyen gelişmeler oldu. Önce, sosyobiyologlar, kültürel süreçlerde, biyolojik (genetik) güçlerin seçici (etkili) olabileceğini savundular. Ardından genetik araştırmalara dayanan gen mühendisleri, biyolojik ve sosyal-kültürel davranışları ve bozuklukları denetleyen genleri tek tek bulmaya başladılar. Öğrenmeyi, sağlığı, hastalığı, ömrü, başarıyı, uyumu, yaratıcılığı etkileyen genler, gün geçmiyor ki, günlük basında şaşkınlık yaratan bir haber olmasın. Doğanın yaptığı genetik yanlışları düzelterek, genlerin yerini değiştirerek insanlığın, toplumların ve kültürlerin sorunlarını çözmek mümkün olacaktı. Umutlar biraz zorlandığında, genetik mühendisliği Nazilerin önerdiği "ırk ıslahı" (*Eugenics*)

projesine benzemeye başlıyor. Naziler ve kafatasçılar, insanların görünen 'fenotipik' ırk özelliklerine bakarak kimin kiminle evlenip çocuk sahibi olacağına karar vereceklerdi. Gen mühendisleri, biraz daha bilimsel bir yaklaşımla, bireylerin genografileri üzerinde çalışılacağını ileri sürüyorlar. Kuzular kopyalandı, sıra insanlara gelecek (mi?) Bütün bu bilimsel buluşlar iyi de, cevapsız kalan iki soru var: (1) Genetik bakımdan sağlıklı olan kimler, sağlıklı sayılmayan kimleri, hangi yöntemle ıslah edecek? Hitler gibi bir üstünlük sapığı zorbanın, varlığın temeli olan çeşitliliği ortadan kaldırması nasıl önlenecek? Atom ve hidrojen silahlarında olduğu gibi "teknolojiyi önce geliştirelim sonra kötüye kullanılmasını önleriz" deyip bekleyebilir miyiz? Sözün özeti, ırkçılığın kötü olduğunu biliyoruz da, ırkları ve bireyleri bilimsel (ya da henüz bilinmeyen) tekniklerle ıslah etmenin doğru olacağını söyleyemeyiz.

Kaynak: Güvenç, 1995, *İnsan ve Kültür,* Remzi, "Irkla Açıklama" Bölümü

İnsan-Dil ve İletişim

Hep bilir, inanır ve söyleriz, öyle ilim/bilim falan yapmadan: Hayatta her şey, insanlar, kurumlar, toplumlar birbirine bağlı, bağımlı ya da bize öyle görünüyor. Nerede, ne zaman, nasıl öğrendik bu evrensel ve *bilimsel* gerçeği? Okulda desek, hangi okulda, hangi derste, hangi öğretmenden? Toplumu oluşturan her birey ve aile ötekine bağlıdır; her grup ve kurum ötekini etkiler ve onlardan etkilenir. Bu gerçeği sorgulamayız. Kuşkusuz "bağlı olmasına bağlı da neyle?" Sözgelişi, iple mi, telefon teliyle mi, *internet*'le mi?

Kültürbilimciler, küçük toplumları incelerken bağımlılık varsayımını irdelemek, sorunu açıklamak fırsatını buldular: Toplumsal bir birlik veya bütünde herşey herşeye *insanla* bağlı. *Aslında hiçbir şey bağlı değil ötekine, biz insanlar dilimizle bağlıyoruz her şeyleri birbirine.* Bu işe de *"iletişim"* adını veriyoruz. Arapça kökenli *ünsiyet*ten türetilen "*insan*" sözcüğü ve kavramının "ilişki/yakınlık kuran" anlamı buradan geliyor. Böylece bir ilişkiler yumağına dönüşen toplum veya kültür varlığına "toplumsal yapı" adı da verilir. Bu yüzden değil mi ki, toplumbilimciler, "Toplum kendisini oluşturan öğelerin toplamından fazla bir varlıktır" derler. Toplumu, toplamından fazla bir varlık yapan, biz insanların tek tek veya topluca kurduğumuz ilişkilerdir.

Demek oluyor ki, "dil" dediğimiz iletişim aracı, toplumu bir arada tutan harç; kültürü taşıyan ortak bir hazine, toplumu yansıtan bir ayna; bireyler, gruplar ve kümeler arasındaki ilişkileri düzenleyen *hakem, hakim* veya *hekim* oluyor. Bu yüzden temel

eğitim dil öğrenmeyle başlıyor, dille gelişiyor. Eski çağlardan bu yana dilin önemi görülmüş ve dile getirilmiştir:

İnsan, giysisiyle karşılanır,
sözü sohbetiyle uğurlanır!

Adımızı söylemeye hiç gerek yok, ağzımızı açtığımız anda kimliğimizi da açıklamış oluruz? Şöyle dermiş bilge (*hakîm*) kişi

"Biraz konuş ki seni tanıyayım!"

Japon sanatçısı okuma yazmaya ağırlık verir:

"Hele birşeyler yaz da tanışalım!"

Yazı da bir tür dil değil mi?

Dil, kültür ve eğitim ilişkisi, insan-kültür bilimlerinin üç temelidir.

Toplum ve kültürde ne varsa dilde ifadesini bulur. Dilde neler varsa, toplum ve kültür de asılları veya yankıları vardır. Hangisinin önce geldiği, felsefecilerin ve tarihçilerin kolay kolay çözemediği bir bilmecedir. İdealistler, dil ve düşünceye, pozitivistler topluma ve ilişkilere öncelik verirler. İnsansı yaratıkların dille geliştiğini gözlemleyen kültürbilimcileriyle tarihçiler, öncelikten çok karşılıklı (işlevsel) ilişki üzerinde dururlar. Kültürün gelişmesiyle dil, dilin gelişmesiyle kültür gelişir ve zenginleşir. Kültürü inceleyerek dilin ne büyük bir "mucize" olduğu; dil mucizesini inceleyerek kültürün insan üzerindeki etkileri ve sonuçları anlaşılabilir.

Ne var ki, dil ile kültür arasındaki bu karşılıklı ve işlevsel ilişki, canlıüstü varlıklarda bir dil-kültür ikilemine yol açar. Dil, öznel düşünceleri yansıtır ama nesnel kültürü ne kadar doğru yansıtır? Acaba gerçekten yansıtabilir mi? Şimdi bu tümceden anladıklarınızı yazmayı denerseniz, her denemede farklı bir şeyler söylemeye çalıştığınızı görebilirsiniz. Acaba bunlardan hangisi, dil-kültür ilişkisini en doğru anlatıyor? Yanıtlanması zor bir soru, yanıtı hiç kolay değil. Kültür kavramını açıklarken değinilen, "*gerçek-ideal*" ikilemi, belli bir ölçüde, *dil-kültür* ikilemidir. Bu anlam ve bağlamda, her toplumda bir kültür ikilemi vardır, denilebilir: Biri yaşanan öteki algılanan ve dile getirilen. *Kültürün ABC'si* kitabının "*İ*" (insan, dil ve iletişim) bölümünde, dil-kültür varlığı üzerinde mi konuşuyoruz yoksa kültür kavramı üzerinde mi? Kesin yanıtı olmayan çetin sorulardan bi-

ri! Dilimiz olmasaydı nasıl anlar ya da anlatırdık kültürü? Peki ama kültürümüz olmasaydı dilimiz olur muydu? Galiba hiç bilemeyeceğiz! Öyleyse "dilimizle ve dilimiz kadar yaşadığımızı" söyleyebiliriz.

Baypas ameliyatı geçirmiş olan hasta doktoruna yakınır:

– Bana hemen herşeyi yasakladınız, kısıtladınız, ama aynı ameliyatı geçiren bir arkadaşım, eskisinden daha çok yiyip içtiğini, koştuğunu, çalıştığını, eğlendiğini kısaca daha hızlı ve mutlu yaşadığını söylüyor!

– Öyle mi söylüyor?

diye sormuş doktor.

– Evet, tam böyle söylüyor.

– Siz de söyleyin, *söylemenizde* herhangi bir sakınca yok!"

Kaynak: Porzig, 1995, *Dil Denen Mucize,* TDK (AKDTYK)
Emiroğlu-Aydın, 2003, *Sözlük,* Bilim ve Sanat

Japon Mucizesi (mi?)

Japonya, Çarlık Rusyası'nı ünlü 1904-1905 Savaşında karada ve denizde ağır ve kesin bir yenilgiye uğratınca, dünyanın dikkati bu ülkeye çevrilmiş, olaya *"mucize"* tanısı konmuştu: Uzakdoğu'nun küçümen, yoksul çeltikçileri, Rusya gibi bir koca devi nasıl devirebilirdi?Yüzyıllardır savaştığı güçlü komşusu Rusya karşısında, 19. yy'ı zar zor çıkaran Osmanlılar da, Ertuğrul Faciası ile tanımaya başladıkları Japonya'ya derin bir hayranlık duydular, kendi gelecekleri için umutlandılar. Türkçe *Togo* adı o dönemden kalma bir özlem simgesidir: Japon, Urus'u yenebiliyorsa biz de yenebiliriz. Askerler, siviller, hocalar, yazarlar "Japon mucizesi"ne yakın ilgi duydular açıklamaya çalıştılar. Bu ilgi Cumhuriyet döneminde devam etti.

Türkler de tıpkı Japonlar gibi hızla gelişip uygarlık düzeyini yakalayacaklardı. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki ağır yenilgisi ve koşulsuz teslim oluşu tarihi başarılarını gölgeledi, hayranlık duygularını külledi. Kore Savaşı sırasında, Japonya'yı ziyaret eden gazilerimiz, ülkemizin romantik anılarını tazelediler. Savaş sonrası yıllarındaki hızlı onarım ve kalkınma, Tokyo Olimpiyatları'nın üstün başarısı *"Japon Mucizesi"* söylemini yeniden gündeme getirdi. Geleneklerini koruyan –ya da öyle görünen– bu toplumun çağdaşlaşmada gösterdiği üstün başarının sırrı neredeydi? Batılısı, doğulusu bütün dünya bu sırrı bulmaya, bu mucizeyi açıklamaya çalışıyordu. İlk göze çarpan ve akla gelen geleneklerdi. Japon mucizesinin sırrı töredeydi: *Japonya geleneksel k ü l t ü r ü n ü hiç değiştirmeden, Batı'dan yalnız bilim ve teknoloji alarak kalkınmıştı.* Japonya'nın bu başarısı Türkiye'ye

örnek olabilirdi. Bu söylem, İslam dünyasının çoğu liderlerine de cazip gelmişti. Biz de, Japonlar gibi, Batı'dan yalnız bilim ve teknoloji alıp kendi kültürümüzü koruyarak çağdaşlaşabilirdik. Neden olmasın? Eğitimciler, hocalar ve yöneticiler arasında bu görüşü savunanlar zamanla çoğaldı. Fikir iyiydi de, tarihi gerçeklere pek uymuyordu. 600 yıldanberi komşu yaşadığımız, yaklaşık 200 yıldır çalışıp çabaladığımız halde, neden alamıyorduk acaba, Batı'nın bilim ve teknolojisini? 1960'larda Princeton Üniversitesi'nde yapılan bilimsel bir toplantıda, Türk ve Japon çağdaşlaşması karşılaştırılmış, bu iki kültürün hiç benzemediği ve bu nedenle karşılaştırılamayacağı sonucuna varılmıştı. Ünlü bir Japonya uzmanı sayılan İtalyalı Maraini'ye göre, "Japonya tarihöncesinden beri çağdaş olagelmiş bir toplumdu." Kendilerini dünyadan üstün gördükleri için yabancıların ülkeye girmesini, Japonların dışarıya çıkmasını yasaklamışlar, ülkeyi barbarlardan tecrit etmeyi denemişlerdi; ama dünyada neler olup bittiğini de yakından izlemişlerdi... 1770'lerde Batı'nın geliştirdiği ilk anatomi atlasını alıp iki dilde dört renkli basmışlardı. Teknik ve bilimsel tarıma 17. yüzyılda geçerek, verimi 250 yılda ortalama 2.5 kat artırmışlardı. Endüstrileşmeden önce şehirleşmeyi başarmışlar, okuma yazma oranını %50 düzeyine çıkararak Endüstri Devrimi'nin kentsel altyapısını hazırlamışlardı.

Biz Türkler, Japonlara benzediğimizi, ya da kültürlerimizin benzerliğini savunur dururuz ama romantik aşıklar gibi, Japonya'yı ve kültürünü hiç tanımadan söyleriz bütün bunları. Tarihi ve kültürel gerçek öyle ki; tıpkı biz Türkler gibi, Japonları da anlamak zor, çünkü çok basit: Japonlar kimseye değil kendilerine benziyorlar. Batı tehdidi karşısında, geçen yüzyılda süratle endüstrileşirken, Batı kültürünü ve düşüncesini öğrenmek (almak) gereğini duymuşlar fakat bu gerçeği kendilerinden bile saklayıp:*"Batı bilimi/doğu kültürü"* sloganına sığınmışlar. (Fars, Hint, Çin, Kore, Mançu vd. Hangi Doğu kültürü?) Kendilerini inandırırken dünyayı da yanıltmışlar. Öteki yabancılar gibi biz Türkler de Japon başarısının sırrını, *işkolik, vatansever* oluşlarında, *kamikaze*'de, *harakiri*'de, *geyşa*'da aramışız. Tabii bulamamışız.

Kimi yabancı gözlemcilere göre "*mucize*", kalkınmanın de-

ğişimsiz gerçekleşmiş olmasından (?!) kaynaklanıyordu. Değişmeden kalkınmak ve çağdaşlaşmak mümkün olamayacağına göre *mucize*yi kabul etmekten başka yol kalmıyordu.

İşte bu soruda kültürbilim *"mucize"*nin imdadına yetişti. Gelişimin değişimsiz gerçekleşmeyeceğini bilen toplumbilimciler, yaşayan törelerin gözlemcileri yanılttığını fark ettiler. Japonya değişiyor fakat bazı törelerini yaşatarak *değişmemi*ş gibi görünüyordu. Bu olguya *süreklilik* de denebilirdi. Gözlemcileri yanıltan bir *din sorunu* vardı. Çoğu yazarlarımız, Japon dininin değişmediğini söyler ama Japon dininin ne olduğunu bilen ya da anlayanların sayısı yok denecek kadar azdır. Şöyle diyor bir Japon bilgesi, "Japon dininin ne olduğunu bilen biri varsa eğer, Japonya'yı anlamış sayılır." Bir Doğa dini olan *Şinto* (Tanrılar yolu)'nun milyonlarca tanrısı vardır. Her canlı bir tanrı sayılabilir. Her insan bir Tanrı olabilir. *Şinto* kadar yaygın ve popüler olan *Budizm*in tanrısı, peygamberi ve kutsal kitabı yoktur ama yüzlerce mezhebi ve tarikatı vardır. Budizmin birinci öğretisi *"hayatın değişim" olduğudur.* Böyle bir dinin neresi, hangi gerekçeyle nasıl değiştirilebilir ki? Kültürün değişmeyen özünün din olduğunu savunan ve Japonya'nın değişmeden kalkındığını örnek gösterenler, Japonya'yı hiç tanımayanlardır. Bir de tabii, tanıdığı halde, nasıl olsa kimse bilmiyor deyip, gerçekleri çarpıtanlar, Japon mucizesini kendi küçük çıkarları için kullananlar vardır. Japonlar aslında Müslümandır ama farkında değiller gerekçesiyle, Tokyo'da Selimiye Camii'nin kötü bir kopyasını inşa ettirenler vardır. Vardır da Japon dininin *"Japonluk"* (milliliyetçilik) olduğunu bilen milliyetçiler azdır. Öyleyse, bu değişimsiz gelişme ve yalnız teknolojiyle çağdaşlaşma söyleminin gerçeği nedir?

Gördüklerimiz doğru ise nerede yanılıyoruz? Japonya değişti, değişiyor ve hep değişecek! Ama son 100-150 yıllık değişim sürecinde, endüstrileşmeye paralel olarak Japonya'da, hemen herşey değişirken, Japonlar geleneksel çocuk bakımı ve eğitim yöntemlerini korumayı başardılar. İnsanın eğitimle insan, Japonun kültürle Japon olduğu gerçeğini bilen Japonlar, eğitimin yöntem ve teknikleriyle, anne-çocuk ilişkisini koruyarak, Japon insanının ve toplumunun *temel kişilik* özelliklerini, aileye, topluma ve ülkeye bağımlılığını sürdürmeye çalışıyorlar. Buna *"tata-*

mizasyon", çocuğun *evcilleştirilmesi* diyorlar. Temel ilke, çocuğu ağlatmadan, dövmeden ve cezalandırmadan, bir tanrı armağanı imiş gibi, korkusuz, onurlu/sorumlu bir varlık olarak yetiştirmektir. Kolay olmamakla birlikte, bu güç denemede belli bir ölçüde başarılı oldular. İşte burada, Japon kültürünün kendine benzeyen bir özelliğine yer vermek gerekir. Türk kültürü de dahil olmak üzere, genel olarak kültürler belli bir kurumun yerine yenisini alırken, eskisini atarlar, hizmet dışı bırakırlar. Çünkü, doğrusal ve biçimsel dil-mantık sistemlerine göre, birşey ya vardır ya yoktur, ya doğrudur ya yanlıştır. Bu ikisinin arası veya ortası mümkün değildir. Japon dilindeki doğrularla yanlışlar birbirinden bu kadar kesin ayrılmıyor. Japon kültürü yeniyi alır veya yaratırken eskisini atmıyor; sanki gün gelir lazım olur gerekçesiyle, eskiyi el altında tutuyor, koruyor. Adeta, yeniyi, bir bitkinin yıllık yaş halkası gibi, varolanın üstüne koyuyor. İşte Japonya'da yeninin altında değişmez görünen eski yaş halkaları bunlardır. Japon yeniyi alırken eskiyi atmaz, unutmaz. Japon için tarih, hayat ve kültür, geçmişten geleceğe bir sürekliliktir. *Mucize* -eğer varsa- buradadır.

Kaynak: Güvenç, 2002, *Japon Kültürü,* İş-Kültür
Malinowski, 1992, *Bilimsel Kültür Teorisi,* Kabalcı

Kavram ve Kuram Olarak Kültür

Kavram

> *Kültür, toplumun üyesi olarak kişilerin yaşamları boyunca eğitim süreciyle öğrendiklerinin tümüdür.*

Bu tanım öğrendiklerimizin tümü diyor, ama öğrenilecek-lerin neler olduğunu açıklamıyor.

> *Doğa'nın ya da Tanrı'nın yarattıklarına karşılık insantürünün yarattıklarının tümü!*

Bu tanım da kültür varlığının insan tarafından yaratıldığın-dan fazla bir şey söylemiyor. Oysa, gerçekte insan kültür varlı-ğının hem *yaratıcısı* hem *yaratısı*dır.

İnsanbilim çevreleri, yaklaşık yüzyıldan bu yana, İngiliz Tylor'ın (1971) aşağıdaki tanımını büyük ölçüde benimsemiştir:

> *Kültür ya da uygarlık, toplumun üyesi olarak, insantürünün öğ-rendiği, edindiği, bilgi, sanat, gelenek-görenek, ve benzeri yete-nek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bütündür.*

Bu tanım, kültür kuramının ana savını (görüşünü) dile ge-tirmektedir.

Kültür, öğrenilen, dilde saklanıp korunan, eğitimle yeni kuşaklara aktarılıp aşılanan bir muhtevadır. Tylor'ın bu tanımı,

kültür kuramı ve bilimiyle uğraşanlara yol ve yön göstermiştir. Bu tanımdan çıkan anlamları, insanbilimci Murdock (1940'lar), birkaç alt başlık altında toplayıp yorumlamaya çalışmıştır:

1) Kültür, içgüdüsel ya da kalıtımsal değil, her bireyin doğduktan sonra, yaşayarak kazandığı, öğrendiği bilgi, davranış ve alışkanlıklardır. Mademki öğrenilir, eğitimin kurallarına, yasalarına ve ilkelerine uygun olmak zorundadır.

2) Bütün canlılar, yaşadıkları sürece, varlıklarını sürdürecek, kendilerini tehlikelerden koruyacak bazı beceriler kazanırlar. Ancak insan öğrendiklerini yavrusuna aktarabilen tek canlıdır. Onun biricikliği kuşkusuz dil öğrenme yeteneğinden gelir. Bu anlamda, ilk yaradılışa kadar uzanan kültürün, tarihi ve sürekli bir varlık alanı olduğu söylenir.

3) Kültürün öğrettikleri yalnız zaman boyutunda sürekli değil, fakat aynı zamanda, toplumsal, yani mekana görelidir. Toplumdan topluma değişir. Bir toplumun sahip olduğu, yarattığı, paylaştığı tüm alışkanlıklar o toplumun kültürüdür. Bu anlamda, toplumun aile, mahalle, köy, kasaba gibi alt birimlerinin sahip olduğu farklı kültür birikimlerine toplumun alt kültürleri denebilir. Kültür toplumsal olduğuna göre, geleceği (kaderi) topluma bağlıdır.

4) Kültür her ne kadar, *ideal* kural, davranış ve değerlerden oluşursa da, bireysel tutum ve davranışlar, büyük ölçüde ideallerden ayrılır. Başka bir deyişle, her kültür bütünü kabaca, *ideal* ve *gerçek* adını verebileceğimiz bir *kültür ikileminden* oluşur. İdeal ile gerçek ara sıra birbirine yaklaşsa, üst üste gelse de, çoğu zaman birbirinden uzaktır. Öyleyse insan davranışlarının büyük bölümü *kültürel* (öğrenilmiş) olsa bile *ideal* olmayabilir. İnsan veya siyasal bilimcinin bu iki tür davranıştan birine ağırlık vermesi, *ideal ile gerçek* ikilemini karşı karşıya getirebilir.

5) Kültür, biyolojik (yaşamsal) ve toplumsal ihtiyaçları karşılayıcı, yani i*şlevsel*dir. Kültürel kurumlar ve ilkeler, başarısı denenmiş çözüm yollarıdır. Doyum (tatmin) düzeyi, alışkanlıkları destekler ve pekiştirir; doyumsuzluk ise değişim ve boşluklara yol açar. Süreklilik, doyumun, doyumsuzluktan biraz daha fazla oluşuna bağlanabilir. Madem ki, biyolojik ihtiyaçlar evrenseldir, bunlara cevap veren kurum ve değerlerin

yani kültürlerin belli ölçülerde benzer olması kaçınılmazdır.

6) Hemen her kültürün öğeleri, uyum ve doyum sürecinin sonucu olarak bütünleşmek, ya da öyle görünmek eğilimindedir. Ancak kimi işlevcilerin ileri sürdüğü gibi, kültürün tam anlamıyla bir bütün ya da bütünleşmiş sistem olduğunu söylemek güçtür. Tarihi ve çevresel etkenlere ve çelişkilere açık olan kültürler tam bir bütünlük kazanamazlar. Kazanır gibi olurken, iç-dış güçler dinamiği, dengeyi ve bütünleşme sürecini alt üst edebilir. *Bütünlük bir ideal*dir. Bütünleşme yerini hemen ayrışmaya, çatışmaya bırakır.

7) Kültürün bir bütün ya da "sistem" olduğu sık sık yenilenir. Ancak, sistemi tanımlamak zor olduğu gibi, kültürün de tam bir *sistem olmadığını* savunmak belki daha kolaydır. Kültür varlığı tümüyle maddi veya gözlemlenebilir bir olgu veya nesnel bir varlık değildir. Öyleyse, kültür kavramı, hayatla ilgili soyut bir kavramdır. Bu kavram bir coğrafya haritası gibidir. Yeryüzü öğelerini ve engebelerini simgeleyen harita nasıl bir soyutlama ise kültür kavramı da bir soyutlamadır. Kültürel kurum, kavram ve süreçler gerçekliğin adları, yankıları ve soyutlamalarıdır.

Kültür varlığının soyutlama özelliği yalnız kültür varlığıyla değil, bilgi sahibi olduğumuz her varlıkla ilgili bir bilgi problemidir. Olay veya olgunun kendisi nesnel bir gerçeklik ise, onunla ilgili bilgilerimiz o olay veya olgunun öznel soyutlamasıdır. Somut gerçeklikle onun soyut bilgisinin birbirine ne kadar benzediği, her bilim alanında olduğu gibi kültür alanındaki temel sorunlardan biridir. Belki kültür alanında bu sorun daha da önemlidir, çünkü öteki bilim alanlarında çalışan bilginler Doğa'nın nesnel olguları üzerindeki gözlem ve kanılarını tartışırken, kültür alanında kişiler, kendi hayatlarıyla ilgili inanç ve değerlerini karşılaştırmakta ve tartışmaktadır.

Kuram

Kapsam ve kaplam olarak bir kuram enginliğindeki ve zenginliğindeki *Kültür kavramı*, insantürü ve canlıüstü varlık alanı ile etkileşimini ve değişim sürecini açıklamaya giriştiği için

aynı zamanda bir *kuram*dır. Şöyle der insanbilimci: "*İnsanlar ve toplumlar benzer, çünkü kültürleri benzer; insanlar ve toplumlar benzemez, çünkü kültürleri farklıdır; insanlar ve toplumlar değişir, çünkü kültürleri değişmektedir.*" İleride "S" (Süreçler: Kültürleme, Kültürlenme ve Kültürleşme) maddesinde açıklanacağı gibi kültür değişimi, kültürel süreçlerin bir bileşkesi olarak gerçekleşebilir.

Kültür kavramı ile kültür kuramı arasındaki farkları gözetmemek, kültür tartışmalarındaki çıkmazlara yol açıyor olabilir.

Kaynak: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür*, Remzi, "Kavram ve Kuram"
Benedict, 2000, *Kültür Örüntüleri*, Öteki
Özbudun, 2005, *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar*, Dipnot
Malinowski, 1992, *Bilimsel Kültür Teorisi*, Kabalcı

Laiklik Nedir, Ne Değildir?

Türk Devrimi'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin altı temel ilkesi arasında yer alan yabancı kökenli kavramdır -*laiklik*. Fransızca *laïcité*'den uyarlanıp "laiklik" denmiştir: *Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, İnkılapçılık* ve *Laiklik !* Altı ilkeden ilk beşi, -*çilik* ve -*çılık* ekleriyle belli bir ideolojiyi (-*izm*'i) simgeleyen Osmanlı Türkçesi, altıncı ilke *laiklik* ise, bir politika veya ideolojiden çok, tarihi bir hukuk kavramıdır. Fransızcada, *laikçilik* diye çevirilebileceğimiz bir *"laïcisme"* kavramı da var ama Cumhuriyeti kuranlar, laikçiliği değil, laikliği seçmişler. Peki ama neden? Ne demek, hangi anlamda, *laiklik?*

Son 10-15 yıldanberi, laikliğin ne olduğunu, aramızda tartışıp duruyoruz ya, ne tanımlıyor ne de belli bir hedef üzerinde bağdaşabiliyoruz. Kitaplara geçmiş yaygın tanıma göre, laiklik din ile devletin ayrılması ya da ayrılığıdır. Ülkemizde geçerli olan Kara Avrupası hukuk geleneğinde din ile devletin ayrılmasına "sekülarizm", çağdaşlık (*secularizm*) denir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar din ile devleti kuşkusuz ayırmak istemişler, ama sekülarizm yerine laikliği seçmişler. Laik sözcüğü Fransızca *laïc* veya *laïque*'ten geliyor. Fransızlar, Latince *laikus*'tan, Romalılar Elence *Laikos*'tan almışlar. Eski Elen toplumlarında tam beş sınıf halk varmış. Tepeden tabana doğru:

Aristos (soylular, eşraf)
Klerikos (rahipler)
Demos (burjuva, orta direk)
Yorgos (köylüler, tarımcılar)
Laikos (yersiz yurtsuz, kadınlar, köleler ve esirler)

Elen Cumhuriyeti, birbirine rakip Aristoslar ile Demosların yönetiminde imiş. Kim güçlüyse, kent toplumunu yönetirmiş. Soylu *Aristos*ların yönetimine *"aristokrasi"*, orta sınıf *Demos*ların yönetimine *"demokrasi"* denirmiş. Bu iki rakip zaman zaman kanlı iktidar savaşlarına girişmişler. Hukukçu Solon, ünlü yasalarıyla bu iki sınıf halkı, barış ve hukuk düzeni içinde uzlaştırmaya, yaşatmaya çalışmış. Kim iktidarda ise Rahipler o sınıfa hizmet etmiş, köylüleri onlar yönetmiş. Başka bir deyişle, Elen Cumhuriyeti bugünkü anlamda demokrasi değildi, çünkü toplumun %85'i yönetime katılamazdı. Her aileye üç-beş esir ve köle düştüğüne göre, toplumun büyük çoğunluğu *Laikoslar* toplumun ve yönetimin dışında tutulurdu. Bu durum ufak tefek değişikliklerle, Roma İmpartorluğu'nda, *Byzantion*'da ve Orta Çağlarda da devam etmiş. Onsekizinci yüzyıl ortalarında, Fransa'da güçlenen ve iktidara ortak olmaya kalkışan Fransız orta sınıfı (*burjuva/demos)* karşısında iki büyük gücün ittifakını bulmuş: Devleti ve Krallığı temsil eden soylu Aristoslar ile ülkenin mal varlığının yaklaşık yarısına sahip rahipler kilisesi yani *Klerikos*. Burjuvalar, köylülerin (*Yorgos*) desteğini aramışlar. Devrimi desteklerlerse, köylüleri vatandaş yapmayı vaat etmişler. Deneyimli köylüler maceradan kaçmış: "Siz kozunuzu paylaşın. İktidarı kim alırsa biz onu tanır; ona sadık kalırız," demişler. Burjuvalar, son çare olarak, kent sokaklarında yaşayan yersiz yurtsuz, baldırı çıplak (*sans culotte) Laikos*lara yanaşmışlar, aynı teklifi yapmışlar. Hapishanelerde sürünen ve hastanelerde bakım bekleyen laikler devrimi desteklemiş; Krallığa ve Kilise'ye karşı, iç-savaşta burjuvaların yanında yer almışlar. Büyük Fransız Devrimi'nin tarihi böyle de okunabilir. Burjuvanın Bastille Hapishanesi'ne saldırıp mahkumları salıvermesi boşuna değildi.

Soylular ve Kilise, yerleşik düzene karşı devrimci burjuvaları destekleyen *laikleri,* ve onları yanına alarak devlete ve kiliseye savaş açan *"laikçileri" "dinsiz"* ilan etmiş. "Laiklerin dinsizliği" yargısı bu suçlamadan kaynaklanır. Yoksa Kilise'nin en iyi müşterileri olan burjuvalar ve laikler neden dinsiz olsunlar ki? Burjuvalar sözlerini tutmaya çalıştılar. Yaklaşık 220 yıl süren uzun bir savaşımdan sonra laiklerin -dinsiz değil- Cumhuriyet vatandaşı olduğu (1905'te) böylece tescil edilmiş. Protestan

ülkelerin *sekülarizmi,* din ile devleti ayırırken, Katolik Fransa'da yapılan büyük devrimin, din ile devleti ayırmakla yetinmeyip, vatandaş, sayılmayan bir toplum kesimini -Kilise'nin direnmesine karşın- vatandaş yaptığı ve bu yüzden adının "dinsiz"e çıktığı görülüyor.

Kısa tarihçenin bizim laikliğimizle ilişkisi şöyle: İslam, hem din, hem devlet, hem de kültürdür. Türk Devrimi, din ile devlet işlerini ayırmakla yetinmeyip, İslam Kültürü'nde de bir devrim yapmak istemiş; kadını toplum hayatına katmaya çalışmış ve devrime *"laiklik"* demiştir. *Sekülarizm*, din ile devleti ayırmakla yetindiği halde, *laiklik* ilkesi vatandaş sayılmayanların topluma katılması (demokrasi) demektir. Bu açıdan laiklik, bir hukuk devrimi olduğu kadar bir *kültür devrimi*dir. Fransız Devrimi'ni okuyan devletçi İslamcılar, laikliği dinsizlik olarak yorumladılar. Kilise söylemine uyup önce *"Laiklik dinsizliktir",* sonra da *"Laiklik dinsizlik değildir"* çizgisini savundular. Savunmakla yetinmediler, laikliğe karşı *cihad* (savaş) açtılar. Yayınlarında, sözlüklerinde önce (1) "Türkiye'de Laiklerin dinsiz olduğunu"; oysa, (2) "Batı'da Laikliğin dinsizlik olmadığını" yazdılar, yazdırdılar. Sözgelişi, 1980'lerde MEB'ce bir dizi baskısı yapılan *Büyük Türkçe Sözlük*'te *"laiklik, dinsizliktir"* diye tanımlanıyordu. Ne güçlü fakat ne yanıltıcı bir yargılama. Önce laikleri dinsizlikle suçla, sonra laikliğin dinsizlik olmadığını söyleyerek zihin ve vicdanları iyice bulandır. "Laiklerin dinsiz olduğu"nu ve "Laikliğin dinsizlik olmadığını" söyleyenler –dindarlar değil– dini siyasete alet eden kökten dincilerdir. Siyasiler de, laiklikle ilgili bu tür toptancı sloganları, kendi amaçları için rahatça kullandılar. Dinci kesimlere hitap ederken, "Kimi laikler *laikliği dinsizlik gibi anladılar,* dinsizlik veya din düşmanlığı gibi yorumladılar, biz bu imansızlara, laikliğin dinsizlik olmadığını anlatmaya çalışıyoruz" dediler. Aynı siyasiler, laiklere dönüp, "Kimi şeriatçılar (dinciler) laiklerin dinsiz, laikliğin dinsizlik olduğunu" iddia ediyorlar, biz laikliğin dinsizlik olmadığını savunuyoruz derler.

Bu ikili oyun ne yazık ki Türk demokrasisi açısından yararlı ve yapıcı olmadı. Sorun *"laikliğin ne olmadığını"* tartışmaktan kaynaklanıyor. Sorun ve çözüm, laikliğin –ne olmadığı değil– *ne olduğu*dur. Siyasetçiler, anlamını bilmedikleri laikliğin ne ol-

madığı ile yetindikleri için sorun büyüdü, bugünkü boyutlara ulaştı. Örnek olarak: Devlet laik olabilirmiş ama birey (kişi) laik olamazmış. Neden olmasın ki? Devletinin laik olmasını ve laik kalmasını isteyen dindar kişi, *laik bir vatandaştır.* Fransızlar ona şeriatçı karşıtı olarak "*laikçi* "(*laïciste)* derler. Türkçede, laisizmi kullanmadığımız için "laik" diyoruz. Laik kişi elbet dinsiz değildir ama kendi inanç özgürlüğü ve toplum barışı için devletinin laik olmasını savunabilir ve savunmalıdır. Bu onun vatandaşlık hakkıdır. Tıpkı, inancı gereği şeriat devleti isteyen müminler gibi.

İşte bu gerekçeler ve amaçlarla, laiklik, demokrasinin temel taşı, çağdaş uygarlığa yönelen toplumun barış ve huzur güvencesidir. Kültürle ilgisi ve ilişkisi açısından *laiklik,* geleneksel tarım kültüründen, çağdaş sanayi toplumuna geçiş döneminin vazgeçilmez kültürüdür; *olmazsa olmaz* şartıdır da denebilir –eğer bir iç savaş istemiyorsak. Toplumsal barıştan söz edenlerin laikliği savunması, 8– yıllık kesintisiz eğitime karşı çıkanları uyarıp uyandırması gerekiyor.

Kaynak: Berkes, 2006, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY
Bozkurt, M.E. 1967, *Atatürk İhtilali,* Altın Kitaplar
Sahlins, 1993, *Tarih Adaları,* Dost

Metot ve Teknikler

Bilim, bilim yöntemiyle üretilen bilgi türü olduğuna göre, kültürü inceleyen bilimlerin yöntemi *bilim yöntemi*dir. Öyleyse bilim yönteminin nasıl bir yöntem olduğunu burada kısaca açıklamak gerekli olabilir. *Din ve sanat anlamındaki* kültürlerin yöntemi kuşkusuz farklı olabilir.

Liselerde okutulan mantık kitaplarında, bilim yapan aklın, tümdengelim (*deductive*) ve tümevarım (*inductive*) olmak üzere karşıt iki yön izlediği ya da izleyebileceği yazılıdır. Şöyle ki: Bilimsel bir önermenin geçerli olup olmadığını irdeleyen insan aklı, n-tane olayda önermenin doğrulandığını görse bile, n+1'inci olayda aynı, benzer ya da beklenen sonucu alacağından emin olamaz. Öyleyse *tümevarım yoluyla bilim yapılamaz*. Ya hangi yolla yapılır? "Genel geçerliği, binlerce yıldan beri sınanmış önermelere dayanarak sonuca varmak en güvenilir yöntemdir. Önerme genel geçer olduğuna göre, ona dayanarak varılan sonuçlar, yapılan çıkarsamalar da geçerli olacaktır", derler. Mantık doğru da, akıl yürütmenin böylesine koşullanmış olduğu toplumdaki öğrenciler ve de tabii öğretmenler, genel geçer olduğu varsayılan önermenin o yüce yetki koltuğuna nasıl çıkıp oturduğunu çoğunlukla sorgulamazlar.

Tümevarım yönünden ve yolundan genel teori ve yasa düzeyine yükselmek mümkün olmadığına göre, her halde başka bir yolu bulunmuştur. Geleneksel (*suri)* mantıkçılar, bu soruyu iki türlü yanıtlar: (1) Üstün ve onurlu bir varlık olarak Tanrı benzerinde yaratılmış olan insan, genel geçer doğruları daha doğuştan zaten bilir. Bilmeyen varsa (2) Tanrı, gönderdiği

peygamberler veya *vahiy*ler aracılığı ile insanoğluna, gerçeği bulmak, öğrenmek olanağını sağlar. *Bütünün, parçasından büyük* olduğunu, *bir doğruya dışındaki bir noktadan ancak tek bir paralel çizileceğini* sanki doğuştan biliriz. Bunlar ispatı gerekmeyen açık seçik doğrulardır. Bilirsin ya da bilmezsin. Bütün bunlar iyi de, sezgilerimiz dışında kalan *bilimsel* gerçekler, kuramlar, yasalar n'olacak? Nasıl çıktılar onlar piramidin en tepesindeki o yüce katlara? Eğer onları da Tanrı koyduysa oraya, Tanrı neden bu tür gerçekleri bütün toplumlara, kişilere eşit dağıtmıyor da, kimi insanlar, ancak hayat boyu çalışıp didinerek varabiliyor oraya? Sorunun mantıklı yanıtı ortadadır. İnsanoğlu, genel geçer gerçekliklere (yasalara, kuramlara), tümevarımla yani *deneyip yanılarak* çıkıyor!

Deneylerimiz nice çok ve zengin olsa da, nasıl emin olabiliriz n+1'inci deneyin, öncekilerle (kuramla) tutarlı olacağına? Bilim adamı bu mantıklı soruyu şöyle yanıtlar: Tek veya birkaç olayın genel kuram veya açıklamaya uymaması hatta ters düşmesi, bilimsel bilginin geçerliğini sarsmaz, güvenirliğini değiştirmez. Geleneksel deyişle "*istisnalar kaideyi bozmaz*." Çoğu zaman ve durumlarda, istisnanın genel kurala neden uymadığını araştıran akıl, bilinmeyen başka bir gerçekliğin eşiğine gelir. Bilimsel buluşların bazıları bu tür istisnaların ürünüdür. Bilim böyle deneme yanılmalarla gelişir. Bilim tarihçileri ile filozofları, önceleri doğa olaylarının incelenmesinde geliştirilen bu yönteme *"doğa tarihi"* adını vermişlerdi. İnsanbilim –dolayısıyla– kültür bilimleri de, *doğa tarihi* yöntemiyle yapılan bir tür sosyalbilimdir.

Toplumbilim ile kültür ve insanbilimleri arasındaki başlıca fark buradadır. Toplumbilim, uygar toplumların din, tarih ve felsefe (akıl yürütme ve mantık) geleneğinden koparak gelirken, çağdaş insan ve kültür bilimleri, Aristo felsefesinden ayrılarak yeni bir bilim yöntemi öneren Bacon ve Descartes ile başlayan bilim çağının *"doğa tarihi"* yöntemini izlemiştir. Kısaca: *Gözlemleme, adlandırma, sınıflama, sınıflar arasında genel, düzenli ilişkiler arama, denenceler kurma, tutarlı ve geçerli görünen genellemeleri irdeleyip sınama ve aynı yönde, olgulardan genel geçer kuram ve yasalara doğru adım adım tırmanma, yükselme süreci*... Tümevarımın *yolu yordamı* budur. Ancak yol burada özetlendiği kadar düz ve pü-

rüzsüz değildir. Yol üstünde hiç beklenmedik engellerle karşılaşılır. Çoğu zaman, tam umulan sonuca varır gibi olurken öyle engeller çıkar ki ortaya, geriye dönüp bütün süreci nerdeyse sil baştan gözden geçirmek, yenilemek gerekir. Sorunların ve soruların doğasına göre, tümevarmaya çalışan akıl, sık sık geriye döner, hatta tümüyle geri dönmek gereğini de duyabilir. Sonunda yorulur, bir yerde durur. Bulgularını yayımlar; benden bu kadar der; başkalarının katkı ve eleştirilerini bekler. Bu süreç böylece sürer gider. Doğa bilimcileri (fizikçi, kimyacı, biyologlar) laboratuvarda veya dışarıda böyle bir yol izler.

Toplumların nice toplum(biz)-merkezci olduğunu gören insanbilimciler, doğa tarihine *"kültür-aşırı"* bir boyut da kazandırdılar. Bildiklerden ve önyargılardan kurtulmak için, kendi toplumlarını değil, bilinmeyen, yani biraz daha tarafsız ve objektif olabilecekleri, uzaklardaki *"ötekileri"*, yabancı kültürleri incelediler. Bu incelemeyi, masa başından, kitaplardan, yazılı kaynaklardan değil, *katılarak gözlem* tekniği ile alanda yaptılar. Yabancı (değişik) bir topluluğun günlük hayatına doğrudan katılarak bir kaç mevsim veya yıl boyunca onlarla birlikte yaşamak, araştırmacıya, güvenilir gözlemler yapma, geçerli yani doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir *bilgiler toplama,* bunlara dayanarak *yorumlar yapma* gücünü kazandırır. Bilimsel bir çalışmanın yanlışlanabilir yani eleştiriye açık olması, bilimin eksiği kusuru değil, gücü ve övüncüdür.

Alan çalışması adı verilen bu tür araştırmalarda, veri toplamak için, *katılarak gözlem* yanında, soru kağıdı (anket), karşılıklı görüşme (mülakat), fotoğraf, teyp bandı, video filmi gibi kayıt cihazları vb teknikler de kullanılır. Toplanan bilgiler, *değersel (ideal), davranışsal (gerçek) ve bu ikisi arasındaki farkları ve benzerlikleri açıklayan tutumsal* bilgiler olabilir. Her tekniğin elverişli ve uyumlu sayıldığı bilgi türleri de vardır. Güvenilir kültürbilim, araştırıcı kişinin bu tür bilgileri ve toplama tekniklerini ayırması ve toplumun "dedikodu" ağına girmesiyle başlar. Araştırmacı dedikoduyu dinler ama yaymaz. Bölük pörçük parçalardan bütüne varmaya çalışır. Yanıldığı da olur. Yanılgılarını bilir, hoşgörülü ve bağışlayıcı olmayı öğrenir. İnsanbilimciyle kültür öğrencisi, doğa bilimciden biraz daha fazla tarih bilmek, mito-

lojiyi anlamak durumundadır. Özellikle de mitoloji, bilim, sanat ve edebiyatın gerisinde yatan ve atalarımızın deneyiminden geçip ayakta kalmış gerçekleri görmemize yardımcı olur. Kültür araştırması mitolojinin kapılarını açarken; mitoloji, varlığımızın kaynaklarını gösterebilir. Onun için, Metot maddesine ek, mitolojiye küçük bir mitos notu düşelim.

Kaynak: Güvenç, 1992, *Mantık ve Metot*, AÜ. Açıköğretim Yay.
1996, *İnsan ve Kültür*, Remzi, *"Alan Çalışması"*

Mit (Mythos) ve Mitoloji Notu

Sözlük tanımıyla mit (*mythos)*, bir topluma, kültüre veya dine ait çok eskilerden beri söylenegelmiş efsaneler, olağanüstü öyküler; mitoloji ise bütün bu öykülerin bilgisidir. İmgesel ya da simgesel anlatımlarıyla ne demek istiyorlar, neden hâlâ yaşıyorlar? Her söyleşide biraz değişikliğe uğradıkları için gerçeği ne ölçüde yansıttıkları bilinemez; ama öykülerin ardındaki yaşayan gerçeklik araştırılabilir. Ara sıra, "efsane"yi, *gerçeğe dayanmayan söz* anlamında da kullandığımız, "masalları bırakalım da gerçekleri konuşalım" denildiği olmaz mı? O zaman şu temel sorunun yanıtlanması gerekir: Mitler (*mythos*'lar) ne tür gerçekliklerdir? Mitler, efsaneler geçerliğine inanmak istediğimiz öykülerdir. Çünkü "akıllı insan" mitler yaratan, kendi yarattığı mitlere inanan bir varlıktır. Sözgelişi *"akıllı insan"* söylemi bile bir *mit* değil midir? Gerçekten *akıllı* mı yoksa *akılcı* mı? Mitlere dayanan öykülere karşı çıkan insan, yeni (çağdaş) mitler yarattığının ayırdında bile değildir. Kimi bilim tarihçileriyle felsefecileri, insanoğlunun *mythos* (efsane), *ethos* (inanç) çağlarını geride bırakarak bugün artık *logos* (bilim ve kuşku) çağına eriştiğini söylerler. Oysa, insanyapısı "bilimsel" bilginin doğruluğuna, yanılmazlığına duyulan inanç veya güven de bir mittir. İnsan eski mitlerini yıkmak ya da onlarla hesaplaşmak için sürekli olarak *yeni mitler yaratır*. Bu yeni yetme mitlerden bazıları unutulur gider, bazıları varlığını korur ve mitolojideki saygın yerini alır. Günümüzün bilim çağında, inançlar geçmişte kalmış gerçeklere

dayanmayan öyküler değil, simge ve imgelerle dile getirdiğimiz gerçekliklerdir. Mitler ve mitoloji, doğruları ya da yanlışları ile, geçmişteki başarılarımızın ve yanılgılarımızın; insantürünün yaşam ve ölüm gerçekleri karşısındaki *"ölümsüzlük savaşı"*nın; *doğa* ile *doğaüstü, görülen ile görülemeyen, bilinenle bilinmeyen* arasındaki ilişkileri düzenlemeye çalışan şamanların, yatırların, evliyaların, mehdilerin ve bilgelerin, çağların sınavından geçmiş görkemli öyküsünü anlatır. Sözgelişi, *"kurban miti"* İslamiyetle sınırlı olmadığı gibi, olgunun zaman ve mekandaki yaygınlığını ve geçerliğini anlatır. *Kurban,* inançları tazelemenin, pekiştirmenin insanüstü güce *yaklaşmanın* adı, bedelidir. Eskiden, insanın en güzel ve değerli çocuklarını isteyen susamış tanrılar insafa gelip koyunlara mı razı oldular? Kendi yarattığı yeni tanrılar kurban (iman tazeleme) istedikleri zaman nice hazırdır acaba insanoğlu yeni kurbanlar vermeye!

Özetle, destanlar ve efsaneler kültürün, incelenen bir parçası, öğesidir.

Kaynak: Erhat, 1978, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi

Neolitik (Tarım) Kültürleri

"Taşlı tarlanın tahılı bereketli olur" diye bir söz vardır, erozyonun yüksek olduğu tarım bölgelerinde. Açıklamaya göre, taşlı tarla, tarıma elverişli toprağın yağmurla akmasına ve rüzgârla uçmasına engel olurmuş. Aslında taşla tarlanın ilişkileri çok çok eskilere uzanır. Milyonlarca yıl süren Avcılık-Toplayıcılık çağları sonunda, insanoğlunun tarımı öğrenip, hayvanları evcilleştirmesi, göçebeliği bırakıp toprağa yerleşmesi, delik gözüne sap takılabilen, yeniden bilenip cilalanabilen bir taş baltayla mümkün olmuştur.

"Avcılık-Toplayıcılık"ı bırakıp, beslenme ve yaşama ihtiyaçlarını üretmeye başlaması, insanoğlunun gerçekleştirdiği en büyük "*kültür devrimi*" olmuştu. Bu devrim, elin ayası içinde tutulan el baltaları yerine, sap takılabilen cilalı taş baltalarla gerçekleştiği için, yapılan devrime taşın adı verilmiştir: *"Neolitik"* yeni veya cilalıtaş. Eski ve ortataş çağlarında, taş aletler yontularak üretildiği halde, yeni taş baltalar, tıpkı madeni bıçaklarımız (aletlerimiz) gibi, bilenebiliyor, göz gibi delinip sap takılabiliyordu. Ahşap (yumuşak) sap kullanıcının el ayasını koruduğu gibi, kuvvet kolunu uzattığı için vuruş gücünü kat kat artırıyordu. Baltanın evrimine tanık olmuş canlı yok, ama buluntuların evriminden, atalarımızın evcil bitki ve hayvanları, böyle bir baltayla yakalayıp esir aldığı, terbiye ettiği ve geliştirdiği söylenebilir. Saban, orak, keser, tırmık, testere, tornavida, kama, bıçak, kılıç gibi geleneksel el, tarım ve savaş aletlerinin çoğunlukla, ahşap saplar takılmış olması, kesici ve delicilerden oluşması tesadüf değil, atalarının *"neolitik balta"* olduğunu gösteren bir kanıttır.

İnsanoğlu, madenleri keşfedip kullanmayı öğrenince, cilalı taşları çıkarıp, yerine tunç, demir ve çelikten yapılmış madeni uçlar takmıştır. Kesicilerin ve delicilerin malzemesi değişmiş, fakat saplar ahşap olarak kalmıştır. "Bir baltaya sap olamamak" sözü belki de o çağlardan kalmadır.

Üretim aletlerinin ve araçlarının neolitik baltaya benzerliği ve üretim biçiminin sürekliliği nedeniyle, teknolojiye ağırlık veren arkeologlar, *Tarım Devrimi*'nden Endüstri (makine) Devrimi'ne kadar süren kültürün evrimine ve dönemine *"Neolitik Çağlar"* da derler. Bu açıdan cilalı taş baltaları izleyen bütün yeni araçları "yenitaş" olarak görmek mümkündür. Adı aynı kalsa da geride bıraktığı 10-11 bin yıl içinde kültür sürekli gelişmiştir. Gelişme yalnız aletleri kullanma tekniğinde değil, aletlerin kullanma gücünde de görülmüştür. İlk neolitik aletler elle kolla, adale gücüyle kullanılıyordu. Alet gücüyle evcilleştirilen hayvanlar insanı beslemekle kalmamış, çekim hayvanı olarak adale (kas) gücünün yerini almıştır. Örnek olarak sabana koşulan çift öküz, kuyudan su çekip duran gözü bağlı dolap beygiri, at arabası gösterilebilir.

Bu devrimin büyüklüğü, keşfin büyüklüğünden çok, sonuçlarından kaynaklanır. Evcil bitki ve hayvanların enerjisiyle beslenip, adale ve çekim gücüyle dünyaya egemen olan insanoğlu, toprakta çalışan el ve kolların sayısını azaltıp, artı ürünüyle şehirde yaşayanların oranını ve sayısını artırarak ilk kent devrimini ve medeniyetini başlatmıştır. Medine'den türetilen "medeni" sözcüğü kentli demektir. Öyle ki, mimarlık, takvim (zaman) ilmi, *yazı,* matematik, ticaret, hukuk, din, devlet, yönetim, eğitim, bilim, felsefe ve sanat gibi öğeleri evrenselleştirip çağdaş uygarlığın alt yapısını hazırlayan tüm teknik başarılar Neolitik kültürün eseri olmuştur.

Çevremizdeki küçük, basit, yoksul ve hatta ilkel görünümlü köy yerleşmelerine bakarak bunlar hâlâ "taş devrinde" yaşıyorlar gözlemi büyük ölçüde geçerlidir. Gözlem ve tanı doğru olsa da küçük görme, küçümseme tutumu yanlıştır. Övünmelere yol açan şehir hayatını ayakta tutan, temel ihtiyaçları artı ürünleriyle karşılayanlar, o küçük görülen köyler ve köylülerdir. Şehirde yaşamanın övüncüyle köylülere öğüt veya uygarlık dersi

verirken, Neolitik kültürü ne kadar doğru –ya da yanlış– anladığımızı –ya da anlayıp anlamadığımızı– kendimize sormalıyız. Köylü, efendimiz olduğu için değil de, aslımızın köylü olduğunu unutmayarak. Köy kalkınması projelerinin başarısızlığı, niyet ya da ciddiyet eksikliğinden çok, bilgi noksanlığından kaynaklanır. Neolitik (tarım) kültürünü anlayamayan kent kökenli yöneticilerin, köyü kalkındıracaklarını ummak boş hayaldir.

Köy, köylü, tarım ve kır kültürü deyip hepsini aynı kefeye koyan kişi yanılıyor. Köylerin, tarım kültürlerinin temel benzerlikleri yanında çok önemli farklılıkları da vardır. Hem benzer hem benzemezler. Kültürbilim bu ayrımı yaparak başlar işine. Okulu olmayan köylü ve köyleri eğitimsiz saymak daha da büyük bir hata olur. Tarımcının eğitimi okulda değil evinde ve tarlasında, asker ocağında dünyayı tanımakla gerçekleşir. Eğitim sürecinin okulla sınırlı olduğunu varsaymak ne büyük bir yanılgıdır. Okulda öğrenilmeyen bazı gerçekler hayatta öğrenilir. Tarım kültürüyle ilgili bazı bilgi noksanları ise köylüden öğrenilebilir –eğer öğrenmeye açık bir tavırla yaklaşılırsa –köye ve köylüye. Okullarda iyi ve yeterli eğitim gördüğünü sanan yönetici ve eğitimciler, aslında tanımadıkları köylüye kalkınma dersi vermeye kalkar, bazen zor durumda kalırlar. Şu kıssadan belki herkese düşecek küçük hisseler çıkabilir:

Genç, çalışkan ve çok sevilen fakat kimliği bilinmeyen bir idare amiri, hizmet bölgesindeki yoksul köye modern bir tuvalet yapılması için muhtarın rızasını, öğretmenle jandarmanın desteğini almış; projesini, malzemesini ve ustasını göndermiş. İnşaat bittikten kısa süre sonra köyü ziyarete giden genç amir, yeni ayakyolunu görmek isteyince, muhtar, cebinden çıkardığı anahtarı uzatmış, "Buyrun Beyim, görüşe hazırdır" demiş. Eserini teftiş eden genç, inşaatı ve köylünün katkısını takdir etmekle birlikte, sormaktan kendini alamamış: "Kullanmak için neden benim açmamı beklediniz?" "Yok, Beyim" demiş muhtar, "Tarlalarımızın gübreye öyle ihtiyacı var ki, senin güzel hatırın için yaptık onu."

Belki yakıştırma ama sorunu ne güzel örnekliyor. Başkaları da var. Daha üst düzeyde yetkili bir devrimcinin yağmur duasını yasakladığı düşünülebilir. Amaç kuşkusuz geçerlidir: Batıl inançlarla savaşmak! Yağmur duasının yağmur yağdıracağına

dair bilimsel kanıt yoktur. Ancak, yağmur duasının işlevi sadece yağmur yağdırmak değildir ki! Kurak geçen bir mevsimde yağmur duasının işlevi sadece yağmur değil, toplumu yaklaşan darlığa, kıtlığa hazırlamak, dayanışma ve yardımlaşmayı tazelemektir. Batıl, sulama kanalları gürül gürül çalışırken yağmur duasına çıkılmasıdır. Doğru davranış yağmur duasını yasaklamak değil, bölgeye su götürmektir. İşte bu konularda eğitim görmüş mekteplilerin köyden ve köylüden alacakları ne güzel dersler vardır!

Kaynak: Yaşar Kemal, *Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu* ve *Orta Direk*
Delenay, 2001, *Tohum ve Toprak,* İletişim
Wolf, 2000, *Köylüler,* İmge

Oğuzlar, Kim Bu Oğuzlar?

Biz Türkler kültür tarihimizin kaynaklarını belki çok iyi bilmeyiz ama Anadolu'yu fetheden atalarımızın *Oğuzlar* olduğunu; Oğuzların *Üçoklar* ve *Bozoklar* olarak önce iki ana kola, sonra her kolun üçer dala, her dalın dörder boya ayrıldığını; Oğuzların toplam 24 boydan oluşan büyük bir aile olduğunu biliriz ya da *Dede(m) Korkut* destanında okuyabiliriz. Oğuz boylarının bazıları bugün kullandığımız soyadlarında da yaşamaktadır.

Türklerin tarihi konusunda en eski bilgilerimiz Orhun Yazıtları'na kadar uzanır. Hakan'ın bıraktığı yazıt: "Hakanını iyi dinle: Gök çökmedikçe, yer delinmedikçe senin devletini ve yasalarını kimse yıkamaz!" sözünden önce şöyle bir tarih bilgisi de vardır: "Oğuzlarla dört kez savaştık, sonunda Türk halkı kazandı. Devletin sahibi Türk halkı şimdi soruyor... vb" Bu yazıttaki Türk-Oğuz savaşının etnik ayırımdan çok, siyasal bir çatışma olduğu düşünülebilir mi?

Yazıtların bildirisi, göçebe devlet olmayacağı ya da uzun ömürlü olamayacağı yolundaki genel kanaatı doğruluyor. Yerleşik Çinliler güçlü; göçebe Türkler ve Oğuzlar ise zayıftır. Bilge ve yiğit Hakan, Çinlililerle de savaşıp kazanıyor, ama Çin ülkesine giden halkının orada özümsenmesini, eriyip gitmesini önleyemiyor. Bir *ordu-millet olan Göçebe* iyi savaşıp kazanıyor ama kazandığı barışı koruyamıyor. Var kalmak için sürekli savaşmak zorunda.

Dede Korkut masallarında ya da Destanında başka bir dünya görüşü egemendir. Bayındır Han, Kazan'da (İç Oğuz Eli'nde) oturur ama bütün Oğuzların başıdır. Öykü kahramanları, seferde, barışta, göçte ve konakta birlikte otururlar, olayları bir-

likte yaşarlar. Savaş açmazlar. Çatışma, düşmanların saldırısıyla başlasa da Oğuzların zaferiyle sonuçlanır. *Dede Korkut*, Bayındır Han'ı savaşa değil barışa yönlendirir. Kazan Han'ı kan dökmemek için ailesini ve çıkarlarını gözden çıkarabilir. Öykülerde (biz ve ötekiler gibi), ikilemler yerine, *çoğulculuk, çeşitlilik, hoşgörü, bağışlama, sevgi-saygı, uzlaşma* ilkeleri egemen gözükür. Tabii bu genellemenin bir destan ideali olduğunu, aksine davranışları tümden engellemediğini de unutmamak gerekir. Özetle, Oğuz destanında, savaşçı göçebenin barışçı oturakçılığa (yerleşik düzene) geçiş süreci anlatılmaktadır.

Bu açıdan Anadolu'yu fetheden atalarımızın tümden göçebe oldukları genellemesi pek de doğru değildir. Oğuzlar, aynı yerleşme süreci içinde iken, İslamiyeti de kabul ediyordu. Osmanlı Hanedanı'nı kuran Kayı Boyu'nun, bazı üyelerinin Osman bazılarının Orhan adını taşıması, bu yerleşme sürecinin Destandan önceki yüzyıllara uzandığını düşündürüyor. *Dede Korkut*'ta devlet ideolojisinin ilkeleri vardır: Eğer her kişi/(er kişi) bütün El'in kaygısını (sorumluluğunu) duyarsa yüreğinde, bütün el (ülke) de kişinin hakkını korur (birey-toplum ilişkisinde, *karşılıklılık* ilkesi). Kadınlar, kadın kahramanlar, olayların ve olup bitenlerin en faal, önde gelen, saygın kişileridir. Ana hakkı tanrı hakkıyla denk tutulur.

Dini ve milli töreler, Müslümanlığı kabul etmiş bulunan Oğuzların, Hıristiyanlarla dostluğuna engel oluşturmaz. Kahraman Uruz, Babası Kazan'a kızıp Abaza Eline giderken, 'Keşiş'in elini öpüp haç takacağını onun (Hıristiyan) kızıyla evleneceğini' söyler.

Her öyküdeki ortak "sonluk" şöyle yinelenir:

"Dede Korkut, geliben boy boyladı, soy soyladı,
Bu O ğ u z n a m e 'yi düzdü, koştu, söyledi:
Hanı dediğimiz beğ erenler,
Dünya menim diyenler,
Ecel aldı, yer gizledi,
Fani dünya yine kaldı
Gelimli gidimli dünya,
Ahır sonu ölümlü dünya!

Bu destansı bilgeliğe yeni şeyler katmak kolay değildir, doğ-

rusu. Göçebe atalarımızın saklanacak, utanılacak yanları yoktu. Onları daha iyi tanımalıyız.

Acaba Türk varlığının kültürel tarihi kökenleri sadece Oğuzlara mı dayanıyor? Kuşkusuz hayır. Öteki köklerimize haksızlık etmemek için, Oğuzlara, kültürel kimliğimizin veya varlık bilincimizin güçlü bir örneği olarak yer verildi. Oğuz'u *Dede Korkut*'u öne çıkardık ama Oğuz'dan önceki Anadolu varlığının kültürünü, Oğuz'dan sonraki İslamiyeti ve onun etkilerini de unutmamalı. Evet Oğuz'a atamız olarak yer verdim ama bu seçim, kültür tarihimizi, Malazgirt'ten başlatanlara karşı sadece bir tepki idi. Kültür tarihçiliğinin ne zor bir iş olduğunu göstermek/paylaşmak istedim.

Bugünkü töremiz, kuşkusuz saf kan bir *Oğuzname* değildir. Oğuz boyları İslamiyeti peykelerinde ya da gönüllerinde getirdiler. Ancak fethettikleri bu topraklarda, Oğuz'u, İslamiyeti ve Hoca Ahmet Yesevi'yi tanımayan farklı din ve törelere bağlı insanlarla, topluluklarla karşılaşıp kaynaştılar. Bugün savaşıp, ertesinde barış yaptılar. Onlar Anadolu'yu fethederken, Anadolu da binlerce yıllık yerleşik kültürleriyle Oğuzları fethetti. Sabahattin Eyüboğlu, kısaca şöyle özetliyordu Oğuzların Anadolu serüvenini:

Fetheden de biziz, fethedilen de.

Kültürel ve tarihi gerçeği görmek için sorgulamak, sormak gerekir "Biz hangisiyiz?" Kuşkusuz büyük çoğunluk kendini, fetihle, fatihlerle özdeşleyecektir. O zaman şu soru kaçınılmaz olur: Eğer hepimiz "fatih" isek ya da olduğumuza inanıyorsak, fethettiklerimiz nerede? Oğuzların bu kısa öyküsü, bakınız bizi nasıl bugünlere getirdi. Çağdaş ulusların kimlik arayışları da böyle başlar, bu tür sorularla gelişir. Oğuzlarla ilgili bu küçük başlangıç kendi kimliğimizi arayıp bulmada belki küçük bir adım olabilir. Küçük olmasına küçük de:

"*En uzun yolculuklar tek bir ilk adımla başlar*"
demiştir, bilge kişiler...

Kaynaklar: Tekin, 1988, *Orhon Yazıtları*, TDK
Sümer, 1972, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara Üniversitesi
Güvenç, 1996, *Türk Kimliği*, Remzi

Öğeler / Unsurlar

Doğa'nın ya da Tanrı'nın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun, yaparak, yaşayarak yarattığı, öğrendiği, öğrettiği, aktardığı, geliştirdiği *maddi manevi her şey* bilimsel anlamda *kültür* ise, böylesine geniş bir kültür kavramının öğeleri nelerdir? Sayılıp sıralanabilir, sınıflanabilir mi?

Bu soru bilim adamlarını öylesine zorlamış ki, dayanamayıp saymaya başlamışlar. Bakmışlar ki, öğeler saymakla tükenecek gibi değil, gruplamayı ya da sınıflamayı denemişler. Öyle esnek sınıflar ki, sayıp dökmediklerimiz de -istenirse- o sınıflara eklenebilir. Zaten amaç da eksiksiz bir sayım döküm yapmaktan çok, kültürün içeriği (muhtevası) hakkında fikir vermek, bir el kitabı veya rehber hazırlamakmış.

Bazı doğu dillerinde ve Türkçede büyük sayılar sekizli rakamlarla dile getirilir: 8 ve 88 gibi. Bizim 88 türlü işimiz vardır; Japonların 88 milyon tanrısı gibi. Etnolog veya halkbilimcilerin "kadrolar" adını verdiği kültürel öğeler de biz Türklerden ve Japonlardan bağımsız olarak –belki tümden bir rastlantı olarak– 8'lerle ifade edilmiştir: 8, 88 ve 888 gibi.

İlk sekizli sınıflamaya giren öğeler şunlardır:

Töreler, kaynaklar	*Üretim-Tüketim*
Aile, akrabalık ilişkileri	*Din-devlet, hukuk (yönetim)*
Bilgi (bilim, sanat, felsefe)	*İnsan, Dil ve İletişim*
Yerleşmeler (köy, kent vd)	*Doğal (!) çevre*

Tablo 1
Kültürel Öğelerin 88'lik Tablosu
(Araştırmacı ve Yazarlara Rehber)

00 Öteki Kategorilere Girmeyen (Müteferrik) Öğeler

10 Genel Yönelim	11 Kaynaklar	12 Yöntembilim
13 Coğrafya	14 İnsan Biyolojisi	15 Davranış ve Kişilik
16 Demografya (nüfus)	17 Tarih ve Kültür	18 Kültür Bütünü
19 Dil	20 Haberleşme-İletişim	21 Dil Kaynakları
22 Beslenme	23 Hayvancılık	24 Tarım
25 Besin Teknolojisi	26 Besin Tüketimi	27 İçki, İlaç, Uyuşturucu
28 Deri, Tuhafiye	29 Giyim kuşam	30 Süsler Takılar
31 Doğal Kaynaklar	32 Malzeme Üretimi	33 İnşaat (Yapı) İşleri
34 Yapılar (Binalar)	35 Yapı İşletme-Bakımı	36 Yerleşmeler
37 Enerji ve Endüstri	38 Kimya Endüstrisi	39 Ağır Sanayi
40 Makineler	41 Araç ve Gereçler	42 Mal-Mülk, Mülkiyet
43 Değiş-tokuş	44 Piyasa Ekonomisi	45 Finansman
46 İşler ve İşçiler	47 Ekonomik Örgütler	48 Turizm ve Ulaşım
49 Kara Ulaşımı	50 Deniz ve Havayolları	51 Hayat Sigortaları
52 Dinlenme	53 Güzel Sanatlar	54 Eğlenceler
55 Birey ve Hareketlilik	56 Tabakalaşma	57 Kişilerarası İlişkiler
58 Evlilik	59 Aile Kurumu	60 Akrabalık
61 Akraba Grupları	62 Mahalle, Semt, Köy	63 Mekan Örgütleri
64 Devlet	65 Hükümet	66 Siyasal Davranış
67 Hukuk	68 Suç ve Ceza	69 Yargılama Düzeni
70 Silahlı Kuvvetler	71 Savaş Teknolojisi	72 Savaş
73 Sosyal Sorunlar	74 Sosyal Güvenlik	75 Sağlık-Hastalık ve Tıp
76 Ölüm	77 Dini İnançlar	78 Dini Davranışlar
79 Dini Kurumlar	80 Sayılar ve Ölçüler	81 Kesin Bilgiler
82 Doğa ve İnsan	83 Cinsiyet	84 Çoğalma
85 Bebek ve Çocuk	86 Toplumsallaştırma	87 Eğitim Süreci
	88 Delikanlılık, Erginlik ve Yaşlılık	

Kaynak: Murdock, G.P. ve Ark., 1965, *Outline of Cultural Materials*
Türkçesi için bkz: B. Güvenç, *İnsan ve Kültür,* Ek: B

Bu tabloya bakılarak geriye fazla birşeyin kalmadığı hemen söylenebilir. Ne var ki, meraklıları sekiz öğeden her birinin çeşitlerini bulup sayarak listeyi ilk aşamada 88'e, ikinci ve daha yorucu olan ayrıntılı bir çalışmayla da 888'e çıkarmayı başarmışlardır. Kuşkusuz bu sayı da bir basitleştirme ve indirgemedir. Kültürbilimin ve bilimcilerinin amacı ve görevi bu sayıyı sonsuza dek artırmak değil, belli bir düzeyde tutup, çeşitli bilimsel disiplinlerin ilgi alanına giren konular arasındaki ilişkileri bir kültür bütünlüğü içinde incelemek ve genellemelere yönelik sonuçlara varmak olmuştur.

En basit ve yalın düzeyde bile en azından 10-15 adet bilimsel disiplinin bulgularını bir araya getirmek, bu bilgilerden herbirinin kabul edebileceği sonuçlar çıkarmak kolay olmamıştır.

Alan çalışmasının, araştırmanın ve araştırmacının amaçlarına bağlı olarak, bir kültür çalışmasında bu öğelerden sadece bir ikisi, 5-10 tanesi hatta yüzlercesi dikkate alınabilir. Sadece okuyucuya bir fikir vermek amacıyla, profesyoneller tarafından hazırlanmış olan 88'lik bir kültürel muhteva rehberinin ana veya ara başlıkları Tablo 1' de uluslararası kod veya çağrı numaralarıyla birlikte verilmektedir. Tablo 1'in incelenmesinden kolayca görüleceği gibi, bu başlıklar dahi son derece kapsamlı olduğu için, uygulamada daha özgül konulara inilebilir ya da gidilebilir. Okuyucuya bir fikir vermek üzere Tablo 1' deki listede yer alan 15, 36 ve 79. sayılı öğelerin alt bölümleri yanda Tablo 2'de gösterilmiştir:

Alt bölümlerin eklenmesiyle, 88'lik öğeler sınıflaması, 888'lik sınıflamaya dönüşmektedir. Öteki alt bölümlerin ayrıntıları için *İnsan ve Kültür*'deki (Güvenç 1996) Ek:1'e; Muhteva Rehberlerinin araştırma ve bilimsel yayınlarda sağladığı kullanım kolaylıkları ve kuralları için aynı eserdeki 6. Bölüme baş vurulabilir.

Tablo 2

Kültürel Öğelerin Alt Başlıkları

(888'lik Sınıflamadan Seçilmiş Örnekler)

15 Davranış ve Kişilik	**36 Yerleşmeler**	**79 Dini Kurumlar**
151 Duyum ve algılama	361 Biçimler	791 Falcılar, cinciler
152 Duygular, dürtüler	362 Konutlar	792 Ermişler
153 Davranış değişikliği	363 Yollar-trafik	793 Hacı-Hocalar
154 Uyum Süreci	364 Kanalizasyon	794 Cemaat
155 Kültür-Kişilik	365 Kamu yapıları	795 Tarikatler
156 Sosyal Kişilik	366 Ticarethaneler	796 Törenler
157 Kişilik (Karakter)	367 Parklar	797 Bayramlar
158 Kişilik Sorunları	368 Kentsel kurumlar	798 Misyonerler
159 Yaşam Öyküsü	369 Kent ve Köy	799 Dini Cezalar

Kaynak: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür,* Remzi, Ek: A

Psikolojik Farklılıklar

Kültürbilimin temel varsayımı, kültür varlığının insanı eğiterek yarattığı görüşüdür. Eğer gerçekten kültür varlığı toplumu oluşturan bireyleri etkileyip belirliyorsa, bireyler arasındaki davranış, dünya görüşü ve kişilik özellikleri gibi *psikolojik* (bireysel) farklar nasıl açıklanabilir? Başka bir deyişle, bir toplumu oluşturan bireyler aynı toplum içinde yaşayıp, benzer kültürel deneyimlerden geçtikleri halde neden onca farklı olabiliyorlar birbirlerinden. Haydi insanların benzerliklerini kültürlerinin benzerlikleriyle açıklayalım, ama farklarını n'apalım? Nasıl açıklayalım?

Keskin ve derin gözlem yapanlar, farklılıkları da kültüre ya da daha doğrusu kültürel *yaşam ve yaşantılardaki farklara* bağlıyorlar. Aynı toplum içinde benzer kültürel süreçlerden, (yaşantı ve deneyimlerden) geçmiş görünüyoruz ama olup bitenleri böyle algılamamız gerçeklere uygun düşmüyor. Gözlemlerimiz doğru, algı ve vargılarımız (gözlemlerden çıkardığımız mantıklı) sonuçlar yanlış ve yanıltıcı olabilir. Aynı toplumda yaşayıp, benzer bir eğitim süreciyle benzer kültür aldığımız sözü kaba bir genellemedir. Toplum-topluluk adını verdiğimiz birlik/bütünlük, bir aile, soy sop grubundan, bir imparatorluğun uyruğu olmaya kadar değişebilen bir zemin-zaman biricikliğidir; sürekli olarak değişmektedir. Bu zemin-zaman biricikliğinin tümünü değil, ancak küçük bir bölümünü, ötekilere benzemeyen veya karşı cephe alan çeşitli gruplar içinde yaşıyor, varlığımızı –genel kural olarak– *ötekilere karşı* algılıyoruz. Biz ötekilere "öteki" adını verince, onlar da bizi "öteki" olarak görüyorlar. Böylece

herkes, her birey "öteki" yani yabancı oluyor. Toplumuna yabancılaşıyor. Bu gerçeği gören Kartacalı ünlü ozan Terrence, *"Ben ötekiyim"* ve "*İnsanca şeyler bana hiç yabancı gelmiyor*" demişti ama ya anlaşılmadı ya da pek ciddiye alınmadı. Çağdaş kimlik sorunu, yani insantürünün kimliğini (varlığını) *"öteki"*ne karşı algılaması eğilimi buradan kaynaklanıyor.

Öyleyse, aynı toplumda, aynı ailede doğup büyüyen, aynı kültürü alan kişilerin, kardeşlerin hatta ikizlerin farkları nasıl açıklanabilir? Psikolojinin konusu olan bireysel farklar sorununa değinmeden geçemeyiz. Kişilerin, aynı zaman-mekan boyutunda yani kültür ortamında yetişmeleri, temeldeki *"ötekine karşı ben"* (*ego versus autre)* yönelimini, algılamasını ortadan kaldırmaz. Tersine, güçlendirip besleyebilir. Ana baba bir kardeşler, ana babanın ilgisi, sevgisi açısından birbirlerini en yakın rakipler olarak görürler. "Düşman kardeşler" öyküleri, "Kardeşler birbirinin ne olduğunu ne öldüğünü ister" özdeyişleri bu tür çelişkilerden kaynaklanır. Ana babasının tüm ilgisini ve sevgisini kendinde toplayan çocuk, üstüne gelen kardeşin ortaklığını nasıl kabul eder? Sonra, acaba ana babalar, çocukları arasında ayrım gütmediklerini söyleseler de, bütün çocuklarına aynı yakınlıkta kalabilir mi? İlk çocukların, ana babanın istek ve beklentilerini yerine getirmek için çok zorlandıkları, sorumlu bir kişilik kazandıkları, en küçüklerin kendi (doğal) hallerine bırakıldıkları, ortancaların ise bu iki kutup arasında kendilerine bir yer bulup var kalmaya çalıştıkları gözlemlenmiş ve literatüre geçmiştir. Peri Padişahı'nın üç kızından en küçüğünün daima en güzel ve yetenekli olması rastlantı mıdır? Çocuklar ve kardeşler ana babaları eğitirken, masalcı olup öyküler söylemiyorlar mı? Masalcılar nasıl yetişiyor?

Yüzyıllar önce bir "bireysel farklılıklar" sorunu yoktu. Tanrı insanları farklı (öyle) yaratmış dendiğinde sorun çözümleniyordu. İnsanın, özellikleri, kişiliği, davranışları (*"tabiatı")* kalıtımla veya soya çekimle açıklanıyordu. Sonra Lock'un kuramı geldi, modern çağların kültür ve eğitim kuramları gelişti. Hayır: Kalıtımın katkısı çok azdı. Bebekler tertemiz bir balmumu gibi doğuyor, eğitim ve kültürle biçimleniyordu. En son bilimsel araştırmalar ise kültür ve eğitimin katkısını ve etkisini tümden

yok saymamakla birlikte, genlerin (kalıtımın) belki de sanıldığından daha fazla etkili olduğunu kanıtlıyor. İnsanın eğitimle insan olduğu ve sosyal bir çevre ve eğitimden yoksun kalmış insan yavrularının gelişemediği gerçekleri karşısında, eğitim ve kültürün etkileri küçümsenemezdi. "Genetik" adlı kara kutunun varlığını artık biliyoruz ama içindekileri okumada, yanlışlarını düzeltmede, potansiyel gücünden yararlanmada o kadar başarılı değiliz henüz. Bireysel farklılıklar sorunu çok kişiyi rahatsız edebilir. Ancak, kültürel ya da genetik önlemlerle farkları ortadan kaldırma yetkisi kime verilebilir? Arı ve karınca toplumları bütün bireylerini programlayarak bireysel farklılıkları ortadan kaldırdılar. Bireysel farklılıkların ortadan kaldırılması, insanlığın da sonu olabilir. Umut geçmişteki denemeler gibi gelecek denemelerin de başarısız kalmasıdır. Genom çağına belki giriyoruz ama gen-etik sorunlarla.

Kaynak: Bock, 2001, *Davranışın Temelleri,* Ütopya

Rönesans: Yeniden Doğuş

Türkçede "R" harfiyle başlayan sözcükler pek az, başlayanlar da çoğunluk yabancı kökenli olduğu için, ABC'nin bu harfinde ilk aklıma gelen kültür konusu *"Rönesans"* oldu. Dar anlamda, 15. ve 16. yüzyıllarda, klasik (Grek ve Roma) çağlardan esinlenerek, İtalya'da doğup Batı Avrupa'yı saran ve etkileyen mimarlık akımı. Daha geniş anlamda, klasik çağlara özenen, öykünen, *sanat, edebiyat* ve *hümanizma kültürü*. Okul kitaplarında, dinlerin egemen olduğu orta veya "karanlık" çağlara tepki olarak ortaya çıktığı söylenen ve Türkçe'ye çevirip *"yeniden doğuş"* adını verdiğimiz bu akım, sanat ve mimariyle sınırlı olmadığı gibi, yalnız ortaçağa tepki, klasik çağa özenti de değildir. Rönesans, ortaçağlardan yeniçağların (modern) dünyasına geçişi sağlamış, bu sürecin simgesi olmuştur. Sonunda, hemen bütün bilimler ve sanatlarda, felsefede kalıcı gelişmeler görülmüş; Rönesans insanları, bütün yeni bilim ve sanatları öğrenmeye çalışmışlardır. Toplumların ve bireylerin yaşadığı yeniden doğuş ve yapılanma, sonraki yüzyıllarda yol açtığı *dinde reform, düşüncede aydınlanma, bilimde keşifler, endüstri ve uluslaşma devrimleriyle* günümüze değin süregeldi. Kaynakları, hazırlayıcı nedenleri ve sonuçları bakımından, sanat ağırlıklı olan Rönesans kültürünü sanatla sınırlı görmek doğru değildir. Daha çok, sanat dallarında, mimarlıkta, müzikte, edebiyatta, dünya görüşünde, Hıristiyanlık öncesi klasik çağlara özlem olarak başlamış olsa da, felsefeden yönetime, eğitimden bilime, üretimden tüketime insan ve toplumların tüm ilişkilerini ve kurumlarını derinden etkilemiştir. Çağdaş uygarlığın tarihini yazanların işe Rönesanstan

başlaması bundandır. Ancak aynı yaklaşımla, Rönesansı –bir başlangıçtan çok– sonuç olarak görmek de mümkündür. Zaten canlı veya canlıüstü varlığın geçmişi olmalı ki yeniden doğuşu mümkün olsun. Bu açıdan bakıldığında, Hıristiyanlığın egemen olduğu ortaçağların batışı sanıldığı kadar karanlık değildi. Hıristiyan Kilisesi'nin kurucu babalarından Aziz Augustine, ortaçağların en karanlık görünen döneminde, kutsal savaşın Dünya Devleti ile Tanrı Devleti arasında geçtiğini, son zaferin Tanrı Devleti'nde kalacağı inancını dile getirirken, dolaylı olarak, güçlü bir "Dünya Devleti"nin varlığını kabul ediyordu. Aziz'in "dünya devleti" adını verdiği güç, Hıristiyan Kilisesi'ne boyun eğmeyen veya direnen toplumlar ve kültürler idi. Batı Roma'nın yıkılışından ve Kilise'nin bölünmesinden sonra, imparatorluklar zayıflamaya, yönetim bölünmeye ve dünya devletlerinin eline geçmeye başlamıştı. Yunan klasiklerini çevirip bilimlere ve felsefeye katkıda bulunan İslam medeniyetinin de Rönesans'a etkisi ve katkısı olmuştu. Yunan felsefesini keşfedip canlandıranlar Müslüman Araplardı. İspanya'da Arapların, Balkanlar'da Türklerin baskısına dayanamayarak, kutsal yetkilerini yerel imparator ve krallara bırakmak veya onlarla paylaşmak zorunda kalan Batı Roma, Rönesans'ın da beşiği oldu. Vatikan'daki Kilise devleti, güzel sanatlardaki yeniden doğuşu ve sanatçıları desteklemek durumunda kaldı.

Ancak bu yeni kültürün doğuşunda, yayılıp gelişmesinde, merkezi güçler değil de, küçük devletler, İtalyan kentleri, ticari ilişkiler ve rekabet belki daha önemli roller oynadı. 1450'lerin İtalya'sı, çeşitli siyasi sistemlerin bir sergeni gibiydi: Papalık; Napoli Krallığı; Milano Diktatörlüğü; Floransa (bağımsız) Kent Devleti; Venedik Ticaret İmparatorluğu vb gibi. Klasik çağların Yunancasını ve Latincesini bilen hümanistler, yukarıda adı geçen yönetimlerde görev alarak, düşünce ve inanç alanlarında Kilise'nin gücüne rakip, en azından bir seçenek oldular.

Sözgelişi, Yeni Platon (Eflatun)'cular, Hıristiyanlık inancının, imanın temel ilke ve kurallarının doğuştan varlığını savundular. Alberti, Romalı mimar Vitruvius'un ünlü eserini çevirdi. (Bu kitabın Türkçeye çevirisi, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı tarafından ancak son yıllarda yayımlandı.) Uccello, perspektif görü-

nüşün ilmini yaptı, kurallarını buldu. Buluş, mimarlığı olduğu kadar resim ve grafik sanatlarını da etkiledi. Böylece, üç boyutlu mekanlar ve eşya iki boyutlu kağıt üzerinde çizilebildi. Kilise'nin mutlak otoritesine karşı insancıkların gücü ve başarısı ağır basmaya başladı. Yunanca ve Latince klasikler çevrildi. Pagan dünyanın beşeri kahramanları gündeme geldi. Kültür alanındaki "kaynaklara dönüş", "insana dönüş" olarak yorumlandı. Rönesans kültürünü doğru yorumlamanın ön koşullarından biri, onu hazırlayan kaynaklara başvurmaktır ki, Dante Alighieri (1265-1321) belki de listenin başında yer alacak kişilerden biridir. Rönesansın doğuşundan yüzyıl önce ölen bu engin düşünce ve sanat adamı kendinden ünlü *İlahi Komedya* eseriyle tanınır. Oysa, Floransalı Dante, devrimci düşünce ve davranışlarıyla, ortacağı sorgulayan Rönesansı hazırlayan eserler bırakmış, devrimci akımlara katılmış, diri diri yakılmaya mahkum edildiği Floransa'dan kaçmış, Roma'nın onur hemşerisi seçilmiş, Ravenna'da ölmüştü. Dante, çağından yüzyıl önce gelip, Rönesans'ın tohumlarını atmış bir öncüydü. Bir mitoloji kahramanı oldu. Örnek bir Rönesans insanı gibi her konuyla, sorunla ilgilendi, her eyleme katıldı, hemen her konuda kitaplar, mektuplar (*Epistole*), şiirler bıraktı. Sevgilisi Beatrice için "Yeni Hayat"(*La Vita Nuova)*'ı, aşkına karşılık vermeyen "taş gibi bir kadın"a tepki olarak, "Manzum Taşlamalar"(*Rime Petrose*)'ı yazdı. "Şölen" (*Il convivio*) adlı kitabı, felsefe ile şiir üzerindeki görüşlerinin bitmemiş senfonisiydi. Dante, Katolik Kilisesi'nin kullandığı ve dini düşünce ile yönetimi etkileyen Latinceye karşı "Halk dili"nin gücünü ve güzelliğini (dil devrimini) savundu (*De vulgari eloquentia).* En önemli fakat pek tanınmayan "Monarşi/Krallık*" (De Monarchia)* denemesinde, birbirine üstünlük sağlamaması gereken "dinle devletin ayrılığını" ve denkliğini, çağdaş anlamda *laikliği* savundu. Bilim öksüz kalmasın deyip *Queastio de Aqua et Terra* (Su ve Toprak) üzerine bir fizik denemesi bıraktı. Dante adını ölümsüzleştiren *İlahi Komedya*'da tutucu dostları ve rakipleriyle hesaplaştığını sanmakla yanıldı; fakat bu eseriyle yalnız İtalya'yı değil dünyayı, yalnız Rönesansı değil, onu izleyen *reformasyonu* ve *aydınlanmayı* etkiledi. Adeta günümüzü hazırladı. Kendinden sonraki düşünür, yazar ve sanatçıları yönlendirdi. Ölümünden

yüzyıllar sonra, Floransalı hemşerisi Machiavelli'nin (1469-1527) *Hükümdar* yapıtında; İspanyol Cervantes'in *Don Quijote*("Don Kişot"1605-15)'unda; Dante'nin *İlahi Komedi*'sini ya da izlerini okumak mümkündür. Dante olmasaydı, bu ünlülerin n'apacağını söylemek hiç kolay değildir.

Kültürü tanıtmaya, sevdirmeye çalışan küçücük bir el kitabında, Dante gibi bir kültür ve sanat anıtına bu kadar (az veya çok) yer ayırmak acaba nice doğrudur? Rönesans'tan başlayıp sözü bir kültür adamına getirmekte bir kaç amacım vardı. Birincisi, kültürün kaynağı ve kökü, Nermi Uygur Hoca'nın savunduğu gibi, *bunalım*dır. Rönesans, bir bunalımlar çağını geçiren, karışık, dağınık bir İtalya'da doğmuş, gelişmiş ve yayılmıştır. İkincisi, kültürel hareket ve akımlar, geçmişe bir özlem olarak başlasa da daima geleceğe yönelmek zorundadır.

Çağlar ve kültürel bunalımlar insanları yaratıyor. Kuşkusuz. Çağlara yol veren ve yön gösterenler de aynı insanlar değil mi? İnsan-toplum etkileşimi hep bildiğimiz, en azından derinlerde sezdiğimiz fakat evrensel kerrat cetvelini bir türlü ortaya koyamadığımız bir ilişkiler yumağı değil mi? Bu yumağın en yaygın ve gizemli adıdır *kültür*.

Kaynak: Van Loon, 1990, *İnsanlığın Vatanı*' nda (Güneş), "Rönesans" Bölümü

Süreçler:
Kültürleme, Kültürlenme ve Kültürleşme

İnsan-insan ile insan-kültür ve kültür-kültür varlıkları arasındaki ilişkiler, etkileşimler, başı ve sonu belli olmayan, fakat başlangıç ve sonuçları çok önemli ve anlamlı görünen süreçler (Osm. yol-yordam, *vetire*) içinde gerçekleşir. Hemen tümü kültür sözünden veya kavramından türetilen bu süreçlerin çok sayıda çeşitleri varsa da, burada, en önemli üçü, sırasıyla, *kültürleme, kültürlenme* ve *kültürleşme* üzerinde durulmaktadır.

Kültürleme

Kültürleme, toplumların kendisini oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma, toplumun istediği insanı eğitip yaratma ve onu denetim altında tutarak, kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu yolla da toplumsal barış ve huzuru sağlama sürecidir. Kuralları bilinen bir oyun oynanabilir ancak. Bireyler de hayat oyununda oynayacakları oyunun kurallarını, rollerini öğrensinler ki oyun düzenli oynansın. Toplumbilimciler buna "*sosyalizasyon"* (toplumsallaştırma), eğitimciler ise, *"eğitim süreci*" diyorlar. Süreç demeleri doğrudur ama uygulamada, eğitimciler, eğitimi daha çok okul merkezli olarak ve okullarla sınırlı görüyor. Çoğu toplumbilimciler ise *sosyalizyon*un 15-20 yaşlarında tamamlandığını düşünüyorlar, oysa insan ve kültürbilimcilere göre doğumla başlayan *kültürleme* sürecinin ivmesi ve etkisi 20-25 yaşından sonra giderek azalmakla birlikte, hayat boyu sürer, mezarda son bulur. Daha önce değinildiği gibi, kül-

türleme süreci bireye hayatı boyunca kolay kolay değiştiremeyeceği bir *kişilik* yapısı (*şahsiyet)* kazandırır. Kişilik adı verilen yapı, özdeyişlere göre, *"canın altındaki huy"*dur. Toplum ve kültür değişir gider; insanı "kişilik" adı verilen "kaderi"yle başbaşa bırakır. Değişmediği ve değişmeyeceği söylenen kader (yazgı, alın yazısı), çağımızın bilimine ve Alman atasözüne göre, kişilik yapısından başka bir şey değildir. Kişilik yapısı ise, Erich Fromm'a göre, davranışlarımızın gerisindeki biyo-psikolojik (nörolojik/sinirsel) örgütlenmedir; toplumsal etkilerle insan genetiğinin (genlerinin) kişiye özgü bileşkesidir. Toplumlar, kültürleme süreciyle bu bileşkeleri birbiriyle uyumlu hale getirmeye, öylece tutmaya çalışırlar; fakat bireysel farkları tümüyle ortadan kaldıramazlar. (Bkz P/psikoloji.)

Kültürlenme (Culturation)

Kültürel süreçlerin en az bilinen ve tartışılanı, belki de, *kültürlenme*dir. Kültürleme okulöncesinde, ailede başlayıp okul dönemi sonunda hızını alırken, kültürlenme, değişik aile, eğitim, okul, meslek, bölge (alt kültür) çevrelerinden kalkıp belli yer ve zamanlarda bir araya gelen, birbirini etkileyen akran grupları arasındaki *kültür etkileşimi*dir. Kültürleme, varolanı iletirken, kültürlenme, yepyeni kültür nüvelerinde yeni filizleri yaratır ve besler. Bir bölüğü zaman aşınmasına dayanamayıp dağılırken, güçlü ve dayanıklı olanlar, yeni kültür kalıplarını oluşturur. Kültür değişmelerinin odağı olur. En çarpıcı örnekleri, yeni yerleşmelerde, toplu konutlarda, yeni endüstri ve iş yerlerinde, yeni eğitim kurumlarında, gençlik hareketlerinde, siyasal partilerde, sanat akımlarında görülen *kültürlenme*, kültürel değişim sürecinin ana kaynağıdır. Bugün, çoğunluğa aykırı gibi görünen akım, yarınki egemen kültürün tohumu olabilir. Cumhuriyetimizin gelişmesinde, *"Kuva-i milliye", "1946 Ruhu", "68 kuşağı"* adı verilen akımlar, başlıca *kültürlenme* dönemlerinin adıydı. Geldi geçti sandığımız bu dönemler ve süreçler bugünkü kültürümüzün de özünü oluşturmaktadır. Günler geçse, adları unutulsa bile izlerinin yaşadığı söylenebilir.

Kültürleşme (Acculturation)

En çok konuşulup tartışılan fakat belki de en az anlaşılan kültür sürecidir. Batı kökenli kültürleşme sözcüğünün, tek **C** ile yazılan (*a***C***ulturation*) türünün *yozlaşma* (kültür yitirme) anlamıyla karıştırılması, kavram açıklamasını büsbütün güçleştirmektedir. *A***CC***ulturation* ("kültürleşme") bir kültür zenginleşmesi iken, *aculturation* (kültürsüzleşme) tam bir yozlaşmadır. Burada sözü edilen kültürleşme, doğru ve olumlu anlamdaki süreçtir. Irkların saflığı gibi saf kültürlerin saflığı, saf kalması tezini savunan kimi tutucular, bazen bilinçli olarak, doğruyu yanlış anlayarak, kültürleşmeye cephe alırlar. Aslında yeryüzündeki bütün çağdaş kültürler, *kültürleşme* sürecinin ürünüdürler. Kültürleşme sürecinde, iki ya da daha çok kültür, karşılıklı etkileşim sonucu değişime uğrar; yeni sentezler, dinamik bileşkeler yaratırlar. Bu anlamda kültürleşme, toplumun kendi içinde gerçekleşen kültürlenme sürecinin dış dünyaya, yabancı dil ve kültürlere açılmasıdır. Kültürleşmede, kültürlerin veya o kültürlerde yaşayan bireylerin ve grupların doğrudan etkileşime girmeleri şart değildir. Yazılı basın, Radyo, TV yayınları, sinema, sanat ve moda akımlarının da uzun vadede, birbiriyle yüz yüze gelmeden kültürleşmeleri mümkündür. Çağımızda sözü edilen "*Globalleşme*" (*globalization*/küreselleşme) budur. İletişim teknolojisindeki devrimin yol açtığı *bilişim* devrimi ve bilgi toplumu, temelde, teknolojiyle hızlandırılmış, bir kültürleşme devrimidir.

Birey ve gruplar olarak, kültürleşmeye karşı bir tavır alınabilir ama uzun süremde kültürleşmeyi tümüyle önlemek mümkün değildir. Kültürleşmeyi benimseyen yurttaşlarımız, dışarıdan alıp benimsedikleri yeni sentezleri, *kültürleme* süreciyle gençlere aktarırken, *kültürlenme* süreciyle akranlarıyla paylaşırlar. Öyle ki, kültürel değişim konusundaki çoğu çatışmalar, *öncülerle artçılar arasındaki çatışmadır.* Artçılar, bugün karşı çıktıkları yenilikleri yakın gelecekte kabul etmek zorunda kalacaklarını göremeyen kişilerdir. Bugün karşı olduklarını, yakın gelecekte kabul etmekle kalmaz, kullanır ve savunurlar. Onlara biraz zaman ayırıp, sabırlı olmak gerekir. Yalnız, dikkat, öncü ya da artçı olsun, temel kişilik yapısını değiştirme hevesine kapılmamalı.

Böyle bir tutkuya kapıldığımızda işe kendimizden başlamalıyız. Güçlüğü hemen görürüz. Kültür değişimi kuşaklar-aşırı bir süreçtir. Kişiliğin değişmesi de! Bir kültür varlığının üzerine yeni bir giysi giydirilmesi olayıdır. Elbise bedene nice uygun olsa da, alttakini tümüyle gizlemez. Üstümüzden kaçar gibi olurken alttan birşeyler görünür. (Altı kaval üstü Şişhane deyimi!) Aslı köylü olan kentlilerin yakındığı taşralılık tam bir kültürleşme sürecidir. Kentliler, kentte daha uzun süre yaşayıp, kendileri gibi kentli olanlarla *kültürlenmiş* köylülerdir. İki kültür arasındaki farklar zamanla azalmaya yüz tutar. Bugün yaşananların etkisi gelecek kuşaklarda görülebilir. İşte bu yüzden gericilikle özdeştirdiğimiz akranlarımıza ya da zamanelikle kınadığımız gençlere daha hoşgörülü bakmayı öğrenmeliyiz.

Kaynak: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür*, Remzi, "Kurum ve Süreçler"
Andriç, 1962, *Drina Köprüsü*, Altın Kitaplar
Evans-Prichard, 1998, *Sosyal Antropoloji*, Birey

Şamanlar ve Şamanlık

Şamanlık, *"şaman"* adı verilen üstün yetenekli bazı kişilerin etkilediği iyi ve kötü ruhların varlığı inancına dayanan bir Sibirya ve Orta Asya dinidir. Çoğunluğu, çeşitleri Asya'da bulunsa da, şamanlık Asya kökenli Amerika yerlileri (Kızılderililer) arasında da oldukça yaygındır. Din olarak bilinen bu inanç, bir kültür alanı veya kültür türü olarak da görülebilir. Bu ABC'de yer verilişinin gerekçesi, bir kültür türü olması yanında, Orta Asyalı atalarımızın, İslamiyeti kabul etmeden önce bir şamanlık döneminden geçmiş olmasıdır. Kültürel kimliğimizi tanımak ve kimliğimizi bilmek için şamanı ve şamanlığı da anlamak gereklidir.

Orta Asya, Sibirya, Uzak Doğu (Japon) kültürlerinin kaynağında, gelişmesinde, toplumun dini ve törensel hayatında, *"şaman"* adı verilen kişinin önemli bir rolü vardı. Şaman, aynı zamanda, bir *büyücü,* herkesin yapamadığını yapan bir *sihirbaz, hekim, ocakçı, rahip, saz şairi ve doğaüstü güçlere yakın, onları etkileyebilen gizemli kişi*dir.

Günümüzde Asya'da görülse de, aynı veya benzer olgular ve doğal güçleri etkileme (yönetme) teknikleri, Pasifik Okyanusu (Okyanusya) adalarında ve Amerika kıtasında, Hint-Avrupa halklarının kültürel evriminde gözlemlenmiştir. Her ne kadar, bir din olarak sınıflansa da, şamanizmin çok yetenekli bir şamana bağlılığı, evrensel olgunun, psikolojik, sosyolojik ve etnolojik bakımlardan da incelenmesini zorunlu kılar. Şamanizmi bir kültür olgusu olarak ele alışımızın gerekçesi buradadır. Din tarihçisi Mircea Eliade, "şamanizm" konulu araştırmasında çeşitli

disiplinlerin bir sentezini aramak durumunda kalmıştır. Geleneğin ideolojisini (inanç temellerini) simgelerini ve efsanelerini inceleyip değerlendiren Eliade'a göre, şamanlık temelde veya özünde, doğaüstü bir olayı, duyguyu, zevki, doruğu, mutluluğu, cezbeyi, esenliği yaşama-yaşatma ve paylaşma tekniklerinin bütünüdür.

Bu kadar çeşitli ve aşkın deneyimlerin tek bir şaman kişi tarafından gerçekleştirilmesi, şamanizmi öteki din ve kültürlerden ayıran başlıca özelliktir. Şamandan beklenen çeşitli hizmetlerle, şaman kişinin şahsen sağladığı olağanüstü yaşantıların dökümünü yan yana koyduğumuzda, ilkel görünüşlü şamanlığın karmaşık bir yapıya sahip olduğu gerçeği hemen görülür:

Şaman

herkesin yapamadığını yapan
sihirbaz, hekim, hakim, hakîm,
saz şairi ve doğaüstü güçlere
yaklaşabilen, âşık, rahip, büyücü
doğaüstü olgu ve duyguyu,
zevki, doruğu, mutluluğu,
cezbeyi, esenliği, tutkuyu
yaşama geçirebilen sanatçıdır.

Sıradan bir kişi bütün bunları nasıl yapar? Yapabilir mi? Şaman, sıradan bir kişi değil sanatçıdır. Sanatı, sanatının inceliklerini aileden, genellikle büyük babasından öğrenir. Küçük yaşta, uygun adaylar arasından seçilir; özel bir eğitimle yetiştirilir. Hayatın her durumu ve sorunu karşısında kendisinden beklenenleri yerine getirir. Tek bir kişi, nice yetenekli olursa olsun, bütün bu görevleri yerine getirebilir mi? Ne var ki, şaman sıradan bir kişi değildir. Çoğunluğa benzemeyen, nörotik, hatta saralı, doğayla, vahşi hayvanlarla, canlıların ruhlarıyla yakınlık kurabilen çocuk ve gençler aday olarak tercih edilir. Büyük Doğa güçleri önünde kendini küçük ve zayıf gören ölümlü hemşerilerine, olağanüstü hizmetler sunar; olağanüstü aşkın deneyimler yaşatır. Topluluğun üyeleri şamanın davranışlarına, başarılarına inanırlar çünkü inanmak isterler. Töre böyledir.

Bütün beceri ve yeteneklerini, tanıkların gözü önünde, toplumun desteği ile gerçekleştirir. Hangi gerçek? Evrensel tanımına göre: *Gerçek, toplumun inandığından başka bir şey değildir.* Şa-

man, törelerin herşeyi doğru kıldığı gerçeğini bilir; törenin gereğini, toplumun beklentisini yerine getirir. Topluluk da onun yaptıklarını sorgulamadan kabul eder; yeteneklerine inanır ve güvenir. Tabii her şaman yukarıdaki işlevlerin tümünü yerine getiremez, ama yapabildikleri ona da yeter topluma da.

Bu anlamda, yani şamanlığa sahip çıkan toplumlarda başka dinlerin olup olamayacağı tartışma konusudur. Şamanlık daha önceki (ilkel) dinlerin devamı olabileceği gibi, daha sonraki çağdaş (semavi) dinlerin egemenliği altında da varlığını (işlevlerini) sürdürebilir. Öyle ki, Altaylar'dan kopup gelen göçebe Türk (Oğuz) boylarında, tek tanrılı dinlere geçiş, şamanca uygulamalara son vermez. Toplum tek tanrılı inancın gereklerini yerine getirirken, *büyüye, sihre* yer vermeyen inançlarını terk etmeden, hastalarını iyileştirmek, çocuk sahibi olmak, kötü büyüleri bozmak için şamanca uygulamalara (tekkelere, yatırlara, ermişlere) başvurur. Şamanların, bilinmeyen, görünmeyen tehlikeler, kötü ruhlar, düşmanlar karşısında güçlü olduğuna inanır.

Şaman, canlı ruhlar aracılığı ile, bütün tanrıların anası olan Göktanrıyla ilişki kurar, onun emrindeki yardımcı tanrıların desteği ile beklenen sonucu elde eder. Şaman, davul ve trompet eşliğinde, bir ağaca tırmanarak ya da gökkuşağı köprüsünden tanrı katına çıkıp inerek, hünerlerini sergiler; topluluğun güvenini tazeler; küçümen bir tanrı (*tengri)* olur. Japon kültüründe, Şaman sözcüğünün özel biçimi olan *Kam /Kama/Kami, tanrı* anlamına gelir. Belki en büyüğü değil ama yine de bir tanrı.

Orta Asya (Altay) kökenli bir terim olan *tanrı (tengri)*, ışığın ve gücün kaynağı *Tanyeri*'den gelir. Bu yüzden şamancı toplumlar, gökyüzündeki (cennetteki) iyi ve yer altındaki (cehennemdeki) kötü tanrılara inancı emreden dinlere kolay uyum sağlarlar. Ancak din değiştirdikten sonra da şamanlık sürer. Japonya'da şamanlık, halk inançları ve sanatları arasında hâlâ yaşamaktadır. Yalnız, halk değil, Saray ve Tanrılarınoğlu İmparator da töreye saygılı davranır. Yeni imparatorlar, göreve başlarken son geceyi bir şamanla geçirir ve sanatın sırlarıyla tekniklerini öğrenir. İnanması belki zor, ama Japonya'nın bugünkü imparatoru da bu töreden geçerek mesleğe, sanata eriştirilerek şaman ol-

muştur. İkinci Dünya Savaşı sonunda, düşmana teslim olmaktansa, bütün milletin *"harakiri"* yapmasını öneren fanatiklere karşı, İmparator Hiro Hito, "İmparator ölüm emri vermek için değil yurttaşlarını yaşatmak için vardır" gerekçesiyle öneriyi kabul etmemiştir. Biz Müslüman Türkler de gizliden gizliye yöneticilerimizin şaman olmalarını, şamanca hünerler sergilemelerini beklemiyor muyuz?

Kaynak: İnan, 1995, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK
Eliade, 1988, *Shamanism*, Arkana-Penguin

Türler ve Sınıflar

Bilimin ve bilimsel araştırmaların sınıflama ile başladığına yukarıda işaret edilmişti –M harfinin "Metot" maddesinde kültür konusuna bilim yöntemiyle yaklaştığımıza göre, acaba kaç tür kültür vardır? Bilim adamları, bilinen kültür türlerini, hangi ölçütlere, kriterlere göre, nasıl sınıfladılar?

Bu maddeye başlarken, oğlum Murat ile, yıllarca önce oynadığımız "21-soru" oyununu hatırlıyorum: 21-soruya yalnız "evet" veya "hayır" diye cevap verilebilir. Aldığı evet ve hayır cevaplarına bakarak, öteki oyuncunun tuttuğu şeyi, kişiyi bilebilen oyunu kazanır. Kültürlerin yansıması olan diller, türlü kavram ve karşıtlıklarla zaten herşeyi sınıflamış, hemen herşeyi belli bir yere ve rafa yerleştirmiştir. Dildeki sınıflama mantığını (ölçütlerini) tersinden okuyabilen, yani doğru soruları sorabilen kişi oyun arkadaşının tuttuğu şeyi, 15-16 soruda kolayca bulur. Çünkü kültürler ve diller sınıflama düzenleridir. Şöyle: Canlı-cansız, maddi-manevi, erkek-dişi, soyut-somut, yararlı-zararlı, bizden-yabancı, sevdiğimiz-sevmediğimiz, tarihi-güncel, gerçek-ideal vb gibi. Sorun şudur: Her şeyi kendi mantığına göre sınıflayan kültürler nasıl sınıflanır, sınıflanabilir mi acaba?..

Canlıüstü varlığı oluşturan 8-10 ana öğeden her biri, kültürleri sınıflamak amacıyla kullanılabilir. Sözgelişi, kültürler:

- *Doğal çevre* ve iklim özelliklerine/(dağlık, ovalık, ılıman vb)
- *Aile* özelliklerine ve hukukuna (tek-çok eşlilik, iç-dış evlilik vb)
- *Eğitim-Bilim:* geleneksel, modern (*Mitos, etos, logos* vb)

- *Din-Töre:* çok tanrılı, tek tanrılı, kitaplı kitapsız, sert, yumuşak
- *Yönetim:* aristokratik, demokratik, teokratik, bürokratik vb.
- *Teknoloji:* avcı-toplayıcı, hayvancı-tarımcı, sanayici vb.
- *Yerleşim yeri:* göçebe, köylü, kentli, büyükkentli vb.
- *Ekonomi* (Üretim/Tüketim): yoksul, orta halli, varlıklı vb.
- *Toplum örgütlenmesi*: cemiyet, cemaat, dayanışma vb.

ölçütlere göre sınıflanabilir.

Yakın tarihin kültür tarihine eğildiğimizde, bütün kriterlerin denendiği, ve kullanıldığı görülür. Bütün ölçütler aynı derecede meşrudur. Doğru ya da yanlış, geçerli ya da geçersiz, güvenilir olup olmamaları, sınıflamanın amacına ya da sonucuna bağlı görünmektedir. Britanya ve Japonya gibi ada ülkelerin, soğuk veya kuzey ülkelerinin, uygar ülkeler olarak sınıflandığına tanık olunur. İlk bakışta, geçerli ve güvenilir görünen -basite indirgeyici- yaklaşımlar, Madagaskar, Filipinler, Eskimolar veya Laponlar gibi aykırı örnekler önünde iflas eder. Kültür olgusu çok nedenli, çok değişkenli, karmaşık bir olgudur, neden-sonuç ilişkisine el vermez, boyun eğmez.

Coğrafyacı yaklaşımların yetersizliğini deneyle gösteren Alman etnolugu Graebner (1911), kültürlerin benzerliklerini ve farklılıklarını saptayabilmek için, "kültür tarih"lerini bilmek gerekir, diyordu. Onun bu katkısından 150 yıl kadar önce, Fransız tarihçi Turgot, tarihi ve yaşayan örneklere bakarak, insanlığın: Avcılık– Çobanlık/Göçebelik–ve Rençberlik dönemlerinden geçtiğini, kültürlerin:

Avcı-toplayıcı, Göçebe-hayvancı, Tarımcı-köylü

olarak sınıflanabileceğini ortaya atmıştı. Endüstri ve kent kültürlerinden söz yoktu, çünkü Sanayi Devrimi İngiliz adalarında, bir üretim biçimi olarak henüz hayata giriyordu. İsveçli biyolog Linnaeus 1770 yılında, Mısır'dan ve Çin'den kalma bir geleneği sürdürerek, toplumları çoğunluktaki insanların ten (ırk) rengine sınıflamıştı:

Beyaz (yaratıcı), *Sarı* (uyuşuk), *Kırmızı* (geleneksel), *Siyah* (ilkel), gibi.

Büyük Fransız Devrimi'nden yıllar sonra, August Comte

(1830) toplumların tıpkı insan aklı gibi üç aşamadan veya:

Teolojik, Metafizik ve *Bilimsel*

açıklama dönemlerinden geçtiğini, yani, olup bitenleri, tanrılarla, doğaötesi bilinmezlerle ve akıl (bilim) ile açıklayanlar olarak sınıflanabileceğini ileri sürmüştü. Bazı Batılı toplumlar ilkel ve geleneksel çağları geride bırakarak bugünlere erişmişler, ötekilerse halen bu aşamalardan geçmekteydiler.

Auguste Comte'un çağdaşı Alman Hegel (1837-48), Berlin'deki "Tarih Felsefesi" derslerinde, tarihi bir varlık olan insanı, *"kültür"* anlamında kullandığı sanılan mistik bir *"Geist"*ın ürünü olarak görüyordu. *Geist*'ın:

Öznel, Nesnel, Ulusal, Zamana (çağa) özgü ve *Evrensel*

türleri veya boyutları vardı. *Geist,* insan(lar)ı kullanarak zaman-mekan içinde kendi varlık amacını gerçekleştiriyor (değişiyor/gelişiyor)'du.

Hegel'in öğrencisi, devrimci filozof Karl Marx (1859), kültür tarihine ekonomik açıdan yaklaşıyor, üretim araçlarının mülkiyeti ölçütünü kullanarak, Batı Avrupa tarihinin beş aşamadan geçtiğini ileri sürüyordu:

İlkel (ortakçı), Klasik (köleci), Feodal, Kapitalist ve *Sosyalist gibi.*

"Asya tipi üretim tarzı" (ATÜT) adını verdiği bir ikinci kültür alanı daha vardı; ama Marx sınıflayamadığı bu alanı tarihçilere bırakmıştı.

İsviçreli Hukukçu Bachofen (1861), ailelerin evrimini dikkate alarak, toplumların anaerkil aileden babaerkil aileye, iç evlilikten dış evliliğe doğru genel bir evrim çizgisi izlediğini ileri sürmüştü. Önerdiği ve formüle ettiği kültür kavramıyla, sosyal antropolojinin kurucu babası sayılan, Tylor (1871), toplumların, sırasıyla

Animatizm, Manizm, Çok-tanrıcılık ve *Tek-tanrıcılık*

dönemlerinden geçerek bugüne geldiğini düşünüyordu.

Yıl 1871, Filozof Nietzsche'nin "Tanrı öldü", insanı yaratmak görevi şimdi biz insanlara kaldı, dediği yıldı. İngiliz Herbert Spencer (1876) Darwin'in evrim ilkelerini kullanarak, toplumları *basitten karmaşığa, savaşçıdan barışçıya* doğru, dört boyutlu bir evrim merdiveni üzerinde sıralayıp sınıflıyordu. Dünya savaşları Spencer'i doğrulamadı. Kızılderili toplumların aile akrabalık

ilişkileri üzerindeki araştırmalarıyla ünlü Amerikalı hukukçu (1877) Morgan, uygarlık düzeyini ölçüt olarak, kullanarak, toplumları:

Vahşi, Barbar ve *Medeni* olarak sınıflamıştı.

Alman sosyologu Tönnies (1887) ile Fransız Durkheim (1898), birbirinden habersiz, sosyolojik ölçütler kullanarak, toplumların

Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru

değiştiğini önerdiler.

Romantik Alman filozofu Spengler (1926), ünlü *Batının Çöküşü* denemesinde, insan uygarlığının:

Kültür öncesi, Kültür, Medeniyet ve *Sezarizm (yakıp yıkıcılık)*

dönemlerinden geçtiğini, kendini yok eden medeniyetin kültür öncesine dönerek, yeniden başladığını göstermeye çalıştı.

Rus asıllı Amerikalı sosyolog Sorokin, tarihi verileri kullanarak, toplumların:

Akılcı, İdealist ve *Duygusal*

dönemlerden geçtiğini, tarih boyunca bu çağların birbirini izlediğini, yinelediğini gösterdi.

Amerikalı antropolog Benedict (1934), dört geleneksel toplumu karşılaştırarak her birine kendine özgü

Barışçı, Savaşçı, Manyak ve *Paronoyak*

gibi psikolojik özellikler yükledi, her toplumun kendi başına bir sınıf olduğunu yani aslında kültürlerin sınıflanamayacağı tezini savundu...

Avustralyalı Arkeolog Gordon Childe, hemen aynı yıllarda, Orta Doğu bulguları üzerinde ve alet teknolojisi üzerinde çalışarak, toplumları:

Paleolitik (yontmataş), Neolitik (cillalıtaş), Endüstri-kent

kültürleri olarak sınıfladı. Bu kitapta izlenen sınıflama budur.

Kaynak: Childe, 1992-1993, *Tarihte Ne oldu? Kendini Yaratan İnsan*
Güvenç, 1996, *İnsan Kültür*, Remzi, *Ek A.*
Özbek, 2000, *Dünden Bugüne,* İmge
Harris, 1995, *İnekler, Domuzlar, Savaşlar,* İmge

Uygarlık ve Kültürler

Ziya Gökalp, uygarlık ile kültür kavramlarını, zamanın ruhuna uyarak, ayrı tutarken, çağdaş dünyadaki yaygın eğilimi yansıtıyordu. Uygarlık evrensel, kültür ise yerel, yöresel, etnik veya en azından milli sayılırdı. Günümüzde de uygarlık ile kültür kavramları farklı anlam ve bağlamlarda kullanılmaktadır. Sözgelişi, "Mısır, İslam, Batı, Çin hatta Fransız medeniyetleri" kimseyi rahatsız etmez de, "Alman, Japon ya da Lapon, Eskimo, ya da Yakut medeniyetleri" tuhaf karşılanır. Bilerek bilmeyerek, bilinçli ya da bilinçdışı olarak bu ayırımda kullanılan ölçütler nelerdir, Kültürle uygarlığı ayıran? Batı'ya, İslama, Çin'e uyup da, Doğu'ya, Budizme ve de Japonya'ya uymayan nedir?

Uygarlık	**ve**	**Kültürler**
Kültürlerden oluşuyor		Uygarlığın parçası
Yazısı ve tarihi var		Töresel veya geleneksel
Kentleşmiş bir hayat		Göçebe/küçük yerleşme
Tekile varan evrensellik		Çoğulcu bir çeşitlilik
Bilim-teknoloji üretimi		Bilim-teknoloji kullanımı
Güçlü, egemen		Zayıf, bağımlı
Uluslarüstü		Uluslaraltı

Her uygarlık ya da her kültürde yukarıda sayılan özelliklerin hepsi olmasa bile *çoğunluğu,* hiç olmazsa *bazıları* vardır. Güçlü kültürlere bağımlı olan ya da öyle algılayan toplumlar, Türkiye gibi, çağdaş uygarlığa erişmek isterler de, uygar sınıfına giren ülkelerde kültüre dönmek söylemi pek duyulmaz.

Türk İslam dünyasında, uygarlığın bilim ve tekniğe, kültürün ise daha çok manevi değerlere dayalı olduğu yolunda yaygın bir inanç vardır. Sözgelişi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşalım, ulaşalım ki, bir daha, "*medeniyet denen tek dişi kalmış canavar*"a esir düşmeyelim, insafına kalmayalım; bu çabamızla, uygar Batı'dan yalnız bilim ve teknoloji alalım, ata yadigarı o güzel kültürümüzü (benliğimizi, kimliğimizi, onurumuzu) koruyalım. Kulağa hoş geliyor da olası mı? Yani kültürümüzü koruyarak Batı'dan bilim ve teknoloji alabilir miyiz? Japonlar yapmışsa bu işi başarmışsa, biz neden yapmayalım ki? Tartışma burada yeni sorulara yol açar ve çıkmaza girer: Acaba Japonlar, söylendiği gibi Batı'dan sadece bilim ve teknoloji mi almışlar? Belki, herkes değilse bile anlamlı bir çoğunluk böyle inanır ama bu inanç doğru değildir. Japon mucizesi denen kültür olayın "mucize" olmadığını "J" harfinde görmüştük.

Türk [kültür] Devrimi'nin mimarı Mustafa Kemal Atatürk'ün başarı sırlarından biri, *kültür ile uygarlık* arasında ayırım yapmamasıydı. Sezgisi ve sağ duyusu ile çağının önünde yer alan lider şöyle diyordu:

> *Medeniyeti hars'tan [uygarlığı kültürden] ayırmak güçtür, gereksizdir. Bu nedenle, harstan ne anladığımı söyleyeyim: Hars bir toplumun (a) devlet hayatında, (b) fikir hayatında yani bilim ve güzel sanatlarda (c) iktisadi hayatta yani tarımda, ticarette, zanaatta, kara-deniz-hava ulaşımında yapabileceği işlerin bileşkesidir. Bir milletin medeniyeti dendiği zaman hars adı altında saydığım üç tür faaliyetin bileşkesinden başka bir şey olamayacağını sanırım.*

Atatürk'ün düşünce ve yorumlarındaki kültür=uygarlık özdeşliği, insanbilimin kurucusu Tylor'ın (1871), "kültür ya da uygarlık" tanımını hatırlatır. Atatürk kültür kavramındaki bütüncülüğü ile son derece çağdaş bir çizgiyi, bugün sözü çokça edilen fakat kendisi görülmeyen *küreselleşmeyi* haber veriyordu. Ancak aynı Atatürk, Türk ulusuna bıraktığı "çağdaş *uygarlık düzeyi*ne" *(muasır medeniyet seviyesi)* ulaşma ülküsüyle, yaygın bir kültür-uygarlık ayrımını dile getirmiş oluyordu. Şöyle ki, Türk

ulusunun harsıyla medeniyeti belki aynı varlık kavramlarıdır ama Türk ulusunun medeniyeti, Batı ülkelerinin ortak medeniyetinden çok gerilerde kalmıştır, varlığı koruyup yaşatabilmek için o düzeye çıkmak o çizgiyi yakalamak zorunludur. Bu görüşte, uygarlık tek ve evrensel; kültür ise milli ve yereldir. Ulusun geleceği, güvencesi ve mutluluğu için yerellikten kurtulup evrensele katılmak, yani geçmişi değil bugünü yaşamak, geçmişe değil geleceğe yönelmek gerekir. Bugünün kültür adamları, Afrika kültürlerinden derledikleri şu görüşü benimserler: *"Kültür, geçmişten geleceğe bir sürekliliktir."* Devrimci Atatürk, insanı yaratan kültürü değiştirip yenileyebilmek için, geçmişle olan bağlarımızı bir yandan koparmaya çalışırken, evrensel uygarlığı besleyen tarihi pınarları onarıp açmaya çalışıyordu.

Bugünü anlamak geleceğe yönelebilmek için geçmişi bilmek gerekli ve zorunluydu. Ama hangi kültür? Kültür sorunu burada düğümleniyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olacaktı ama Osmanlı'dan miras bulduğumuz yozlaşmış ve medeni dünyanın yarı-sömürgesi durumuna düşmüş, geleneksel kültür değil, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaratacağı ve sahip çıkacağı çağdaş kültür yani çağdaş uygarlık. İşte tam bu anlamda, Atatürk bir adım daha ileri atarak, kültürlerin çeşitliliğini ve farklılığını yadsımadan, bütün medeniyetlerin tekliğini savunmuştur. Bütün toplumlar ve kültürler o tek medeniyetten birşeyler alırlar ve ona katkıda bulunurlar. Başka bir deyişle, kültürsüz (eğitimsiz) bir toplum olmadığı gibi, medeniyet de hiçbir toplum veya kültürün tekelinde değildir. Evrensel medeniyete daha çok ya da az katkıda bulunan milletler olmuştur. Toplumun sağlığı, güvencesi ve geleceği için medeniyet çizgisine yakın ve o sürecin içinde olmak gerekir. Çünkü medeniyetin acıması yoktur, kendisini ihmal veya inkar edenleri yakar geçer. Uygar olmak, ulusal benliği veya kimliği bir yana bırakıp, başkalarına benzemek değildir. İstense bile mümkün değildir. Uygarlık ailesi içinde yer alan kültürler, kendi ulusal kimliklerini koruyabilirler. Çağlardan beri, doğuda ve batıda, insanlığa yön veren

Birlik içinde çeşitlilik; çeşitlilik içinde birlik!

sloganı, kuralı, sanki uygarlık ile kültürlerin ilişkisini düzenlemek için söylenmiştir. Fransız kültürünü uygarlık yapan belki

de bu ruhtur. Bu özdeyişteki birlik tek uygarlığı; çeşitlilik ise kültürleri simgeler. Çeşitlilik birliğe katılmayı önlememeli, birlik ise çeşitliliği ortadan kaldırmamalı. Bütün devrimcilere esin kaynağı olan tarihi fakat yanıltıcı ya da çelişik görünen gerçek buradadır. Bilimin sahip çıktığı uygarlık-kültür özdeşliği, varlıkbilimi ontolojinin *"canlıüstü" (super organic)* adını verdiği varlık alanı içinde görülmeli, orada yorumlanmalıdır. Konulara kültür ve uygarlık alanlarının farklı ve karşıt olduğu varsayımıyla yaklaşılırsa, kültür sorunlarının anlaşılması, açıklanması güçleşir. Kültür alanında, istenirse ayrılıklar, istenirse de benzerlikler vurgulanabilir. Benzerliklerden hareket edilerek bütün insanların türdeşliğine, ayrılıklardan yola çıkarak kimsenin ötekine benzemediği ya da toplumların biricikliği yargısına da varılabilir. Gerçek, ne biri ne ötekidir. Bilim, ne kadar benzer ne kadar farklı olduğumuz sorularını sorar; neden öyle olduğumuzu anlamaya yanıtlamaya çalışır.

Kaynak: Çıkar, 1997, *H. A. Yücel ve Türk Kültür Reformu*, İş-Kültür
Morin, 2001, *Dünya Vatan*, İletişim.
Heredot, 2000, *Heredot Tarihi*, İş-Kültür

Üretim Biçimi Olarak

Kültürlerin türleri harfinde, kültür çeşitlerinin, yapıp kullandıkları aletlere göre sınıflanabildiğini, en azından, bu denemede, kültürlerin teknolojik ölçütlere göre sınıflandığı söylenmişti. Aletler ve üretim teknolojisi ekonomik olayın bir bölümüdür. Bir alet çantası ile ne tür işlerin yapılacağını belirleyen yalnız aletler değil ekonomi, yani üretim ve tüketim ilişkileridir. Her ekonomik gelişme düzeyi hangi aletlerin nasıl kullanılacağını belirlediği gibi, her teknolojik gelişme düzeyi de ekonomik ilişkileri (yapıları) belli bir ölçüde etkiler ve belirler. Kültür tarihi açısından, alet teknolojisi ve üretim biçimi (düzeyi) arasındaki ilişki, aşağıda özetlenmiştir:

Alet Teknolojisi		**Üretim Düzeyleri**
(Arkeolojik)		*(Ekonomi-politik)*
Robotlar	⇑	Çok Yoğun/hızlı
Endüstri (teknolitik)	:	Yoğun Üretim
Neolitik (cilalıtaş)	⇑	Üretim (tarımsal)
Mezolitik (arataş)	:	Üretime geçiş
Paleolitik (yontmataş)	⇑	Avcılık-toplayıcılık

Üretim biçiminin kültürle ilişkisi açısından kapitalizm ve sosyalizm gibi politik veya ideolojik seçenekler de akla gelebilir. Bu seçeneklerde üretim araçlarının mülkiyeti tartışmalı bir sorundur. Üretim araçlarının mülkiyeti kapitalizmde, bireylerde; komünizmde ise kamudadır. Marksistlere göre, üretim araçlarına sahip olan ekonomiye ve siyasete, ülkesine ve toplumuna

egemen olur, kaderini belirler. Kuşkusuz mülkiyet -mülkiyetsizlik kadar- önemli bir güçtür ve kültürün öteki kurum ve ilişkilerini etkiler. Sorunların bu yanını siyasal bilimcilere ve kamu hukukçularına bırakarak, burada üretim düzeylerinin, kültür üzerindeki etkilerine yönelmek gerekiyor.

Belli bir teknolojiyle yapılan üretimin verimi yükselince veya değişince neler olur? En azından daha çok üretenlerin daha az üretenleri pazardan uzaklaştırdığı düşünülebilir. Köylerden veya küçük üretim merkezlerinden, büyük tüketim merkezlerine (kentlere) doğru yönelen iç göçün bir nedeni budur. Bunun sonucu olarak belli bir üretim alanında çalışan insanlar başka bir üretim alanında iş bulmak veya iş kolu yaratmak zorunda kalırlar. Küçük yerleşmeler küçülürken, büyük kentler daha da büyür. Kalabalıklar yoğunlaşır. *Kültürlenme* süreci önem ve öncelik kazanır. Kültür değişmesi –ya da yozlaşması– hızlanır, kuşaklararası farklar, sorunlar, çatışmalar çoğalır. Kültür, uygarlığa dönüşürken, Spengler'in korkulu rüyası çöküntüler, yakıp yıkmalar başlar; eski mutlu günlere duyulan özlemler yaygınlaşır. Öte yandan, üretici sayısı azalırken üretim hacminin artması, üretimin belli ellerde toplanması, gelir dağılımında ve yeniden dağıtım (sosyal güvenlik) sürecinde dengesizliklere yol açar. Tümü Batı kökenli *Karteller, Tröstler, Holdingler* ya da güçlü KİT'ler (kamu iktisadi kuruluşları) çıkar ortaya. Kalabalıkta yalnızlaşan, tanıdıklar arasında yabancılaşan birey, üretim güçleriyle tüketim eğilimlerine yenik düşer. Politika ve ekonomi, seçmen yurttaşın denetiminden çıkar, üretim ve finans kuruluşlarında toplanmaya başlar. Kapitalizmi tutan kuramcılar, serbest pazar rekabetinin bütün sorunları çözeceğini, en azından üstesinden geleceğini savunur. Ancak çağımızda yaşanan büyük ekonomik tıkanmalar ve bunalımlar, serbest rekabet güvencesinin söylendiği kadar etkili veya gerçekçi olmadığını kanıtlamıştır. Çünkü "serbest pazar", geçerlik ve güvenirliği yeterince sınanmadan kabul edilmiş bir varsayımdır. İktisat tarihçisi Karl Polanyi, Endüstri Devrimi'nden sonra yaşanan büyük dönüşümde pazarın asla serbest olmadığını, dışardan müdahaleye açık olduğunu göstermiş, pazar üzerinde devlet elinin eksik kalmaması gereğini savunmuştur.

Endüstri Devrimi'nin başladığı kabul edilen 1750 yılından yüzyıl sonra, Batı Avrupa, Polanyi'nin *"Büyük Dönüşüm"* adını verdiği büyük ve yapısal değişimlerin kalıcı sorunları ile yüz yüze kalmış, şiddetle sarsılmış fakat ayakta kalabilmiştir. Yaşanan bunalımlara, adı konmayan yakınmalara ve yaygın belirtilere "Asrın hastalığı" (*Maladie du Siècle*) adı verilmiştir. İki Büyük Dünya Savaşından sonra üçüncünün önlenmiş görünmesine karşın, dünyanın barışa duyduğu özlem azalmamıştır. Türlü sorunlar içinde bocalayan dünya, Avrupa'da birlik, Amerika'da küreselleşme sloganlarıyla oyalanmakta, gelecek kaygıları mutlu günlerin hayaliyle uyutulmaktadır.

Yakın geçmişimizi hatırlamaya çalışalım. Ekonomiye önem verenler, endüstrileşmenin hayati önemi üzerinde duran yazar ve düşünürler, materyalist, sosyalist, radikal ve hatta komünist olmakla şuçlanırdı. İkinci Savaş sonrası yıllarda zirveye ulaşan ideolojik kutuplaşma, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, birden bire ortadan kalktı. Günümüzde, ekonomik kalkınmanın öneminden söz etmek *"vatan hainliği"* değil, *"vatanseverlik"* sayılıyor. Demek ki, sorun sanki ekonomik değil ideolojiktir. Sosyalist ekonomi sakıncalı, kapitalist ekonomi ise yararlıdır.

Ülkemizde son yıllarda yaşanan toplumsal olaylar, iç ve dış göçler, çarpık kentleşme, sağlık, eğitim ve işsizlik sorunları, üretim biçiminin değişmesinden başka nedir ki? Aynı ya da benzer olaylar Batı ülkelerinde de yaşanmış ve gerilerde kalmıştır. Türkiye'nin temel sorunu *"anakronizm"*; çağdaşlaşma evresini en az 100 yıl geriden veya gecikmeli izliyor olmasıdır. Aslında ülkemiz, çağdaşlaşma sürecinde Batı'dan 200 yıl geride kalmıştı. Cumhuriyet devrimleriyle bunun 100'ünü kapattı geri kalan 100 yılla uğraşıyor.

Bu açıdan bakıldığında, ülkemizin yaşadığı sorunları, başarısızlığımızın bir kanıtı olarak değil de bir başarı olarak görmek de mümkündür. Batı dünyasında böyle sorunların bulunmadığına bakarak ülkeyi ve toplumu gelişigüzel ve sorumsuzca eleştirmek tarih bilincimizin eksikliğini ortaya koymaktan başka bir anlama gelmez. Batı'nın çağdaşlık tarihini okumaya vakit bulamayan yerli ve yabancı dostlar için, Şarlo'nun *"Asri zamanlar"*ı ya da *"Büyük Diktatör"*ü nice öğretici mesajlar aktarır. Ülke-

mizin İnsan Hakları Raporunu yazanlar, faili meçhul cinayetleri eleştirenler, ünlü Dreyfus Davasını, Vişinsky Mahkemelerini, Stalin Terörünü, Kennedy Dramını unutmuş görünebilirler; ama biz Türklerin sorunları aşabilmek, barışa ulaşmak ve huzura çıkabilmek için çok daha iyi tarih bilmeye, bilmediklerimizi öğrenmeye ihtiyacımız vardır. Üretim biçimi, yaşam biçimidir. Üretim biçiminin değişmesi, kültürün değişmesidir ve bu sürecin kolayı (ideali), rahatı, meşru olanı henüz bulunamamıştır. İşte bunun için ölümlü insan, canlıüstü ya da ölümsüz kültür varlığını anlamakta zorlanıyor. Aksine söylemler ve söylenceler birer özlemdir - özenti değilse. Dönüşü olmayan bir yolculukta ileriye gitmek zorundayız. Nereye varacağımız tam bilinmiyor ama başka seçeneğimiz de yok.

Kaynak: Fromm, 1995, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Gündoğan
Özbudun-Şafak, 2005, *Kuramlar/Kuramcılar*, Dipnot

Varlık Türü Olarak

Ölümlü bir *canlı olarak*, kendi ötesinde bir *canlıüstü varlık* alanı olan *kültürü* yaratmış insantürü, kendisini yaratan canlıüstü kültür varlığını anlayabilir mi? Ne kadar anlayabilir? Varlık sorunları üzerinde düşünen Albert Pike, ölümlü bir varlık olan insanın, ölümsüzlüğü doğru dürüst anlayamayacağını söylemişti. Kültür varlığı üzerindeki temel konu ve sorunları tartıştıktan sonra, kültürün nasıl bir varlık alanı olduğu sorusu yakamızı hâlâ bırakmıyor. Başkalarının hayat adı verilen büyük serüveni anlayamadığından yakınır dururuz; acaba biz, kendimiz, nice anlıyoruz kültür varlığını, onun yarattığı insancıkları, sorunlarını? İnsan, bir mikrokozmos (küçük evren) olarak, evrenin sonsuz derinliklerinde dolaşıyor, varoluşun kaynağını, başlangıcını, hayatın anlamını kavramaya, yasalarını bulgulamaya, zamanın, sevginin doğasını çözmeye çalışıyor. Yalnız bugün değil, ola ki varolduğundan, varedildiğinden, soru sorabildiği günden beri zorluyor- bütün bu sınırları. Sorduğu soruların yanıtını bulamıyor ama yılmıyor, çabalıyor, yılacak gibi de görünmüyor. Tam buldum derken yanıldığını fark ediyor, tam teslim olurken yeni bir umut kapısını görüp yeniden umutlanıyor.

Yaradanın amacı, niyeti ne? Neden gönderiyor neden geri çağırıyor? Niçin sınıyor bizleri? Cennete gideceklerle gidemeyecekleri ayırmak için bu kadar telaşa, savaşlara, serüvenlere gerek var mı? Egemenlik tümüyle Yaradan'ın ise, neden sorumlu tutuyor kendi yarattıklarını? Biz insanları daha kusursuz, ya da daha az kusurlu yaratamaz mıydı? Acaba gücü mü yetmedi? Yoksa gücü yeterdi de istemedi mi? Bu iki soru ve onlara verilen

yanıtlar, Tanrı inancıyla bağdaşmaz. Ancak dini inancın yanıtlamadığı fizikötesi sorulardır bunlar. İnançla çözümlenir. *"Hikmetinden sual olunmaz!"* denir. İnsantürü sorar, sorgular ama her zaman yanıt veremez. Yanıt veremeyince de, daha önce verilmiş yanıtlara teslim olur. Çağdaş kültürler, geçen yüzyılın sonunda bu tür soruların bilginler tarafından çok yakın gelecekte yanıtlanacağına inanmak istiyordu. Ne var ki, küçük ve önemsiz sorunları çözümledikçe, büyüklerin büyüdüğünü, yanıtların bizden uzaklaştığını görür gibi oldu. Ölümsüzlüğe ulaşan veya bizim öyle gördüğümüz üç beş deha çıkıp bu mucizenin sırrını çözüyor ama bizim gücümüz yetmiyor onları anlamaya. N'apalım? Varoloşçu düşünürlerden Sartre, *Que faire?* (Ne yapmalı?) hayatın en temel ve en çetin sorusudur, der.

Bu sorunun yanıtını hep arıyor, ama ne yazık ki bulamıyoruz. Bilge kişiler aramak araştırmak, sormak soruşturmak diyorlar. Yanıt veremiyoruz ama ararken kendimizi tanımaya, hayatın eğer varsa anlamına yaklaşmaya başlıyoruz. Sartre haklı: En çaresiz durum ve zamanlarda bile sanki yapabileceğimiz bir şeyler varmış gibi görünür. Yapacak bir şeyler daima vardır da bulunması, karar verilmesi zordur. Nasıl yapalım, nasıl bulalım? Deneyip yanılarak mı? Yoksa önceden düşünüp planlayıp uygulayarak mı? İdealistlerle realistler bu sınırda çatışırlar. Evdeki hesabın çarşıya uymadığını gören kaderciler, "Deneyin ama oluruna, gidişine bırakın dünyayı, nasıl olsa değiştiremezsiniz!" diyorlar. "Eğer kararlıysanız, kendinizden başlayın dünyayı değiştirmeye. Güçlükleri görecek, denemeyi bırakacaksınız!" diyor sağduyulu kimseler. Ama dünya, sağduyulu kimselerden ibaret değil. Felsefe ve düşünceler dünyası böyle sorular karşısında, insantürünün tavır alışından başka ne ki? Kimi Yaradana sığınıyor, kimi baş kaldırıyor. Kimi yeniden yaratmayı denerken yaradan olduğunu sanıyor vb. Bu anlam ve bağlamda her insan bir filozof, bir bilge, yolunu arayan bir yolcudur bu dünyada. Ciddi çabalar başarıya ulaşamayınca, ruhlardan, şamanlardan, şeyhlerden medet umanlar yanında işi mizaha dökenler de çıkar. Evrenden, evrenselden ve insanlık sorunlarından söz eden insancıkları anlamak için n'apalım derken aklıma geçmiş yılların ünlü *Don Camillo'nun Küçük Dünyası* öyküsü geliyor. Küçülen

dünyada büyük sözler ederken, aslında kocaman bir dünyada ne kadar küçük varlıklar olduğumuz gerçeğini unutmaya, kendimizi avutmaya çalışmıyor muyuz?

2000'li yıllara üç kala, 28 harflik Türk alfabesinin sonuna gelirken, belki de, bilimsel kültür adına yazılıp çizilenlerin sadece bir yorumdan ileri gitmediğini itiraf etmeliyiz. Kişinin Yaradanı anlaması zor olmalı ama kendini anlaması da kolay değil. *Kişiyi nasıl bilirsin kendin gibi!* derdi Osmanlı. Kendini bilmeden nasıl bileceksin ki ötekini? Eğer bilemiyorsan nasıl bağışlayacaksın? İşte onun için, anlayamadığın için bağışla ötekini. Bağışla ki bağışlanmayı umabilesin. Yaradandan ötürü.

"Kendini bil" öğüdünü veren mistiklerin, ozanların, *ethik*çilerin mesajı kısaca budur. Kimsin, kimim? sorusuyla başladığımız serüvenin sonunda gelebileceğimiz duraklardan birisi de burasıdır.

Kaynak: Gaarder, 1996, *Sofi'nin Dünyası*, Pan Yayıncılık
Zerzan, 2000, *Gelecekteki İlkel*, Kaos

Yasalar ve Yasaklar

Bütün bu görkemli belirsizlikler, anlamsızlıklar içinde bazı düzenlilikleri belirleyen *yasalar* ve *yasaklar* yok mu? Kuşkusuz var. 18. yüzyılda hukukçu, politikacı ve denemeleriyle ünlü Montesquieu (1689-1755)'nün, *Kanunların Ruhu* adlı eserini çoğumuz okul sıralarında duymuş, belki okumuşuzdur. Montesquieu, bu denemesinde, *yasaların yapısını, işlevini* ve *ruhunu,* Doğa'nın yasaları ile toplumun yasalarını ciddi bir ayrım yapmadan inceliyordu. Ancak, insan aklının ürünü olsa da aralarında önemli farklar vardı. Doğa'nın yasalarını araştıran insan aklı, Doğa'nın güçlerini ve düzenliliğini açıklayacak ilke ve ilişkileri ararken; toplumun yasaları, insanların -uyduğu değil– uyması gereken/istendik ilke ve kuralları dile getiriyordu. Bu yüzden Doğa'nın yasaları zaman ve mekanda kararlılık gösterdiği, bilimsel düzeltmeler, gelişmeler dışında, çok az değişikliğe uğrasa da, toplumsal yasalar toplumdan topluma, ve zaman içinde büyük değişmeler, çelişkiler gösteriyordu. İki tür yasa arasında önemli benzerlikler de bulunuyordu. Doğa yasaları doğayı denetleyecek insanın doğaya egemen olmasını sağlarken; toplumsal yasalar da, bireylerin kurallara uymasını sağlayarak toplumsal düzenin korunmasını ve düzenli çalışmasını hedef alıyordu. Doğa'nın yasalarına karşı çıkan insan nasıl doğa güçlerince cezalandırılırsa, toplumun yasalarına uymayan birey ve gruplar da toplumca cezalandırılırdı. Amaç, cezanın terbiye edici gücünden yararlanmak, yasaya saygılı yurttaşları suç işlemekten alıkoymaktı. Toplumsal yasalar, daha çok "töre" adı verilen kural ve ilkeler yardımıyla incelenebilir. Toplumsal yasalar, nelerin

nasıl yapılacağından çok, nelerin yapılamayacağını, deneyenlere ne tür cezalar verileceğini dile getirir. Bu işleri hukuk düzenler. Her iki tür yasada da, yasanın evrenselliği ilkesi geçerlidir. Yasalar, bazı kişilere değil herkese eşit olarak uygulanır -uygulanmalıdır...

Yasaların toplumdan topluma ve zaman içinde büyük farklar gösterdiğini gözlemleyen toplum ve insanbilimciler, doğabilimleri alanında olduğu gibi, bütün toplumlarda, her zaman geçerli olmuş büyük/evrensel yasalar olup olmadığını da araştırmışlardır. Sayıca pek fazla değil, ama en ilkelinden en gelişmişine, hemen bütün toplum türlerinde *ensest* (*fücur*) adı verilen ana baba çifti dışındaki aile üyeleri arasında *cinsel ilişki* ve *nikah yasağı* bulunduğu görülmüştür. Açıkça yasaklanmış olmasa bile bu tür ilişkilere izin veren toplum yoktur. Ana baba arasında cinsel ilişki yasak değildir çünkü onlar –evleninceye değin– farklı ailelerin üyesiydiler. Esasen, dışevlilik (*ekzogami*) kuralı uyarınca, farklı ailelerden geldikleri için nikah kıymalarına, aile kurup çocuk sahibi olmalarına izin verilmiştir. Eski çağlardan günümüze gelen *Oidipus* ve *Elektra* öyküleri, yasa ve yasanın çok eskilere dayandığını göstermektedir. Son yüzyılda yapılan kültür ve toplum araştırmaları, *ensest* yasağı ile dışevlilik (*ekzogami)* kuralının evrensel düzeyde geçerliğini ortaya koymuştur. Yasanın tek istisnası, belki Firavun soyu idi. Firavunun kız ve erkek çocuklarının evlenip çocuk sahibi olmalarına izin veriliyordu; çünkü onlar *tanrı veya yarı tanrı* sayılıyordu. Yasaklar, yasa koyabilen tanrılar için değildir. Kültürbilimciler *ensest yasağı* ile yasasının evrenselliği üzerinde durdular, gerekçesini bulmaya, işlevini anlamaya çalıştılar. Neden, ne için? Çok sayıda kuram üretildi. Hepsinin iyi kötü, gerekçeli dayanakları vardı ama hiçbiri olayın evrenselliğini açıklamaya yetmiyordu. Dünyadaki hemen bütün dinler, töreler, ahlak okulları, ağız birliği etmişçesine baba ile kızı, ana ile oğlu, erkek ve kız kardeşi arasındaki *ensest ilişkisini* yasaklıyor; çözüm olarak ancak aile dışından bir eşle evlenip çocuk sahibi olabilirsin, diyordu. Açıklama son yıllarda yapılabildi. İnsanbilimci Lévi-Strauss'a (1969) göre, akla ve mantığa en yatkın gelen açıklama şöyleydi:

İnsan bireyleri ve toplulukları arasındaki ilişkilerde ya

dostluk ya da düşmanlık egemendir. Dostluk ve güven varsa her şey paylaşılır, düşmanlık ve kuşku varsa her şey için savaşılır. Düşmanla savaş için dostlara gerek duyulduğuna göre, geniş ve büyük soylar, akrabalık grupları, küçük aile gruplarına üstünlük sağlar. Toplumun en küçük yapı taşı olan ve ana baba ile çocuklardan oluşan geleneksel aile grubu, en çok erkek ve kız kardeşlerin iki kuşaktan oluşan bireylerini bir araya getiren bir savaş gücü kurabilir. Oysa kendi çocuk ve kardeşlerimizi başka ailelere verir başka ailelerin çocuklarını ve kardeşlerini eş olarak seçersek, kardeşlerin gücünü en az iki katına çıkarabiliriz. O aileler de başka ailelerle benzer ilişkiler kurdukları takdirde, bir zincir gibi büyüyerek küçük aile bir kabile, aşiret, topluluk ve toplum olmaya başlar. Güçlü olmak, var kalmak için böyle bir yasa şarttır.

Hemen her yasak ve yasada görüldüğü gibi, yasayı çiğneyenler olmuştur. Ancak, bilerek bilmeyerek yasayı çiğneyenler o kadar sınırlı veya yaptırımın şiddetinden dolayı o kadar gizli saklı kalmıştır ki, işlenen günahlar toplumların varlığını tehdit eder düzeye varmamıştır. Üç beş yılda bir kardeş çifti çıkar, şu kadar yıldan beri evli ve şu kadar çocuk sahibi ve mutlu olduklarını açıklar. Basın ve medya bir kaç gün içinde olayın izini bırakır. Bireyler ve toplumlar son derece iğrenç ve tiksindirici buldukları bu olayı unuturlar. Bu arada, yasağın evrenselliği ve cezaların şiddeti hatırlatılmış; toplumun ortak belleği tazelenmiş olur. Amaç, kısaca, hemen her bakımdan kendine yeterli düzeyde görünen insan ailelerini birbirine muhtaç (bağımlı) duruma getirmek idiyse, *ensest yasağı* ve *dışevlilik* kuralı bu hedefe büyük ölçüde ulaşmış gibi görünmektedir. Günümüzde benimsenen açıklama budur. Ancak bu kuram, başkalarının ortaya atılmasına ve sınanmasına engel değildir. Bu açıklamanın, kardeş evliliği açısından gücü kabul edilmekle birlikte; baba-kız, ana-oğul ensesti açısından yeterli olmadığını da kabul etmek gerekir. Bu tür yasaklar için başka açıklamalar bulunduğunu belirtmekle yetinelim.

Son derece evrensel fakat basit bir yasağın yol açtığı tartışmalar, toplumsal yasaları bulma ve açıklama işinin ne derece çetin bir sorun olduğu konusunda sadece bir fikir verebilir. Ge-

rekçesini ve amacını anlayamadığımız, açıklayamadığımız için de anlamsız bulduğumuz pek çok kural ve yasağın gerisinde, gizli saklı amaçlar bulunabilir. İşte bu gerekçeyle, halkbilimci Sumner, *"Töreler herşeyi doğru kılar"* demiştir. Biz Türkler de aynı sözü değişik biçimde doğrularız "Ne buyurmuş atalarımız?" Belki bilmeyiz ama her törenin ve sözün sağlam bir dayanağı vardır, ya da olmalıdır. Yasa ve yasakların ruhuna böyle bakmak gerekir. Her zaman bu kadar evrensel olmasa da, geçerli olduğu sürece uymak gerekiyor yasalara ve yasaklara. Uygularken, yasaların değişmek üzere yapıldığını ve zaman-mekanda değiştiğini de hatırlamalıyız.

Kaynak: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür*, Remzi, "Akrabalık, Soy ve Aile"
Lévi-Strauss, 1969, *The Elementary Structures of Kinship,* Beacon Press
Wallerstein, 2000, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu,* Metis

Zen Budizm-Tasavvuf

Budizmin kolu olan Zen tarikatı ile İslamın kolu olan Tasavvuf felsefesi arasında nasıl bir ilişki olabilir ki? Kültürler arasındaki benzerlikler, bazen farklardan daha da gizli saklı olabiliyor. *Kültürün ABC'*sinin son harfinde saklı bir benzerliği -varsa- bulup ortaya çıkarmayı deneyeceğiz. Varsa diyorum. Olmayabilir de.

Yıllar önce, Hiroşima'da, Budizm tarihi profesörü SATO Miçiro ile Japon ve Türk kültürleri üzerinde sohbet ediyorduk. Farkların, belki de benzerliklerden daha baskın olduğunda karar kılıyorduk ki, Profesör SATO, Türk-Çin benzerliklerinin daha anlamlı olabileceğine işaret ettikten sonra, Sufilik ve Zen Budizm konularıyla ilgili olup olmadığımı, neler okuduğumu sordu. Doğrusu, fazla bir şeyler bilmiyordum. Neden bu iki konuyu birlikte sorduğunu merak etmiştim. Şöyle açıkladı SATO: Eğer, Japon kültürü ile Türk-İslam kültürü arasında tarihi ve kültürel benzerlikler arıyorsanız, Zen ile sufiliği karşılaştırmanız herhalde verimli olabilir. Suzuki'nin ünlü *Çayhane*'sini okumuştum *Kültürün ABC*'sinin son harfi "Z"ye gelince, aklıma ilk gelen *Zen Budizm* oldu. Bir de sufiliği öğrenebilsem, SATO'nun karşılaştırmasını yapabilirim umuduna kapıldım. İdris Şah'ın *The Way of the Sufi* (Sufi Tarikatı) derlemesine baş vurdum. Aklım daha da karıştı... ABC'yi nereye varacağı önceden kestirilemeyen bir "Z" denemesiyle bitirmek sakıncalı görünüyor ama yine de deneyelim.

Önce hemen belirtmeliyim ki Zen Budizm, yaygın bir halk dini olmaktan çok, sufilik gibi, bir yaşama sanatı, yaşam

felsefesidir. Budizmin başlıca kollarından biri olarak Birinci yüzyılda (İS) Hindistan'dan Çin'e gelmiş, orada hızlı bir gelişme gösterdikten sonra XII. yüzyılda Japon adalarına ulaşmış, kendini ve felsefesini Japonya'da bulmuştur. Budizmin özü, *pracna (*aşkın bilgelik) ile coşkulu bir sevgidir. Zen yolcuları, *"Satori"* adını verdikleri bir aydınlığı ararlar. Bilgelik, hayatın anlamını kavramaktır. Zen içimizdeki saklı bilgeliği (*pracna*'yı), dışımızdaki *avidya* (cehalet)'dan kurtarmaya çalışır. Zen, salt akılcılığı ve akıl yürütmeyi yadsır. Sözel ve bilimsel bilgiden çok *sezgisel kavrayışla* kazanılan bilgiyi üstün görür. Zen, bu sezgiyi ünlü bir özdeyişle anlatır: *"Tümde bir var; birde tüm."* Bu bir kuram değil, *algılama biçimidir.* Gerçeğin ne eksik ne fazla, olduğu gibi algılanıp kabul edilmesidir. Gerçek yaşantılar, deneyimlerdir: "Söğütler yeşil, güller kımızıdır." Zen, samanlıktaki mutluluk, yoksulluktaki dirlik sevincidir. Gerçeğin, çarpıtılmadan, mantığa bürünüp bulandırılmadan algılanışı, Zen yolculuğunun temel ilkesidir. Şöyle diyor bir Zen ustası:

Aydınlanmadan önce, dağlar dağ, nehirler nehir gibiydi.
Aydınlanırken, dağlar dağ ve nehirler nehir gibi değildi.
Aydınlandım, dağlar yine dağ, nehirler yine nehir oldu.

Eksiklik ve kusur böylece bir yetkinlik simgesi olur:

Çirkindeki güzeli görmeyen, ne bilsin
Güzel denen şeylerdeki çirkinliği?

Zen, Japon kültüründe savaş sanatçısı olarak bilinen *Samuray*ların da dünya görüşünü etkiledi onunla bütünleşti.

Parlayan kılıç altındaki,
Kişiyi ürperten cehennemde,
Korkma atıl önündeki
Mutluluk beldesine...

Özetle Zen Budizm:

1) Törensele değil duyumsal olana ağırlık verir. Kişiyi kuramsal ve sözel yorumlardan, doğrudan ve sezgisel olan yaşantılara yönlendirir.

2) Dine ve töreye (uyuma) değil, sanata ve yaratıcılığa yakındır. Uygulamada, geleneksel değerlerden çok estetik ilkeler egemendir.

3) Doğa'nın ve hayatın dünyasında var olan bu sanat, dağların yüreğindeki manastırlarda zikrederek yapılır. Sanatçı kişi, sanat nesnesinin ruhunu, özünü yakalayıp yansıtmaya çalışır.

4) Çay sanatına da yakındır Zen, çünkü tıpkı çay sanatı gibi, insanın kendine dönüşü, *doğa ile bir ve birlik* oluşunun sanatıdır.

5) Felsefe, öteki dinler ve sanatlar gibi Zen, kişiyi esenliğe ve aydınlığa (*satori*'ye) çıkarmak ister.

Zen ustası, aydınlığı açıklamaz ama onun karanlık ile arakesitini çizer:

Satori'ye erişmiş kişi her çimen yaprağının ardındaki anıtları keşfeder de; satori'ye erişmemiş kişi, tek bir çimen yaprağının ardına saklanmış hazineleri göremez.

Budizmin üçüncü gözü, hayatın gerçeklerini görebilen bilgeliğin üçüncü gözüdür. Bu ilkede birleşir, Zen, sanat ve hayat.

Sufiler, tanrının niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliği (*vahdet-i vücut)* veya görünüş birliği (*vahdet-i şuhud*) anlayışıyla açıklayan felsefenin öğrencileridir. İslam dininin bu gizemli (mistik) yolunu izleyen sufiler (sofular), İslam edebiyatı ve düşüncesi üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmışlardır. Sufiler, şaşırtıcı, düşündürücü ve çarpıcı bir öğretim yöntemi izleyerek, insan ruhunu geliştirmeye ve yüceltmeye çalışır. Bazı inanç akımlarının, ahlak ve felsefe okullarının aksine, sufilik, çağdaş uygarlığın varlık sorunlarına yanıt arayan sürekli bir evrim ve gelişme çizgisi içindedir. Belli bir zaman-mekana bağlı kalmayan sufiler, kendi deneyim ve birikimlerini, içinde yaşadıkları topluma ve kültüre kazandırmaya çalışırlar. Hayattan uzak kalıp, kuram ve sistemler geliştirmek yararsız bir çabadır. Sözcüğün kaynağı üzerindeki çelişik görüşler, sufilik inancı üzerinde fikir verebilir: İlk sufilerin giydiği yün aba *(sûf); zaman-ı saadette* peygambere yakın olan (*Ashab*)'ların "Sufi" olduğu kabul edilir.

Sufi sözcüğü, eski Elencedeki *sofia* (bilgelik)'dan; Batılı bazı kaynaklara göre, *sofizm*'den de gelmiş olabilir. Kavramın evrenselliği açıktır. Sufilere göre, denizden gelmiş olan insan, 19. yüzyılda kabul edilmeyecek kadar uzun çağlar boyunca geçirdiği evrim sonucu bugünlere gelmiştir. Günümüzden 700 yıl önce, Hıristiyanlar ve Yahudiler, kutsal kitaplara dayanarak insanoğlunun 4-5 bin yıl önce yaratıldığına inanırken, Muhyiddin Arabi, düşünen insanın en az kırk bin yaşında olduğunu yazmıştı. Bilimsel gerçeğe çok yakın bir tahmindi. Bazı sufi yazıları ve düşünceleri çağın çok ilerisinde olmuştur.

Tasavvuf felsefesi üzerinde çalışan tarihçiler ve İslam kurumu sufiliğin sırasıyla: *Kuruluş, Gelişme, Felsefe ve Tarikat* aşamalarından geçerek günümüze ulaştığı görüşünde birleşirler. Bu gelişmenin iki, üç veya dört döneme ayrılması pek anlamlı sayılmaz. Önemli olan, sufiliğin, *tevekkül,* Tanrı'ya inanç (yolculuk), Tanrı'yla bütünleşme *Felsefe*, ve Sünni ibadet içinde bir çıkar yol araması, *Tarikat* aşamalarından geçmiş olmasıdır. *Tekke, zaviye* ve *dergâhlar* tarikatlaşma aşamasında ortaya çıkarlar.

Sufiliğin tanrıya yolculuk aşamasında ortaya çıkan Hallac-ı Mansur'un (ö. 922), *"Ene'l-hak"* (Ben tanrıyım) sözünden dolayı öldürüldüğü bilinir. Mansur, belki de Tanrı'ya vardığını söylüyordu. Felsefi dönemde, varlığın birliğini dile getiren Gazali (ö.1111), Muhyiddin'i Arabi (ö. 1240) ve Mevlana Celaleddin'i Rumi (ö. 1273), İslam düşünce ve felsefesini daha fazla etkilediler. Son dönemde ortaya çıkan tarikatler, Ali'ye dayanan Aleviler, Ebubekir'e dayanan Bekriler olarak ikilik gösterir. Fakat hemen hepsinde, Sünni inançla bir çelişki görülür. Sufilik konusundaki yazılarıyla ünlü İdris Şah, İslamın dört mezhebi gibi, *Çişti, Kadiri, Suhravardi* ve *Nakşibendi* tarikatlarından söz eder.

Kişinin öz yaşamını ve sezgisini gerçek (doyurucu) bir yaşama ulaşmanın yolu olarak gördüğü, bireyin kendisi ve çevresiyle sürekli bir çatışma ve hesaplaşma içinde bulunduğunu ilke olarak benimsediği için, tasavvuf, felsefi düşünce ve çabalara paralel, evrensel bir yoldur. Aynı akılcı ve sezgici karşıtlıklar felsefe ve sanat alanlarında da görülmüştür. Örnekler:

Sufi, şu üç "Ben"den dikkatle kaçınır:
"Ben'im için", "Ben' imle" ve "Benim" demez,
Hiçbir şeyi kendine maletmez

–Muhyiddin El-Arabi

Gururlu ve kendini beğenmiş kişinin
Gerçeği anlamasını bekleyemezsin.

–Şirazlı Sadi

Dört kişiye tek bir akça vermişler:
İranlı angur, Arab inab, Türk üzüm, Grek stafil
Satın almak istemiş kendilerine verilen parayla...
Adlardan ötesini bilemedikleri için kavga emişler.
Ancak bilge bir kişi anlayıp söyleyebilirmiş.
Hepsinin, kendi dilinde, "üzüm" *istediğini*

–Mevlana Celaleddin-i Rumi

Zen Budizm ile sufizm arasında, aklı açıkça yadsımayan fakat sezgisel bilgiye ağırlık veren benzerlikler ortaya çıktı mı? Bilemiyorum. İnançla sanatın, kültürleri hatta uygarlıkları aşıp evrensele ulaşan ortak yanları var. Belki çok da benzemiyorlar birbirlerine ama insan varlığına ve insanın varlık sorunlarına ne kadar yaklaşıyorlar. İşte böyle durumlarda, kültür bilgimiz, göreceliği aşıp gerçek insanbilime ulaşıyor.

Kaynaklar: Güvenç, 1996, *İnsan ve Kültür*, Remzi, "İnsan Nedir?"
1995, *Japon Kültürü*, İş-Kültür
"Zen Budizm"
Durkheim, 2005, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç

Kaynakça
Metinde Anılan, Önerilen, Seçilmiş Yayınlar

ANDRIÇ, Ivo. 1962. *Drina Köprüsü*. Altın Kitaplar

ARSEBÜK, GÜVEN. 1955. *İnsan ve Evrimi*. Ege Yay.

BERKES, Niyazi. 2006. *Türkiye'de Çağdaşlaşma.* YKY

BOZKURT, M. E. 1967. *Atatürk İhtilali.* Altın Kitaplar

CHILDE, Gordon. 1992-1993. *Tarihte Ne oldu?* ve *Kendini Yaratan İnsan*

ÇIKAR, Mustafa. 1997. *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu.* İş-Kültür

ECZACIBAŞI, Şakir. 1995. *Bernard Shaw: Gülen Düşünceler.* İyi Şeyler Yayıncılık

ELIADE, Mircea. 1988. *Shamanism.* Arkana-Penguin

ERHAT, Azra. 1978. *Mitoloji Sözlüğü.* Remzi

FROMM, Erich. 1995. *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. Gündoğan

GAARDER, Jostein. 1996. *Sofi'nin Dünyası*:Felsefe Tarihinin Romanı. Pan Yayıncılık

GÜVENÇ, Bozkurt. 1976. *Sosyal Kültürel Değişme.* Hacettepe Üniversitesi

1985. *Kültür Konusu ve Sorunlarımız.* Remzi

1992. *Mantık ve Metot* . Anadolu Ü. Açıköğretim

2002. *Japon Kültürü.* İş-Kültür

1996. *İnsan ve Kültür.* Remzi

1996. *Türk Kimliği.* Remzi

1997. "İnsanbilimin Gelişmesi."*Sosyal Bilimler.* TÜBA.

2000. *Güldüşün Fıkraları.* Remzi

İNAN, Abdülkadir. 1995. *Tarihte ve Bugün Şamanizm.* Türk Tarih Kurumu

LEAKEY, L.S.B. 1971. *İnsanın Ataları*. Türk Tarih Kurumu

LÉVI-STRAUSS, Cl. 1969. *The Elementary Structures of Kinship.* Beacon Press

MUMFORD, Lewis. 1961. *The City in History. Harcourt.,* Brace and the World

MORIN, Edgar. 2001. *Dünya-Vatan* (Çeviri). İletişim

Murdock, C.P. 1965. *Outline of Cultural Materials.* HRAF, Inc.
Örnek, Sedat Veyis. 1976. *Halkbilim*. İş-Kültür
Porzig, W. 1995. *Dil Denen Mucize*. TDK (AKDTYK)
Sümer, Faruk. 1972. *Oğuzlar (Türkmenler).* Ankara Üniversitesi
Tekin, Talat. 1988. *Orhon Yazıtları.* Türk Dil Kurumu
Van Loon, Hendrik. 1990. *İnsanlığın Vatanı.* Güneş.
Yaşar Kemal 2006. *Yer Demir Gök Bakır ve Üçlüsü*. YKY

Türkçe Yeni Yayınlar

Atay,Tayfun 2004. *Din Hayattan Çıkar*. İletişim
Augé, Marc 2005. *Antropoloji.* Dost
Benedict, Ruth 2000. *Kültür Örüntüleri.* Öteki
Bloch, Maurice 2002. *Marksizm ve Antropoloji.* Ütopya
Bock, Philip K. 2001. *Davranışın Kültürel Temelleri.* İmge
Bronowski, Jacob 1987. *İnsanın Yücelişi*. Verso Yay.
Delaney, Carol 2001. *Tohum ve Toprak*. İletişim
Duben, Alan 2002. *Kent. Aile ve Tarih.* İletişim.
Durkheim, Emile 2005. *Dini Hayatin İlkel Biçimleri.* Ataç
Emiroglu, Kudret ve
Suavi Aydın 2003. *Antropoloji Sözlüğü.* Bilim ve Sanat
Evans-Prichard E.E. 1998. *Sosyal Antropoloji.* Birey Yay.
Harris, Marvin 1995. *İnekler, Domuzlar, Savaşlar...* İmge
Herodotos 2000. *Herodot Tarihi*. İş-Kültür
Kottak, Conrad P. 2001. *Antropoloji: İnsanın Çeşitliliği*. Ütopya
Kümbetoğlu Belkis ve
H.Birkalan-Gedik 2005. *Gelenekten Geleceğe*. Epsilon.
Levi-Strauss, Claude 2000. *Hüzünlü Dönenceler*. YKY.
Lindholm, Charles 2004. *İslami Ortadoğu-Tarihi Antropoloji*. İmge
Malinowski, Bronislaw 1992. *Bilimsel Bir Kültür Teorisi.* Kabalcı Yay.
Morgan, Lewis H. 1987. *Eski Toplum* (2 cilt). Payel
Özbek, Metin 2000. *Dünden Bugüne İnsan*. İmge
Özbudun S.-B. Şafak 2005. *Antropoloji: Kuramlar/Kuramcılar.* Dipnot
Sahlins, Marshal 1998. *Tarih Adaları.* Dost
Wallerstein, I. 2000. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu.* Metis
Wolf, Eric R. 2000. *Köylüler*. İmge
Zerzan, John 2000. *Gelecekteki İlkel*. Kaos Yay.